

Kassasjon av tollregnskapene

*Praksis for bevaring og kassasjon i perioden
1871-1948 sett i et historisk perspektiv*

Annette Mogstad Simensen

Masteroppgave i historie
Institutt for arkeologi, konservering og historie

UNIVERSITETET I OSLO

Høsten 2015

Kassasjon av tollregnskapene

*Praksis for bevaring og kassasjon i perioden
1871-1948 sett i et historisk perspektiv*

© Annette Mogstad Simensen

2015

Kassasjon av tollregnskapene. Praksis for bevaring og kassasjon i perioden 1871-1948 sett i et historisk perspektiv.

Annette Mogstad Simensen

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Forord

Proessen med å skrive denne oppgaven har vært læringsrik, utfordrende og til tider svært frustrerende. Det har vært tider hvor jeg har vært farlig nær å gi opp hele prosjektet.

Av den grunn ønsker jeg å rette en spesiell takk til min veileder professor John Peter Collett. Både for god faglig veiledning, og for all den stå på viljen og alle de motiverende ordene som til slutt sørget for at jeg kom meg i mål.

Takk til mamma og pappa for at dere alltid er tilgjengelig for oppmuntrende ord, trøst, en kopp kaffe og korrekturlesing.

Til sist ønsker jeg å dedisere denne oppgaven til minne om min onkel Per Slinde (1960-2015) som verdsatte kunnskap, forståelse og en god debatt så høyt.

Lektorstudent Annette Mogstad Simensen

Asker, 9.november 2015

Innholdsfortegnelse

1	Innledning	9
1.1	Oppgavens utgangspunkt og problemstillinger	9
1.2	Avgrensning	10
1.3	Oppgavens oppbygging og struktur	10
1.4	Tidligere forskning om tollregnskapene	11
1.5	Kilder	12
1.6	En kort biografisk omhandling av de to hovedaktørene Birkeland og Koren	13
2	Kassasjon – teori og praksis	16
2.1	Riksarkivets historie og organisering	16
2.1.1	Hva skiller sentral- og lokalforvaltningen?	17
2.1.2	1837 resolusjonen	18
2.2	Riksarkivets instruks og kassasjonsmyndighet	19
2.2.1	Regelverk for sentralforvaltningen	19
2.2.2	Regelverk for lokalforvaltningen	19
2.3	Stiftsarkivets instruks	20
2.4	Definisjoner	21
2.5	Kassasjonsutfordringer	22
2.5.1	Verditeori og praksis	22
2.5.2	Jenkinson	22
2.5.3	Verditeori og praksis i England	24
2.5.4	Verditeori og praksis i Tyskland	25
2.5.5	Schellenberg	26
2.5.6	Roberts	28
2.5.7	Norsk arkivteori og utfordringer	30
2.6	<i>"Ti der var papir overalt"</i> - Kassasjonspraksis og bevaringskriterier	31
2.7	Konklusjon	34
3	Hendelsesspørsmålet	37
3.1	Beskrivelse av tollregnskapene	37
3.2	Gennomgang av kassasjonsbestemmelsens utvikling	38
3.2.1	1871	39
3.2.2	1878	39
3.2.3	1886	43
3.2.4	1901	48

3.2.5	1903.....	49
3.2.6	1908.....	50
3.2.7	1915.....	51
3.3	Oppsummering.....	52
4	Riksarkivet som et selvstendig faglig organ.....	53
4.1	1871 til 1903 - fra forsiktig til total kassasjon	53
4.2	Statsarkivutvikling på 1800-tallet - En europeisk trend.....	56
4.3	Riksarkivets utvikling.....	57
4.4	Birkelands utfordringer for faglig selvstendighet og kompetanse	59
4.5	Det Statistiske sentralbyrå og Riksarkivets bevaringsvurderinger.....	61
4.6	Betenkelig kassasjon og tollregnskapenes administrative verdi.....	64
4.7	Konklusjon.....	67
5	Tollregnskapene og historiefaget.....	69
5.1	Norsk historiefags utvikling.....	69
5.2	Tollregnskapene og lokalhistorie.....	74
5.2.1	Lokalhistoriens historie i Norge	75
5.3	Grunnlagsmateriale eller statistikk.....	78
6	Kassasjonsdilemmaet	80
6.1	Oppsummering og hovedkonklusjon	81
	Kilder.....	83

1 Innledning

”Idet jeg gaar ud fra, at der ikke kan blive Spørgsmaal om af Toldregnskaberne at opbevare Andet eller Mer end Selve Protocollerne, tillader jeg mig i Ærbødighed at andrage om Bemyndigelse til at cassere de med Regnskabsprotocollerne følgende Pakker, efter hva som de blive 20 Aar gamle.”¹

Slik lyder riksarkivar Michael Birkelands brev til Kirkedepartementet fra 1871, hvor han ber om lov til å kassere bilagene til tollregnskapene. Dette blir et startskudd på en serie kassasjonsbestemmelser over de neste 77 årene som tar tollregnskapene fra en forsiktig kassasjon basert på periodiske utvalg, via total kassasjon og tilbake til periodisk utvalgskassasjon. Samtidig endret synet på tollregnskapenes verdi som historisk kildemateriale seg i denne perioden. Hvorfor er nettopp tollregnskapene så omdiskutert? Hvorfor endrer synet på tollregnskapene seg så betraktlig i løpet av denne perioden?

1.1 Oppgavens utgangspunkt og problemstillinger

Denne oppgaven trer inn i en allerede kjent diskusjon om tollregnskapene, kassasjonspraksis og verdivurderinger i det norske Riksarkivet. Jeg mener at en ny nærlesning av kildene kan gi flere perspektiver på selve kassasjonsbestemmelsene, prosessen bak og årsakene for disse sterkt kritiserte bestemmelsene, samt hvilken verdi tollregnskapene har hatt og har for ulike brukere av Riksarkivet. Tollregnskapenes kassasjonsprosess kan også belyse Riksarkivets historiske utvikling mot et organisatorisk og faglig selvstendig organ.

Tollregnskapenes kassasjonsprosess kan videre kobles opp mot større spørsmål som: Hva er Riksarkivets hovedformål? Hva skal man legge vekt på når man gjør bevarings- og kassasjonsvurderinger? Hvor mye, og hva slags informasjon kan man akseptere at vil gå tapt når man gjennomfører kassasjon?

¹ Riksarkivar Birkeland til Kirkedepartementet, 11.07.1871, RA/S-1577/B/Ba/L0001, Kopibok, Riksarkivet, Oslo.

1.2 Avgrensning

Denne oppgaven begrenser seg til behandling av selve tollregnskapene i tidperioden 1871 til 1948. Hovedfokuset for oppgaven er tiden mellom 1878 og 1915. Årsaken til at jeg har valgt denne periodiske begrensningen er at det er i denne perioden, fra den første kassasjonsbestemmelsen om tollregnskapene i 1871 og frem til 1948, at vi kan se en tydelig endring i forhold til synet på tollregnskapene, fra å bli omtalt som historisk verdiløse dokumenter og til at de ble vurdert som potensielt viktige lokalhistorisk kilder.

Denne perioden er også viktig for historiefaget i Norge, da den omfatter profesjonaliseringen av historiefaget her til lands, og utviklingen av forskning i sosial og økonomisk historie.

Denne historiske utviklingen har direkte påvirket tollregnskapenes kassasjonsbestemmelser.

Jeg har valgt å ikke fordype meg i en arkivteoretisk drøftning av tollregnskapenes ”egentlige verdi”, men søker heller å undersøke hvilken verdi de ulike aktørene involvert med tollregnskapenes kassasjonsbestemmelser la i tollregnskapene, sett i lys av noen utvalgte arkivteoretiske synspunkter.

1.3 Oppgavens oppbygging og struktur

Oppgaven består av seks kapitler. I kapittel 2 redegjør jeg for Riksarkivets historie som institusjon på 1800-tallet, samt for Riksarkivets kassasjonsmyndighet slik den var gitt i instruksene for Riksarkivet. Jeg beskriver hvordan det norske Riksarkivet gjennomførte bevarings- og kassasjonsvurderinger i praksis i denne perioden. Jeg introduserer også i dette kapitlet et lite utvalg av innlegg i den internasjonale arkivteoretiske debatten rundt statlige arkivers formål, funksjon og vurderinger for bevaring og kassasjon.

Kapittel 3 omhandler selve hendelsesforløpet for tollregnskapenes kassasjonsbestemmelser, slik det fremkommer av arkivkildene.

Kapittel 4 omhandler utviklingen av Riksarkivet som en selvstendig faglig institusjon og hvordan dette gjenspeiles i forholdet mellom de ulike partene involvert i tollregnskapenes kassasjonsbestemmelser i denne perioden. Dette kapitlet setter også fokus på hvordan Birkelands syn på hva som var Riksarkivet hovedformål formet hans vurdering av tollregnskapene, og hans syn på deres verdi og tilhørighet i Riksarkivets magasiner.

Kapittel 5 fokuserer på det norske historiefagets utvikling i perioden mellom 1860 og til de første tiårene av 1900-tallet, og undersøker hvordan denne utviklingen påvirket de ulike riksarkivarenes standpunkt i forhold til tollregnskapenes verdi.

I kapittel 6 stilles så spørsmålet; hvor mye og hva slags informasjon kan man akseptere at vil gå tapt når man gjennomfører kassasjon? Hensikten er ikke å gi et endelig svar på et så komplisert spørsmål, men å se på hvordan de ulike aktørene involvert i tollregnskapenes kassasjonsbestemmelser tilnærmet seg og tok stilling til dette dilemmaet. Avslutningsvis inneholder kapittel 6 en kort oppsummering av de forgående kapitlers viktigste punkter, og oppgavens hovedkonklusjon.

1.4 Tidligere forskning om tollregnskapene

Tollregnskapene og deres kassasjonsbestemmelser har vært diskutert i tidligere arbeider om arkivhistorie. Det er i hovedsak tre ulike arkivarer/historikere som har skrevet om tollregnskapene, og jeg kommer til å bruke deres synspunkter og innsikt der det er relevant i denne avhandlingen. For å gi en generell oversikt over tidligere litteratur om dette emnet, summerer jeg her de ulike historikernes artikler og deres hovedsynspunkter som fremkommer, slik jeg tolker dem.

Den tidligste artikkelen jeg har funnet som direkte behandler tollregnskapenes kassasjonsprosess er Sigurd Rødstens artikkel *Kassasjon av tollregnskapene 1871-1948*, publisert i Arkivposten nr 5., oktober 1981². Denne artikkelen er i hovedsak en gjennomgang av den korrespondansen som førte frem til kassasjonsbestemmelsene. I tillegg gir artikkelen informasjon om tollregnskapenes innhold. Artikkelen siste del en kort konkluderende analyse, hvor Rødsten konkluderer med at dette emnet burde det skrives mer om, særlig ettersom en ny regnskapsordning for tollvesenet fra 1956 burde ha aktualisert problemstillingen tilknyttet kassasjonsreglene for tollregnskapene.

² Sigurd Rødsten, "Kassasjon av tollregnskapene 1871-1948," *Arkivposten. Internt meldingsblad for Arkivverket* Nr. 5 (1981).

Ida Bull skriver i den neste utgaven av Arkivposten³ en kort kommentar til Rødstens artikkel, hvor hun påpeker at Rødstens antagelse om at alle tollregnskapene for årene 1877 til 1886 var forsvunnet, og formodentlig blitt kassert, ikke er riktig. Bull opplyser at man i Statsarkivet i Trondheim kan finne tollbøker fra denne perioden fra tollsteder som geografisk tilhørte Stiftsarkivets (i dag kalt Statsarkivet) ansvarsområde. Årsaken til dette var at den daværende stiftsarkivaren Kristian Brinch Koren, som senere skulle bli riksarkivar, i 1908 bad Riksarkivet om å få overlevert disse tollbøkene. Dermed reddet han dem fra kassasjon.

Ole Kolsrud er kanskje den arkivar og historiker som har skrevet mest om kassasjonsproblematikk i norsk sammenheng, og tollregnskapenes kassasjon blir nevnt i Kolsruds artikkel fra 1986, *Norsk Kassasjonsproblematikk 1817-1961*.⁴ Kolsrud fokuserer i hovedsak her på bestemmelsen fra 1886, og knytter denne inn i en større drøftelse av riksarkivarens kassasjonsmyndighet, og dens utvikling i den siste halvdel av det 19. århundre.

Den nyeste behandlingen av tollregnskapenes kassasjonsbestemmelser, som jeg har funnet, er gjort av Anne Marie Bøhmer. Som i sin gjennomgang fra 1998, hvor hun analyserer prosessen i sin artikkel *Regnskapsmateriale i tolletaten - Kassasjon og bevaring*.⁵ Bøhmer, i likhet med Rødsten, foretar en gjennomgang av kildemateriale for kassasjonsbestemmelsene. Hun trekker også inn Kolsruds betraktninger fra 1986, og sier seg uenig i flere av hans tolkninger av kildemateriale og hans konklusjoner. Bøhmer trekker videre disse kassasjonsbestemmelsene inn i en større problemstilling om bevarings- og kassasjonsvurderinger og hvilken informasjon og mengden informasjon man kan akseptere at vil gå tapt når man gjør en bevarings- og kassasjonsbeslutning. Bøhmer stiller også spørsmål ved i hvor stor grad vi kan anse statistiske tabellverk som en god nok erstatning for tapt grunnlagsmateriale.

1.5 Kilder

Opgaven baserer seg på en blanding av primærkilder og sekundærlitteratur. Riksarkivets husarkiv har gitt viktige bidrag til denne oppgaven. Gjennom Riksarkivets ulike kopibøker samt ved tilgang til Boksen "Kassasjon 1840-1948" har jeg fått god innsikt i den prosessen

³ Ida Bull, "Kassasjon av tollregnskaper," *ibid.* Nr. 6.

⁴ Ole Kolsrud, "Norsk kassasjonsproblematikk 1817-1961," i *En arkivpenn som har satt spor: artikler av Ole Kolsrud*, red. Knut Johannessen (Oslo: Riksarkivaren, 2011).

⁵ Anne Marie Bøhmer, "Regnskapsmateriale i tolletaten. Kassasjon og bevaring," *Arkiv, samhälle och forskning* 2 (1998).

som ligger bak de ulike kassasjonsbestemmelsene for tollregnskapene. Jeg har i denne også oppgaven basert meg på Ida Bull sin artikkel⁶ for informasjon om kildene fra Statsarkivet, da jeg selv ikke har hatt mulighet til å reise til Statsarkivet i Trondheim og undersøke primærkildene.

Av sekundærlitteratur har Ottar Dahls kjente praktverk, *Norsk historieforskning i 19. og 20. århundre* fra 1959 vært til uvurdelig nytte med sin utfyllende og behørlige gjennomgang av det norske historiefags historie.⁷ *En arkivpenn som har satt spor – Artikler av Ole Kolsrud*⁸ har også vært svært nyttig med sin gjennomgang av den arkivfaglige teoretiske debatt, og Kolsruds innsikt i spørsmål tilknyttet statsarkivers formål.

1.6 En kort biografisk omhandling av de to hovedaktørene Birkeland og Koren

I denne oppgaven vil de ulike synspunktene til i sær to aktører gå som en rød trå gjennom store deler av avhandlingen, og representerer to diametralt motsatte syn på tollregnskapenes historiske verdi. Michael Birkeland og Kristian Brinch Koren var to menn av ulik bakgrunn, virke og erfaring som på hver sin måte skulle vise seg meget innflytelsesrike for det norske arkivvesenet og dets tilknytning til historiefaget.

Det er ingen tilfeldighet at nettopp Michael Birkeland fikk embetet som riksarkivar i 1863. Han markerte seg tidlig som en person med sterke lederegenskaper, og som en historiker med ideer som fant gjenklang hos sine kolleger. Birkeland var en sentral figur i den såkalte "Hollenderkretsen". Denne kretsen var en gruppe av "unge, kritisk orienterte intellektuelle som kom til å utøve stor innflytelse på de enkelte medlemmer og videre utover i 1860-årene,"⁹ for å låne Ottar Dahls formulering. Birkelands innflytelse over utformingen av den norske historieforskningen i "Hollenderkrets"-perioden og i de påfølgende tiårene, argumenterer Dahl, må ikke undervurderes tross hans relativt sett beskjedne litterære produksjon. Birkeland kan sies å være den første norske riksarkivar som for alvor bragte Riksarkivet frem som en faglig selvstendig institusjon. På mange måter står Birkeland som et symbol på profesjonaliseringen av både historievitenskapen og av arkivarfunksjonen. Av

⁶ Bull, "Kassasjon av tollregnskaper."

⁷ Ottar Dahl, *Norsk historieforskning i 19. og 20. århundre* (Oslo: Universitetsforlaget, 1959).

⁸ Ole Kolsrud, *En arkivpenn som har satt spor - Artikler av Ole Kolsrud*, red. Knut Johannessen, Skriftserie 35 (Oslo: Riksarkivaren, 2011).

denne grunn regnes Birkeland selv i dag som en av de mest respekterte og markante riksarkivarene i Riksarkivets historie. Birkeland ble født i Egersund i 1830, og han tok eksamen artium ved Universitetet i Christiania i 1848. Trang økonomi kom til å følge Birkeland gjennom mye av hans voksne liv, og han måtte avbryte videre studier i 1850 for å tjene penger til livets opphold. I 1852 startet Birkelands lange tilknytning til Riksarkivet, da han ble ansatt som assistent, og i 1863 ble Birkeland sjef for Riksarkivet (formelt sett byråsjef) for første gang. Han satt i denne stillingen frem til 1874. Allerede året etter, i 1875, ble han igjen ansatt som sjef for det nye og mer selvstendige Riksarkivet, i det nyopprettede embetet som riksarkivar. Han innehadde dette embetet frem til sin død i 1896.¹⁰

Kristian Brinch Koren hadde en ganske annen bakgrunn enn Birkeland. Født i Trondheim i 1863, følte han en sterk tilknytning til byen og dens historie. I 1881 tok Koren examen artium ved Christiania katedralskole. Videre fullførte han sin utdanning ved Universitetet i Christiania, hvor han tok filologisk embetseksamen i 1889. I følge *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs* minnetale til Koren fra 1938¹¹ var Koren en aktiv og engasjert student med en viktig stilling innenfor Studentersamfundet og var, som minnetalen uttrykker det; ”medlem av omtrent alle de bestyrelser som det kunne være en student mulig, samtidig som han også var Samfundets arkivar.” Dette pågangsmotet og engasjementet skulle følge Koren resten av hans liv, og gjøre ham til en av de mest produktive stifts- og riksarkivarer i norsk historie.¹²

Etter at eksamen var avlagt, jobbet Koren delvis i en vikarstilling ved Riksarkivet og delvis som volontør ved Universitetsbiblioteket. I 1891 fikk Koren jobben som stiftsarkivar i Trondheim, og han fikk i den stillingen en utfordring. Stiftsarkivet var overfylt og etter hans mening uegnet, og Koren jobbet aktivt med å få bygget en ny bygning for å huse Stiftsarkivet. Dette ble ikke gjennomført før i 1927 etter mange års iherdige anstrengelser. I 1913 tiltrådte Koren som riksarkivar, og hans mest minneverdige gjerning som riksarkivar var at han fikk bygget nye arkivbygninger i Trondheim, Bergen og Kristiansand.

Ved siden av sitt embete som stiftsarkivar jobbet Koren også, i årene 1896 til 1900 som bibliotekar ved Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, hvor det hevdes at han ”rykket biblioteket ut av den alt annet enn tidmessige tilstand som det dengang befant sig i, og lagt det

¹⁰ Ole Bjerkås, "Michael Birkeland," i Norsk biografisk leksikon. Store norske leksikon

¹¹ Theodor Petersen, *Kristian Koren og Axel Sommerfeldt: minnetale i fellesmøtet 9de mai 1938* (Trondheim: Kongelige norske videnskabers selskab, 1938).

¹² Ibid.

over på en basis som kunde gi rum for utvikling i moderne retning.”¹³ Disse eksemplene illustrerer godt den teften for nytenkning og modernisering som Koren tydelig viste gjennom sitt liv og virke. Koren var også aktivt deltagende i flere ulike foreninger og organisasjoner tilknyttet historie og vitenskap i løpet av de årene han var stiftsarkivar og riksarkivar. Han var styremedlem i Fortidsminnemerkeforeningens Trondheimsavdeling og i Nordfjords Kunstindustrimuseum. Han organiserte flere historiske utstillinger i Trondheim og i Bergen. Koren var også styremedlem i Den historiske forening, i Kildeskriftskommisjonen og i Det Konglige Norske Videnskabers Selskab.

Når det kommer til Koren som historiker er det færre spor å finne. Mesteparten av det han har utgitt er kildeutgivelser, og det lille som er reell historisk forskning er innenfor lokalhistorie, som oftest sentrert rundt spesifikke organisasjoner eller næringsvirksomheter i Trondheim. Det er ut fra dette materialet mye vanskeligere å fastslå Korens historiske ståsted enn det er for Birkelands vedkommende, men det kan fastslås at hans egen vitenskapelige produksjon faller innenfor lokalhistorie og økonomisk historie, med fokus på aktørenes (bedrifter og organisasjoners) virksomhet. Vi må anta at han, med sine mange viktige verv hadde innflytelse på historiedisiplinens utvikling ut over dette, men det er usikkert hvor mye og hvordan denne innflytelsen artet seg.

¹³ Ibid.

2 Kassasjon – teori og praksis

”De første bevaringsbestemmelsene for lokalforvaltningen i Norge ble gitt i 1837. Disse sa at arkiver av antikvarisk, statistisk og historisk interesse skulle sendes til Riksarkivet. I 1850 ble landets første lokalarkiv etablert i Trondheim. Stiftsarkivaren ble pålagt å ta imot ”samtlige Embedsarchiver” fra sitt distrikt og deretter foreta en bevaringsvurdering og foreslåeventuelle kassasjoner ovenfor departementet, før endelig vedtak ble fattet. Med disse relativt generelle formuleringene var rammene for norsk kassasjonspraksis etablert og ble ikke formelt endret før 1961.”¹⁴

Slik åpner Bringslid et al. sitt oppsummeringskapittel i boken *”Ti der var papir overalt”*, og gir dermed en god illustrasjon på de tilsynelatende romslige mulighetene for utbredt bruk av skjønn i norsk kassasjonspraksis i løpet av de første 150 årene av det norske arkivvesenets eksistens.

Dette kapittelet tar for seg både Riksarkivets historie, med fokus på dets regelverk, struktur og praksis, og den internasjonale debatten rundt arkivteori. I tillegg gis en redegjørelse av hvordan de ulike arkivteoriene har blitt praktisert i ulike land, og hvordan disse teoriene kan ha påvirket norsk praksis. Det er viktig å legge merke til at mesteparten av arkivteoriene ble formulert etter 1920-tallet, og var derfor ikke kjent hverken på Birkeland eller Korens tid. Det betyr likevel ikke at de ideene som inspirerte disse teoriene ikke eksisterte sent på 1800-tallet. Det fremgår av Ole Kolsruds artikkel¹⁵ og *”Ti der var papir overalt”*¹⁶ at en dyptgående diskusjon av *bevarings- og kasseringskriterier* ikke har vært ført i Norge verken på 1800- eller 1900-tallet, og at diskusjonen der den har eksistert i stor grad har konsentrert seg om rutiner for oppbevaring, bevaring og destruering.

2.1 Riksarkivets historie og organisering

I 1817 ble den institusjonen som vi i dag kjenner som Riksarkivet opprettet etter en regjeringsresolusjon.¹⁷ Bakgrunnen for dette vedtaket var et innbrudd på Akershus slott hvor

¹⁴ Synøve Bringslid et al., *”Ti der var papir overalt”, Bevaring og kassasjon av arkiver i norsk lokalforvaltning på 18- og 1900-tallet*, Skriftserie 31 (Oslo: Riksarkivaren, 2009), 145.

¹⁵ Kolsrud, ”Norsk kassasjonsproblematikk 1817-1961.”

¹⁶ Bringslid et al., *”Ti der var papir over alt”*.

¹⁷ Regj.res. 6.6.1817

soldater brøt seg inn og stjal protokoller, for så å selge så disse som makulatur i Christiania.¹⁸ Riksarkivet ble først opprettet som en sentral institusjon under Finansdepartementet. På dette tidspunktet fungerte Riksarkivet kun som depot for sentralforvaltningen, og i de første tiårene av Riksarkivets eksistens var stillingen som bestyrer gitt til en rekke, nå lite kjente, embetsmenn i Finansdepartementet. Disse embetsmennene hadde denne bestyrerstillingen som en bistilling i tillegg til deres andre oppgaver. I 1834 ble det opprettet en egen kommisjon som skulle behandle og organisere organisasjons- og kassasjonarbeidet til Riksarkivet. Grunnen til at dette ble bestemt var at man hadde et håp om at Riksarkivets administrasjon skulle kunne fokusere mer på andre kjerneoppgaver enn det de tidligere hadde hatt mulighet til. Uheldigvis, da denne kommisjonen også besto av personer som befattet seg med arkivarbeidet på deltid, ble kommisjonen raskt overveldet av mengdene dokumenter som skulle behandles, ikke minst etter at en kongelig resolusjon av 1837 påla Riksarkivet å ta imot dokumenter fra store deler av lokalforvaltningen.¹⁹

2.1.1 Hva skiller sentral- og lokalforvaltningen?

Sentralforvaltningen omfatter de delene av statsadministrasjonen som har hele Norge som sitt virkefelt. Disse innbefatter regjeringen, departementene, direktoratene og andre organer tilknyttet disse.²⁰ Etter den nå gjeldende arkivlovens § 10 skal alle statlige arkiv avleveres til Arkivverket, mens § 5 gir unntak fra § 10 for arkivene fra Stortinget, Riksrevisjonen, Stortingets ombudsmann for forvaltningen og andre organer for Stortinget.²¹ Jørgen H. Marthinsen påpeker i *Arkivteori – en innføring* at Riksrevisjonen står i en særstilling i følge loven og regnes ikke legalt som en del av statsforvaltningen, og er dermed ikke pålagt å avlevere til Arkivverket, men at Riksrevisjonen likevel avleverer til Riksarkivet etter særskilt avtale.²² Lokalforvaltningen er de delene av statsforvaltningen som opererer på et lokalt nivå. Dette innbefatter både kommunal, fylkeskommunal, og i enkelte byer underkommunal forvaltning. Lokalforvaltningen blir av Ole Kolsrud definert som ”samtlige sivile, militære og geistlige autoriteter, embetsmenn og betjenter i landet.”²³

¹⁸ Per Maurseth, *Sentraladministrasjonens historie 1814-1844* (Oslo: Universitetsforlaget, 1879), 136

¹⁹ Forvaltningsdatabasen, "Riksarkivet,"

<http://www.nsd.uib.no/polsys/data/forvaltning/enhet/21629/endringshistorie>.

²⁰ "Sentraladministrasjon," i, *Store norske leksikon* Kgl.res. 10.6.1837

²¹ Arkivlova – arkl. *Lov om arkiv* av 12. april 1992 nr.126.

08.11.2015. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1992-12-04-126>.

²² Jørgen H. Marthinsen, *Arkivteori: en innføring* (Oslo: Riksarkivaren, 2012), 285.

²³ Kolsrud, "Norsk kassasjonsproblematikk 1817-1961," 32.

2.1.2 1837 resolusjonen

Instruksen gitt i kongelig resolusjon av 10. juni 1837 påla, i følge Ole Kolsrud, Riksarkivet å motta en nærmest uoverkommelig mengde tilsendt arkivmateriale. Både Riksarkivets ledelse og kassasjonskommisjonen besto av personer med arkivarbeidet som en bibeskjeftigelse, og disse hadde allerede i perioden før 1837 hatt problemer med å holde tritt med mengden arkivmateriale. Derfor ble det i 1839²⁴ besluttet, via en ny kongelig resolusjon, at kassasjonskommisjonen skulle oppløses, og at Riksarkivet formelt skulle opprettes som et eget kontor, samt at et embete på byråsjefsnivå skulle opprettes. Altså at Riksarkivet skulle få en byråsjef som jobbet i en fulltidstilling i arkivet.²⁵

Omorganiseringen ble gjennomført i 1840, og i 1841 ble Henrik Wergeland utnevnt som den første byråsjefen for det nye Riksarkivet. Wergeland blir derfor regnet som den første norske riksarkivaren, til tross for at stillingstittelen *riksarkivar* ikke ble skapt før Birkelands andre ansettelse i 1875.²⁶ Wergeland beholdt stillingen som byråsjef frem til sin død 1845, og han ble etterfulgt av Christian C.A. Lange.

I 1846 ble kontoret som huset Riksarkivet overflyttet til Kirke- og undervisningsdepartementet.²⁷ Årsaken til denne overflyttingen var at Riksarkivet ble vurdert til bedre å høre sammen med museer og biblioteker, siden de ble betraktet som lignende vitenskapelige institusjoner. Museer og biblioteker lå allerede under Kirke- og undervisningsdepartementet, så det var naturlig at Riksarkivet også skulle tilhøre dette departementet framfor Finansdepartementet. Dessuten, ble det argumentert, gjorde Riksarkivets funksjon, som mottaker av materiale fra alle departementer, det umulig å hevde at Riksarkivet tilhørte et departement administrativt mer enn noe annet.²⁸

I 1875 ble Riksarkivet igjen omorganisert, denne gangen ble det skilt ut som en mer frittstående institusjon, tilknyttet Kirke- og undervisningsdepartementet. Denne ordningen ble i grove trekk beholdt frem til 1982.²⁹

²⁴ Kgl.res. 23.12.1839

²⁵ Marthinsen, *Arkivteori: en innføring*, 272.

²⁶ Ibid.

²⁷ Forvaltningsdatabasen, "Riksarkivet".

²⁸ Per Maurseth, *Sentraladministrasjonens historie* (Oslo: Universitetsforlaget, 1979), 137.

²⁹ Arkivportalen, "Riksarkivet," <http://arkivportalen.no/side/aktor/detaljer?aktorId=no-a1450-0100000060741>.

2.2 Riksarkivets instruks og kassasjonsmyndighet

Instruksen for bevaring fra 1817, som fulgte med resolusjonen om opprettelsen av Riksarkivet, kan med rette beskrives som relativt generell. I følge instruksen skulle Riksarkivet ta vare på ”qualificerede Documenter”³⁰. Nøyaktig hva slags kvalifikasjoner som skulle legges til grunn for bevaring ble derimot ikke spesifisert.³¹ Den kongelige resolusjonen av 10. juni 1837 gir en liten utdypning av 1817 instruksen. De ’qualificerede Dokumentene’ skulle være interessante i ”antiqvarisk, statistisk eller historisk Henseende,”³² og ikke lenger være viktige for det daglige arbeidet til arkivskaper. Det kan likevel argumenteres for at dette ikke var en markant klargjøring av hvilke vurderingskriterier som skulle legges til grunn for gjennomføring av bevaring og kassasjonsbestemmelser. Det er heller ikke tvil om at en såpass vag instruks tillater en potensielt meget stor bruk av skjønn hos de ansvarlige.

2.2.1 Regelverk for sentralforvaltningen

Det fantes to ulike regelverk for kassasjon av sentralforvaltningens arkiver og lokalforvaltningens arkiver. Departementenes arkivmateriale gjennomgikk ikke en kassasjon fra arkivskapers side, men skulle avleveres i sitt fulle omfang. Det var riksarkivarens fulle ansvar å gjennomgå dokumentene, vurdere dem og fremme forslag om kassasjon for det arkivskapende departementet.³³ Dette kan man anta førte til et stort press på Riksarkivets lagerplass da mengden dokumenter som skulle gjennomgås før kassasjonsbestemmelsen ble fattet må ha vært betydelig, og antallet ansatte hos Riksarkivet ikke var høyt.³⁴ Senere endret dette seg i praksis for tollregnskapene.

2.2.2 Regelverk for lokalforvaltningen

Ved å innføre et annet regelverk for kassering av lokalforvaltningens arkiver ble regelverket enda mindre oversiktlig:

³⁰ Bringslid et al., *”Ti der var papir over alt”*, 21.

³¹ Ibid.

³² Kong.res. 10.6.1837

³³ Kolsrud, ”Norsk kassasjonsproblematikk 1817-1961,” 34.

³⁴ På Birkelands tid besto Riksarkivets personale av Birkeland selv, to fullmektige og fire assistenter, hvor den fjerde assistenten permanent oppholdt seg i København. Michael Birkeland, ”Om Rigsarkivets Personale og Dets Lønningsforhold,” i *Historiske skrifter* 3, red. Fredrik Ording (Oslo: Grøndahl & Søn, 1925), 273.

”Vedtaket fra 1839 fjernet dualismen i Riksarkivets *ledelse* fra 1822 (bestyrelse – kassasjonskommisjon) men den nye dualismen i Riksarkivets *funksjon* fra 1837 (riksarkiv – lokalarkiv for hele landet) besto. Dette medførte at en nå hadde å gjøre med to kassasjonsrutiner – en for departementsarkivene og en for arkivene fra den ytre etat, eller lokalarkivene.”³⁵

I følge bestemmelsen fra 1837 var det for lokalarkivene arkivskaperen sitt eget ansvar å vurdere om dokumentene hadde ”antiquarisk, statistisk eller historisk” verdi, og sette opp en liste med de dokumentene som ble vurdert bevaringsverdige. Videre skulle arkivskaperen sende listen inn til sitt departement og så avlevere dokumentene til Riksarkivet. Hva arkivskaper skulle gjøre med de dokumentene som ikke ble vurdert arkivverdige sier bestemmelsen ikke noe om. I realiteten betød det at arkivskaper selv sto ansvarlig for kassering helt etter eget forgodtbefinnende. Riksarkivet måtte så årlig sende rapporter til de ulike departementene hvor riksarkivaren listet både opp hvilke dokumenter som hadde blitt mottatt, og hvilke riksarkivaren ønsket å kassere av de mottatte dokumentene. Systemet for kassasjon av lokalarkivsaker fungerte dermed i to omganger, først med ”negativ kassasjon” hvor arkivskaper plukket ut de dokumentene han mente fortjente bevaring, og så ”positiv kassasjon” hvor riksarkivaren plukket ut de dokumentene som ikke fortjente å bli bevart. Dette var et system som Kolsrud påpeker, hvor ”den negative kassasjonsmyndigheten her ble lagt til den laveste og presumptivt minst arkivkyndige forvaltningsnivå, mens riksarkivaren derimot måtte søke høyere myndighet om lov til å kassere.”³⁶ Kanskje enda mer overraskende er det faktum at denne ordningen sto formelt ved lag frem til 1961.³⁷

2.3 Stiftsarkivets instruks

Landets første stiftsarkiv, Stiftsarkivet i Trondheim, ble opprettet ved kongelig resolusjon den 13. juni 1850. Riksarkivets plikt til å ta imot lokalarkiver fra de nordligste fylkene falt bort med opprettelsen av Stiftsarkivet i Trondheim.³⁸ Stiftsarkivet skulle fungere som et sentralarkiv ”for alle embetsarkiv fra Romsdals, Trondhjems og Finnmarkens amter.”³⁹

³⁵ Kolsrud, "Norsk kassasjonsproblematikk 1817-1961," 32.

³⁶ Ibid., 33.

³⁷ Ibid. Kgl.res.4.11.1961, pkt. V 4.

³⁸ Arkivverket, "Statsarkivet i Trondheim. Historikk,"

<https://www.arkivverket.no/arkivverket/Arkivverket/Trondheim/Historikk>.

³⁹ Bringslid et al., "Ti der var papir over alt", 23.

Stiftsarkivarens første instruks kom fire år senere.⁴⁰ Det som er spesielt med denne instruksjonen er at ingen av bevaringskriteriene fra 1837-instruksjonen til Riksarkivet blir gjentatt, da 1850 bestemmelsen slo fast at alle arkiver skulle overrekkes arkivet. Stiftsarkivaren hadde dessuten rett og plikt til å etterlyse dokumenter hvis den overleverte arkivmassen ble funnet mangelfull. Dermed hadde stiftsarkivaren en større formell myndighet ovenfor de arkivene tilknyttet sitt geografiske ansvarsområde, enn det riksarkivaren hadde for sine lokalarkiver.

2.4 Definisjoner

Før jeg går nærmere inn på den teoretiske debatten rundt arkivorganisering og bevaringsteori, samt hvordan dette har blitt gjennomført i regelverk og praksis, kan det være nyttig presist å definere enkelte uttrykk som vil bli presentert senere i denne avhandlingen.

I ”Ti der var papir overalt” blir begrepene kassasjon, arkivbegrensning og bevaring definert slik:

Kassasjon: ”innebærer at dokumenter som er skapt av eller saksbehandlet av et organ, blir besluttet fjernet og tilintetgjort.”⁴¹

Arkivbegrensning: ”dokumenter som verken har vært gjenstand for saksbehandling eller har verdi som dokumentasjon blir holdt utenfor arkivet.”⁴²

Bevaring: ”materiale som vurderes som verdifullt, bevares permanent.”⁴³

Kolsrud definerer uttrykkene *primærverdi* og *sekundærverdi*, basert på Schellenbergs definisjoner slik:

Primærverdi: “den verdien dokumentene hadde for arkivskaperen selv i administrativ sammenheng.”⁴⁴

Sekundærverdi: “den verdi av enhver art som dokumentene kunne ha for ettertiden i forskningsammenheng i vid forstand.”⁴⁵

⁴⁰ Arkivverket, "Arkivverket vokste frem," <http://www.arkivverket.no/manedens/mars2004/arkivverket.html>.

⁴¹ Bringslid et al., "Ti der var papir over alt", 11.

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Kolsrud, "Primærverdi, sekundærverdi og svensk arkivteori," 57.

Dette henger sammen med uttrykkene *archive* og *record* hvor, i følge Schellenberg alle dokumenter som er skapt av arkivskaperen er *records*, mens *archives* forbeholdes de dokumentene som er bevaringsverdige.⁴⁶

En del av disse definisjonene vil bli mer utførlig behandlet i de påfølgende avsnittene om bevaringsteori og kassasjonsproblematikk.

2.5 Kassasjonsutfordringer

2.5.1 Verditeori og praksis

Plassproblem har alltid vært en hovedutfordring for ethvert arkiv, uansett hvor stor lagerplass man i utgangspunktet har, på et visst tidspunkt blir mengden av hva man tar imot større enn hva man kan oppbevare. For enkelte arkiv blir volumet av mottatte dokumenter så stort at sortering blir en nærmest uoverkommelig oppgave. 1800-tallets stadig økende byråkrati og statsadministrasjon, førte til en markant økning i mengden dokumenter produsert av statsadministrasjonen. Dette fenomenet kunne for øvrig observeres i Norge, i Europa, og også i USA. Ved utbruddet av første verdenskrig økte dette volumet flerfoldig, da krigsadministrasjonen produserte enorme mengder materiale.⁴⁷ Dette førte igjen til en søken etter objektive verdikriterier, som kunne gjøre kassasjonsvurderinger mer konsekvente og gi bevaringsbestemmelser en raskere behandlingstid.

2.5.2 Jenkinson

“The Archivist is not and ought not to be an Historian.”⁴⁸ er en av Sir Charles Hilary Jenkinson mest berømte utsagn. Jenkinson var en av de lendende arkivteoretikere i britisk arkivhistorie, og har naturlig nok hatt en stor innflytelse på rutinene og regelverket for kassasjon og bevaring i Storbritannia.

I følge Jenkinsons teori skulle arkivarer avstå fra enhver form for bevaringsvurdering basert på arkivdokumentenes forskningsrelaterte verdi. Kolsrud hevder også at Jenkinson “mente at

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid., 56.

⁴⁷ "Massearkiver og verditeori. Noen hovedlinjer i kassasjonsdebatten," 17.

⁴⁸ Sir Hilary Jenkinson, *A manual of archive administration including the problems of war archives and archive making* (Oxford: The Clarendon Press, 1922), 106.

det var uforsvarlig på grensen til det uetiske dersom arkivaren blandet seg opp i selve arkivdanningen,⁴⁹ og at selv om arkivarer ofte gjør disse vurderingene så er det ikke riktig i forhold til Jenkinsons eget ideal for arkivbevaring.

Årsaken til dette er at når arkivarer blander seg inn arkivdanningsprosessen så gjør de det ofte på grunnlag av vurderinger om historisk relevans og interesse for forskningen. Jenkinson sammenligner dette til en kanin som blir trukket opp av en hatt:

“Even admitting (which I do not) that selection is a task undertaken normally by the archivist, I still cannot agree with this dictum. Potential value for research is no doubt the reason why we continue to spend time and money on preserving archives and making them available: but the fact that a thing might be used for purpose for which it was not intended - at hat for instance, for the production of a rabbit - is not a part of its nature and should not, I submit, be made an element in its definition [...].”⁵⁰

Som en videre følge av denne teorien om at arkivene ikke skal være til for historieskaping, mente Jenkinson også, naturlig nok, at historikere heller ikke var kvalifiserte til å gjøre bevaringsvurderinger.⁵¹

Jenkinsons søken etter objektivitet i bevaringsvurderingen fører ham altså til å hevde at arkivaren er inhabil, for hvis han gjør en bevaringsvurdering om arkivdokumentenes historiske verdi, vil han gjøre dette på grunnlag av sine personlige oppfatninger om forskningsmessig relevans. Og enhver arkivar vil ha en lavere faglig innsikt enn en historiker. Historikeren, på sin side, er også inhabil for selv om han i motsetning til arkivaren har den faglige tyngden til å gjøre historie-baserte bevaringsvurderinger, så vil hans inngripen i arkivdanningsprosessen undergrave selve arkivets upartiske rykte. Den eneste gjennværende parten som både er, i følge Jenkinson, kompetent i forhold til sin evne til å vurdere basert på objektivitet og som man ikke senere kan klandre for partiskhet i arkivdannelsen er arkivskaperen selv, eller som Jenkinson kaller dem; administrasjonen.⁵² Men, Jenkinson understreker, administrasjonen må kun gjøre sin bevaringsvurdering basert på hva de ikke

⁴⁹ Kolsrud, "Primærverdi, sekundærverdi og svensk arkivteori," 58.

⁵⁰ Ibid., 55.

⁵¹ Jenkinson, *A manual of archive administration including the problems of war archives and archive making*, 107.

⁵² Ibid., 128.

lenger har bruk for, og de må for all del unngå å tenke på seg selv som ”a body producing historical evidences.”⁵³

2.5.3 Verditeori og praksis i England

I England ble det avlevert så mange dokumenter til The Public Record Department at man der foretrakk kassasjon fremfor bevaring. At verdiløst stoff ble kastet og dermed frigjorde plass ble vurdert som en viktigere oppgave enn å sørge for at potensielt verdifulle dokumenter ikke ’ble med på kasseringsflyttelasset’.⁵⁴ Denne tradisjonen kan spores tilbake til 1875 da Deputy Keeper skrev at “[t]here are extant in the Public Record Department large masses of legal and Government documents which are wholly useless for legal, historical, military, statistical, economical, or official purposes, and of no possible interest to anyone.”⁵⁵ I 1877 ble *Public Record Office Act* innført. Den ga ikke bare den engelske riksarkivaren fullmakt til å kassere allerede avlevert arkivmateriale, men også å nekte å motta “verdiløst” materiale. Den eneste unntagelsen var arkiver og materiale eldre enn 1715, men dette senere endret til 1660.⁵⁶

England lovfestet dermed at det eneste urokkelige kriterium for bevaring var alder. Alle andre bevaringsbestemmelser blir gjort etter skjønn.

På et annet punkt skiller engelskmennene seg ut i sin verditenkning, og det er i spørsmålet om hvem som skal gjøre bestemmelsene om kassasjon og bevaring. I England ble nemlig både arkivarene og historikerne vurdert som inhabile i forhold til slike bestemmelser, slik at i følge engelsk teori, tydelig inspirert av Jenkinson, er det er dermed arkivskaperen selv som vurderes som best egnet til, og som har ansvaret for, å vurdere hva som bør bevares for ettertiden. *Arkivarens plikt* i det engelske systemet er primært å ta vare på de arkivalier som havnet i hans eller hennes arkiv og sekundært å bistå forskerne med å navigere i arkivets labyrint. Ole Kolsrud understreker at for de engelske arkivene er det primærplikten som veier absolutt tyngst i viktighetsgrad, og sekundærplikten er ideelt en bibeskjeftigelse for arkivarene.⁵⁷

⁵³ Ibid., 129.

⁵⁴ Kolsrud, "Massearkiver og verditeori. Noen hovedlinjer i kassasjonsdebatten," 18.

⁵⁵ *Committee on Departmental Records Report*, Her Majesty's Stationary Office, London 1954 (Grigg-rapporten), sitert i ibid.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid., 19.

2.5.4 Verditeori og praksis i Tyskland

Tyskland på sin side har alltid satt bevaring høyere enn kassering. Dessuten har de tyske arkivarene vært interessert i å være involvert i kasseringsprosessene. En av grunnene til at den tyske arkivtradisjonen er så annerledes fra den engelske er at allerede fra 1838 ble det i Preussen utviklet arkivbestemmelser for og av arkivskaper.⁵⁸ Karl Otto Müller hevdet i 1926 at det var høyst nødvendig å forhindre at arkivskaper alene avgjorde arkivenes ”endeligt”, og han beskrev kassasjonsspørsmålet som ”arkivenes skjebnespørsmål.”⁵⁹ Dette er, i følge Kolsrud, basert på en tradisjon av bestemmelser og debatter fra 1800-tallet, som for eksempel en bestemmelse fra Bayern fra 1897 om at den vitenskaplige arkivaren bar på et ansvar for å forsikre at verdifulle dokumenter ble bevart, og at uverdige dokumenter ble utelatt innlemmelse i arkivene.⁶⁰

På slutten av 1930-tallet forsøkte Heinrich Otto Meisner, inspirert av Müller, å etablere tre grunnregler som skulle virke som rettesnor for den tyske kassasjonsarbeidet. Disse tre er *Alder*, *Innhold* og *Arkivskaperens plass i forvaltningshierarkiet*. I følge Ole Kolsrud er *alderskriteriumet* varierende fra land til land, men i Tyskland lå det på rundt år 1600. slik at alle arkivalier som kan dateres til før 1600 er automatisk bevaringsverdig. *Innholdskriteriumet* spesifiserer at arkivalier som kan gi innsikt i prosessen rundt hvordan varige eller viktige samfunnsinnretninger ble til, som for eksempel lover, burde bevares. I motsatt retning mente Meisner at dokumenter som ble skapt med ett bestemt formål og hadde oppfylt dette formålet kunne og skulle kasseres. Blant disse inkluderte Meisner folketellingen.⁶¹ *Arkivskaperens plass i forvaltningshierarkiet* delte Meisner inn slik at de sentrale myndighetene sto øverst og sterkest, mens de lavere og mer lokale organene sto veldig svakt i bevaringsverdi. Et av de viktigste kriteriene for om ett av de ikke-sentrale myndighetsorganene produserte bevaringsverdige arkivalier, var bestemt av deres beslutningsmyndighet. Her kan vi se en tydelig likhet med innholdskriteriet, hvor beslutningsredgjørelse er én viktig komponent i et *innholds-verdi*.⁶²

Arthur Zerchel kritiserte i 1965 anvendelsen av samfunnsøkonomiske verdibetrakninger i arkivistikken. Zerchel ønsket en selvstendigjøring av arkivistikken på vitenskapsteoretisk

⁵⁸ Ibid., 21.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Ibid., 23.

⁶² Ibid., 25.

grunnlag. Dermed blir verdilæren og teorien et sentralt problem for Zerchel. Ett av hovedproblemene blir dermed å kunne løsrive seg fra og sette et grenseskille mellom arkivistikken og historievitenskapen. Zerchel løser dette, skriver Kolsrud, ved å skille inn *historien* i tre faser. ”Den første er selve det *virkelige historiske hendelsesløp* som kontinuerlig forvinner i fortid og glemsel, men som likevel etterlater seg visse spor.”⁶³ Den andre fasen er *memoriale fasen*, altså de sporene som er tilbake fra den virkelige historien. Og den tredje fasen er hos Zerchel *historieskrivningen*. I denne fasen blir historien ”reprodusert” gjennom historikerens tolkning av kildene. Zerchel knytter dermed opp arkivistikken til den *memoriale fasen*.

I sin gjennomgåelse finner Kolsrud det vanskelig å få helt tak på hva Zerchel egentlig mener med sine inndelinger. Kolsruds forslag er at Zerchel muligens hadde noe som ligner vårt nordiske historievitenskapelige skille mellom levning og beretning i tankene, og at Zerchel dermed hevder at *arkivvitenskapen* utelukkende burde forholde seg til kilden som levning. Kolsrud skriver; ”Dersom denne tolkningen av Zerchel er riktig, kan en her oppnå to ting: en kan knytte arkivterminologi an til historiterminologi, *samtidig* som skillet mellom de to fagdisiplinene trekkes klarere opp.”⁶⁴ Sett i forhold til den verditeoretiske diskusjonen og kassasjonsproblematikken, utelukker Zerchels teoretiske rammeverk at historikernes og forskerens interesser kan være veiviser når arkiver og arkivmateriale skal vurderes. ”Arkivaren som fagmann blir suveren på dette.”⁶⁵ På den måten blir arkivarens dobbeltrolle, som arkivmann og historiker, som er kjernen til så mye heftig debatt, tilsynelatende løst. Kolsrud påpeker likevel at Zerchel ikke har fått stor gjennomslag for sine ideer.

Som vi kan se, har tyske og britiske arkivarer møtt de utfordringene som de fleste nasjonale arkiver møter ganske forskjellig. Britene ser i sær ut til, i følge Kolsrud, ikke å ha noen interesse i å hente ideer fra Tyskland for sine vurderinger. Amerikanerne har vært mye mer åpne.

2.5.5 Schellenberg

Theodore Roosevelt Schellenberg var en av disse amerikanske arkivarene som tok mye inspirasjon fra den tyske arkivteorien. Kolsrud bruker også Schellenberg som en motvekt til

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Ibid.

Jenkinson i sin artikkel *Primærverdi, sekundærverdi og svensk arkivteori*.⁶⁶ I følge Kolsrud kan uenigheten mellom Jenkinson og Schellenberg i en viss grad ha sitt utspring i de to arkivteoretikernes ulike definisjoner av noe så fundamentalt som selve begrepet *arkiv*.

Det skandinaviske begrepet *arkiv* er på engelsk delt opp i *archives* og *records*, men definisjonen på disse to begrepene er veldig ulik i Jenkinsons og Schellenbergs litteratur.

I følge Kolsrud, er det slik at:

”[Jenkinson] bruker ordet “records” bare i dets opprinnlige og snevreste betydning, og definerer det som dokumenter inneholdende *rettslige vitnesbyrd (recordum)*.

“Archives” derimot, er dokumenter som utgjør en del av en *offisiell transaksjon og som blir bevart som offisiell referanse*. Han føyer til at arkiver *ikke blir skapt av hensyn til eller som informasjon til ettertiden*.”⁶⁷

Schellenberg på sin side har et tyskinspirert skille mellom *records* og *archives*. Det tyske skillet Schellenberg baserer seg på heter *registrurgut* og *archivgut*. Han reserverer begrepet *Archives* for det materiale som er bevaringsverdig. *Records* blir dermed alt en arkivskaper produserer, mens *archives* er 'et lite destilat,'⁶⁸ for å låne Kolsruds formulering, av den store mengden *records*. Kolsruds konklusjon er dermed at der Schellenberg ville ha sagt *records* bruker Jenkinson ordet *archives*.⁶⁹

Schellenberg trakk sitt resonoment videre og innførte så to ulike verdikategorier. *Primary value* og *Secondary value*. Oversatt av Kolsrud til *Primær-* og *Sekundærverdi*. Det eksisterer hos Schellenberg, hevder Kolsrud ingen verdinivåangsjering i disse kategoriene, til tross for hva navnene i seg selv tilsynelatende indikerer en slik rangering. Et dokumentets *primærverdi* er den verdien dokumentet har for arkivskaper tilknyttet dets administrative arbeid, mens dokumentets *sekundærverdi* er dens verdi i etterkant som gjenstand for forskningsarbeid. Dokumenter som kun hadde en *primærverdi* kan derfor, etter Schellenbergs betraktning, kasseres umiddelbart etter at arkivskaper ikke lenger har behov for dem.⁷⁰

⁶⁶ "Primærverdi, sekundærverdi og svensk arkivteori," 55.

⁶⁷ Ibid., 56.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Ibid., 57.

⁷⁰ Ibid.

2.5.6 Roberts

“The most enticing but misleading claim that is made for archival theory is that it might enable the profession to avoid the very real pitfalls of relying upon historiography for guidance in selecting materials for retention. Tragically, many historical resources have been lost because archivists were too blinded by the biases of their time to know they were missing anything.”⁷¹

Et nyere innslag i den arkivteoretiske debatten finner vi hos den amerikanske arkivaren John W. Roberts og hans artikler i *The American Archivist* fra 1987 og 1990.⁷² Roberts tar et klart oppgjør med den arkivteoretiske debatten og arkivvitenskap som disiplin, og drøfter hvordan arkivvitenskapen forholder seg til, og burde forholde seg til historievitenskapen. Roberts mener også at man må fokusere mer på substans enn teknikk når det kommer til arkivarbeid.⁷³

Roberts hevder at arkivvitenskapen er som fag er uforenlig med seg selv, da det er delt i to ulike hovedretninger som begge kalles for arkivvitenskap (*Archival theory*), men som er ulike i funksjon og formål.⁷⁴ ”One strain is archival but not theoretical, and deals with the practical, how-to, nitty-gritty of archival work.[...] The other is theoretical but not archival, and is concerned with historiography.”⁷⁵ Den første retningen beskriver Roberts som teori for *arkivariske klinikere*. Denne delen av teorien omfatter drøftinger rundt hvordan man best kan kodefisere allerede eksisterende arkiv, hvordan man kan effektivisere arkivene og hvordan man kan bedre kontrollrutiner osv. Den andre gruppen definerer Roberts som teori som er rettet mot *arkivarer som historikere*. Når en arkivar skal fungere som en historiker krever dette at arkivaren har kunnskap om historisk kontekst både for å kunne vurdere et arkivalies verdi, og for hva man kan som forsker bruke som kildemateriale:

“The second strain of archival theory does adress larger questions - but are they archival questions? In a way, this type of theory can be seen as applied histography. It

⁷¹ John W. Roberts, "Archival Theory: Myth or Banality?," *American Archivist* 53 (1990), <http://americanarchivist.org/doi/pdf/10.17723/aarc.53.1.a56364w710276424>.

⁷² "Archival Theory: Much Ado About Shelving," *American Archivist* 50 (1987), <http://americanarchivist.org/doi/pdf/10.17723/aarc.50.1.l357257455776g52>. & "Archival Theory: Myth or Banality?"

⁷³ "Archival Theory: Myth or Banality?". 111.

⁷⁴ I artikkelen fra 1990 modifiserer Roberts dette og legger til en tredje kategori; *imperialistene*, men jeg har valgt å forholde meg til de to kategoriene fra 1987 her.

⁷⁵ Roberts, "Archival Theory: Much Ado About Shelving". 67.

focuses on the the content and context of records, and not on their structure or the processes of controlling them.”⁷⁶

Roberts setter også spørsmålstegn ved om arkivteorien og arkivvitenskapen, i det minste når det kommer til Roberts andre kategori, er drevet mindre av et behov for mer teori og mer av et ønske om at faget skal motta en større profesjonell anerkjennelse i akademikermiljøene.⁷⁷

Roberts hevder videre at det er kunnskap om historisk akademisk forskning og innsikten i den informasjonen som kan hentes ut fra de ulike arkivsamlingene som er de nødvendige bestanddelene man må ha for å kunne gjøre ”informed, professional decisions about appraisal, description, and reference”⁷⁸ Her er arkivteorien til liten nytte for arkivaren. Det er histografisk innsikt og empirisk kjennskap til arkivaliene som kan hjelpe arkivaren til å gjøre vurderinger om arkivaliers historiske verdi, eller videre, å kunne hjelpe en forsker i hans arbeid.⁷⁹

Arkivteorien kan faktisk, hevder Roberts, forhindre eller true muligheten for klar tenkning. Fordi den overkompliserer det som er enkelt, og overforenkler det som er komplisert. Overkompleksifiseringen skjer ved at man opphøyer relativt enkle arkivprosedyrer til et nærmest filosofisk nivå. Oversimplifiseringen skjer fordi den forenkler det som er komplisert, “[...] by reducing to a string of formulas, flow charts, and dicta the multi-faceted demands of learning a topic, a record group, and researcher needs, and integrating that knowledge with a knowledge of other topics, record groups, and a researcher's needs.”⁸⁰ Dette fører frem til situasjoner hvor arkivteorien viser seg ikke å være relevant for arkivarens daglige arbeidsoppgaver, og teorien gir liten mening i etablering av rammeverk for arkivarbeid.

Dette kravet for at arkivarer skal ha god kjennskap til historieforskningen er viktig poeng hos Roberts. Han både løfter det opp som et ideal, men kritiserer samtidig de som, i Roberts mening, trekker dette idealet for langt. Roberts poengterer; “archivists must make many decisions as professional historians, not as mere custodians. They must be attuned to historical scholarship in order to anticipate future research interests and even to counteract unhealthy historiographical trends through creative acquisitions policies.”⁸¹ Roberts konklusjon i artikkelen fra 1987 er; at for at en arkivar skulle kunne være kvalifisert til å gjøre

⁷⁶ Ibid., 69.

⁷⁷ Ibid., 67.

⁷⁸ Ibid., 69.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ "Archival Theory: Myth or Banality?". 111.

⁸¹ "Archival Theory: Much Ado About Shelving". 69.

bevaringsvurderinger så må han eller hun ha studert historie, fulgt med i utviklingen i historieteori og gjerne ha jobbet som en professionell "research historian".

Likevel, hevder Roberts i sin oppfølgende artikkel fra 1990, at man kan ikke inbille seg at arkivaren eller arkivet som institusjon kan totalt fristille seg fra den tiden de lever i og den tilgjengelige kunnskapen og historieteorien. "Archives necessarily are reactive and dependent."⁸² Arkivarer kan ikke fylle tomrommene i tilgjengelig kunnskap før noen oppdager at disse tomrommene eksisterer, hevder Roberts. For eksempel kan man ikke klandre arkivene for at de, før byhistoriens inntog som et sentralt felt innenfor historiefaget, ikke tok vare på "urbane arkiver". De hadde ingen mulighet til å spå denne fremtidige etterspørselen, da den ikke hadde "blitt oppfunnet" enda. Virkeligheten forholder seg slik at dersom arkivaren enten ønsker å følge den histografiske strømmen, eller søker å finne de arkivaliene som ikke etterspørs nå, men som kan bli etterspurt i fremtiden, så er det slik at markedsplassen, i overført betydning, vil alltid være det referansepunktet som en arkivar har å forholde seg til når han eller hun gjennomfører en bevaringsvurdering. Derfor, konkluderer Roberts, selv om man selvfølgelig ideelt skal være bevisst sine egne forutintatte holdninger ("bias") og sine begrensninger, så kan man ikke forlange at, eller tro at arkivarene er en gruppe bestående av unormalt ressursterke mennesker med evne til å frigjøre seg totalt fra forutintatte holdninger, samt og korrekt gjette seg frem til hvilke arkivalier som vil bli gjenstand for forskning og etterspurt i fremtiden.⁸³

2.5.7 Norsk arkivteori og utfordringer

"For meg er det åpenbart at arkivinstitusjonene oppbevarer arkiver for andre formål enn arkivskaperen. Arkivverket mottar ikke arkiver for å avlaste arkivskaperen eller for å assistere ham i saksbehandlingen, men fordi de arkivene han har skapt tjener til å belyse historien til det samfunnet arkivskaperen har tjent."⁸⁴

I Norge er det først og fremst Ole Kolsrud som har befattet seg med arkivteori. Kolsrud baserer seg på Schellenbergs *primær* og *sekundær* inndeling for arkivdokumenter, og bruker det på arkivenes funksjoner. I følge Kolsrud er arkivenes *sekundære verdi* "å belyse historien til det samfunnet arkivskaperen har tjent."⁸⁵ Arkivalienes *primærverdi* kan, påpeker Kolsrud,

⁸² "Archival Theory: Myth or Banality?". 116.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Kolsrud, "Primærverdi, sekundærverdi og svensk arkivteori," 58.

⁸⁵ Ibid.

vare lenger enn ”det relativt korte tidsrummet som administrasjonsorganene vanligvis arbeider innenfor.”⁸⁶ Dermed kan disse følge med på lasset, og dette fører til ”at arkivinstitusjonene arver enkelte forvaltningsoppgaver fra arkivskaper.”⁸⁷ Dette, undertreker Kolsrud, er ikke en genuin oppgave for et arkiv, ”*men et biprodukt som følger enkelte dokumenttypers forlengede primærverdi.*[sic]”⁸⁸ Arkivinstitusjonene må bare akseptere at de må påta seg disse oppgavene med på kjøpet for å kunne gjennomføre det som er deres egentlige funksjon, hevder Kolsrud, ”[...] nemlig [å] sikre kildegrunlaget for fremtidig forskning.”⁸⁹

Norge har også, i likhet med engelskmennene, slitt med plassproblemer i arkivmassene. Som vi skal se i neste kapittel er spørsmålet om manglende plass et stadig gjentakende problem, som på mange måter driver kassasjonsbestemmelsene for tollregnskapene. Birkelands ønske om å kassere tollregnskapene blir understøttet av at tollregnskapene, med dens mange billag, var av stort volum og dermed tok mye plass hos Riksarkivet, og at Birkeland mente denne plassen heller burde bli anvendt til oppbevaring av mer verdifulle arkivdokumenter.

2.6 ”Ti der var papir overalt” - Kassasjonspraksis og bevaringskriterier

”Norske arkivarer har siden 1980-tallet skrevet en rekke artikler om bevaring og kassasjon. De fleste artiklene bærer preg av å være innlegg i den pågående debatt og kan i liten grad sies å være et resultat av systematiske studier. Flere av artiklene gir imidlertid et godt bilde av hvordan artikkelforfatterne selv og dermed også norske arkivarer har tenkt i forhold til bevaring og kassasjon. Synspunkter på rollefordeling, bevaringskriterier, utvalgsmetoder og gjennomføring kassasjonsarbeid gir på mange måter et bedre innblikk i rådende (og opponerende) holdninger enn saksdokumenter knyttet til de ulike b/k-forslagene. Harald Hals har i en artikkel i Aftenposten i april 1986 redegjort for de, etter hans syn, høyst uklare og vanskelig praktiserbare kassasjonsregler som har vært vedtatt allerede fra Riksarkivets tidlige eksistens. Ikke

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid., 59.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Ibid.

minst hevdet han at begrunnelser og kassasjonskriterier var temmelig fraværende eller i diffuse i norsk arkivtenkning og kassasjonsbestemmelsene.”⁹⁰

Det sentrale temaet i boken ”*Ti der var papir overalt*” er å fremlegge og analysere resultatene av en undersøkelse inn i hvilke vurderingskriterier som har blitt brukt når man har fattet vedtak om bevaring hos de ulike instansene av Arkivverket, i perioden 1850 til 2000. Konklusjonen forfatterne kommer frem til er at frem til 1970-tallet var, hos Riksarkivet, det mest brukte bevaringskriteriumet *forskningsbehov*, slik det fremkommer av riksarkivarens vedtak. Det er også en overveldende stor andel av bevaringsbestemmelsene som mangler en nedskreven begrunnelse for hvorfor vedtak om bevaring ble gjort.⁹¹ Forfatterne konkluderer også med at; ”norske bevarings- og kassasjonsvedtak ser i liten grad å være influert av arkivteoretisk tankegods. I Norge har arkivteoretisk tenkning, kanskje særlig innenfor bevaring og kassasjon, vært mager”⁹² Tollregnskapene står tydelig ut i forhold til disse resultatene, da vi har, for det meste, god dokumentasjon på de prosessene bak og de verdikriteriumene som førte frem til de ulike kassasjonsprosessene.

Når det kommer til statsarkivene hevder ”*Ti der var papir overalt*” at til tross for at forskningsbehov har vært det mest vanlige vurderingskriteriet for Riksarkivet, så har statsarkivene totalt sett en høyere andel av sine vurderinger i denne kategorien gjennom hele perioden fra 1850 til 2000. ”Dette trolig fordi statsarkivene i større grad enn riksarkivaren har vurdert arkivmateriale ut fra lokalhistorie og genealogiske behov.”⁹³

På et tidspunkt blir det i ”*Ti der var papir overalt*” hevdet at det sannsynlig tiltenkte formålet med at det i 1837-instruksen ble bestemt at bevaringsverdige dokumenter skulle være historisk interessante, var fordi disse bevaringsverdige arkivmassene skulle på være en positiv ressurs for nasjonsbyggingsprosjektet som foregikk over store deler av 1800-tallet. Derfor måtte eldre dokumenter og dokumenter som befestet den norske ære og landets stolte historie bevares.⁹⁴ Denne tolkningen vil jeg si meg uenig i. Dette baserer seg mest sannsynlig på en missoppfatning rundt begrepet “nasjonsbyggingsprosjektet”. “Nasjonsbyggingsprosjektet” var ikke en like bevisst politisk ideologi som denne forklaringen legger opp til. Det finnes ingen konkrete bevis på at “Nasjonsbyggingsprosjektet” var en politisk ideologi som ble

⁹⁰ Bringslid et al., ”*Ti der var papir over alt*”, 18.

⁹¹ Ibid., 146.

⁹² Ibid.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Ibid., 22-23.

gjennomført på statlig nivå gjennom lovendringer. Utrykket ”av historisk interesse” kan likevel brukes varierende avhengig av personlige og profesjonelle oppfatninger, og “av historisk interesse”-begrunnelsen kan godt ha blitt brukt i et nasjonsbyggende formål av de senere arkivarene, som for eksempel Henrik Wergeland. Det er likevel mest sannsynlig at dette punktet kom inn i den norske resolusjonen fordi det allerede var en etablert tradisjon i andre europeiske arkiver for å legge stor vekt på arkivinstitusjonene som historiske ressursentre. Dette skal vi komme tilbake til i kapittel 4.

”*Ti der var papir overalt*” setter også opp en liste over de ulike kategoriene som har vært de typiske kriteriene for bevaringsvurdering i norsk bevarings- og kassasjonspraksis. Bringslid et al. påpeker at mesteparten av bevaringsbestemmelsene har ingen vurderingsforklaring, så deres undersøkelse baserer seg på de som har det. Jeg har valgt å gjengi denne listen her, da, som vi skal se i kapittel 3 og 4, dukker det opp flere argumenter og vurderinger som passer godt inn i disse kategoriene.

Dette er gruppen bak ”*Ti der var papir overalt*” sine kategorier:⁹⁵

Alder: Arkivmateriale som bevares kun på grunn av dets alder, og motsatt at lignende dokumenter av nyere årgang kasseres.

Etterspørsel: Arkivmateriale som er hyppig etterspurt burde beholdes, mens lavt etterspurte dokumenter burde kasseres.

Kost/Nytte: Når en kassasjonsbestemmelse fører til mye arbeid for relativt lite merkbar reduksjon av den totale arkivmassen, typisk for såkalt plukk kassasjon, blir bevaring ofte bestemt. Det motsatte gjelder når dokumenter som det koster mye å ta vare på ikke holder en verdi tilsvarende den arbeidskraften det vil ta å beholde det.

Kvalitative kriterier: Dokumenter som omhandler viktige hendelser, begivenheter eller kjente personer vurderes som bevaringsverdige. Likeså med dokumenter som kan betegnes som presedensskapende.

Plass: Plassmangel er et kjent fenomen for alle arkivinstitusjoner, slik at institusjonens egen mangel på plass eller arkivmassens store volum påvirker vurdering om kassasjon mot bevaring.

⁹⁵ Ibid., 74-76.

Redundans: Dokumenter som inneholder opplysninger som kan finnes andre steder i arkivet eller i andre arkiver vurderes som overlødig.

Administrative behov: Arkivskaper kan/vil ha behov for tilgang til dokumentene for å utføre sine daglige oppgaver. Disse dokumentene kommer i følge *”Ti der var papir overalt”* ofte med en merknad om at de kan kasseres når ”det ikke lenger er bruk for dem”.⁹⁶

Forskning: Om dokumentene er av potensiell forskningsmessig høy eller lav verdi. Eller ’historisk interesse’.

Rettslige behov: Dokumenter som ”dokumenterer rettigheter for personer, grupper eller virksomheter”.⁹⁷

Til tross for at det ikke kommer frem i *”Ti der var papir overalt”*, vil jeg være tilbøyelig til å tro at flere av disse kriteriene hadde innvirking på bestemmelser om bevaring og kassasjon, og kan ha blitt veid opp mot hverandre. Som vi skal se senere er det tydelig at dette skjer med tollregnskapene i prosessen rundt deres kassasjonsbestemmelser.

2.7 Konklusjon

Riksarkivets kassasjonsutfordringer kan oppsummeres slik; mangel på klare kassasjonskriterier, og mangel på plass.

I de første årene etter sin opprettelse fungerte Riksarkivet som et depot for statsforvaltningen, men det tidlige Riksarkivet ble raskt overveldet av mengden arkivmateriale de måtte ta hånd om og behandle. Manglende plass har vært et gjennomgående tema for mye av norsk og internasjonal arkivpraksis, og har vært drivkraften bak mye av den moderne arkivteoretiske debatten om bevaring og kassasjon.

I første rekke forsøkte den norske staten å løse Riksarkivets utfordringer ved å gjennomføre flere strukturelle omorganiseringer, fra opprettelsen av en kassasjonskommisjon, til en fulltidsstilling som byråsjef, og til slutt utskillelsen av Riksarkivet som en selvstendig institusjon. Likevel, samtidig som at disse organisatoriske endringene ble gjennomført, økte mengden med arkivmateriale som Riksarkivet var pålagt å ta imot jevnt gjennom hele

⁹⁶ Ibid., 76.

⁹⁷ Ibid.

perioden. Tollregnskapene er blant denne gruppen med arkivalier som la et stort press på Riksarkivets lagringsplass.

Det er tre sentrale spørsmål som arkivteorien forsøker å svare på når det kommer til bevarings- og kassasjonsvurderinger. Hva er verdien av en type dokument over et annet, hva skal legges til grunn for den bestemmelsen, og ikke minst hvem skal gjøre den bestemmelsen.

Riksarkivets instruks for bevaring fra 1837 var generell og tillot stor bruk av skjønn i bevarings- og kassasjonsvurderingene. Dette både ligner, og står i kontrast til Storbritannia, hvor det heller ikke fantes noen klar instruks for bevaring (med unntak av alder), men hvor den rådende arkivteorien fører den britiske praksisen i en helt annen retning enn den vi kan spore her i Norge. I Storbritannia sidestilles arkivaren i bevarings- og kassasjonsvurderingen, fordi de i følge britisk arkivteori ikke skal blande seg inn i arkivdanningen, og bevarings- og kassasjonsarbeidet blir dermed arkivskaper annsvar. For å få bukt med de enorme mengdene dokumenter den britiske statsforvaltningen produserer, ble mest mulig kassasjon også ideal i Storbritannia.

Det norske riksarkivet ser ut til å gå i en mer tysklignende retning hvor arkivaren står sentralt i kassasjonsbestemmelsen, og arkivets verdi for forskningen figurerer som et sentralt punkt for mange av bevaringsvurderingene. De norske arkivarene skulle også være en aktiv part i bevarings- og kassasjonsarbeidet, og originalt skulle alle arkivene fra sentraladministrasjonen overrekkes Riksarkivet i komplett stand for at Riksarkivet og riksarkivaren skulle gjennomgå dokumentene og lage en bevarings- og kassasjonsvurdering for arkivet. For lokalarkivene, som Riksarkivet ble pålagt å ta imot etter 1837, var instruksene for bevarings- og kassasjonsarbeidet noe annerledes. Her finnes det elementer av den britiske ordningen, blant annet skulle arkivskaper selv gjennomgå sitt arkiv og kassere det som ikke var verdt å bevare i henhold til instruksene for bevaring, før arkivskaper overleverte arkivet til Riksarkivet. Riksarkivet kunne så gjøre en ny bevaringsvurdering av det oversendte. Dette kan muligens ha blitt innført som regel i et forsøk på å forhindre at arbeidsbyrden for Riksarkivets ansatte ble for høy. For stiftsarkivene var regelverket annerledes, og stiftsarkivaren hadde i en periode mer innflytelse over arkivdanningsprosessen for sine lokalarkiv enn det riksarkivaren hadde.

Den norske historikeren og arkivaren Ole Kolsrud kritiserer slike ordninger, og mener at dette fører til at den minst kompetente instansen får størst evne til å påvirke arkivdannelsen, noe som kan true arkivverkets formål om å sikre kildegrunnet for forskningen. Kolsrud er også

blant dem som har kritisert norsk arkivpraxis og hvordan det tydelig har vært en klar mangel på arkivetoretisk tenkning. John W. Roberts hevder, på sin side, at en arkivar som skal gjennomføre en kassasjons- og bevaringsvurdering på bakgrunn av arkivaliens historiske verdi, må, heller enn å se seg blind på arkivteori, ha god kjennskap til historien og være oppdatert på nyere historisk forskning.

3 Hendelsesspørsmålet

3.1 Beskrivelse av tollregnskapene

Tollregnskapene, også kalt tollregnskapsprotokollene eller tollbøkene, er regnskapsbøker med bilag, som blir skapt ved landets tollstasjoner, og brukes av Riksrevisjonen i dets arbeid med å revidere og forvalte Norges offentlige ressurser. Tollregnskapene har alltid vært kjent for å være av betydelig omfang og volum. Anne Marie Bøhmer påpeker i *Regnskapsmateriale i tolletaten* at “protokollene for året 1874 opptar 13 hyllemeter. Kassasjon av 7 av 10 årganger gir en innsparing på ca 220 hyllemeter i løpet av et tidsrom på 25 år.”⁹⁸

Sigur Rødsten gir i *Kassasjon av tollregnskapene 1871-1948* en oversikt over hva tollregnskapene består av, dette baserer han på *instruks for tollvesenet* datert 03.08.1849 og *reglement* datert 28.10.1932. Det er også viktig å huske på at fra hvert tollkontor ble det nedtegnet et tollregnskap hvert år. Hvert av disse tollregnskapene består av 4 bøker:

”Tollbok A, for inngående: Fortløpende innførsel av samtlige varefortegnelser og tollpass fra ankomne fartøyer. Tollbok B, for inngående: Fortløpende innførsel av de foretatte ekspedisjoner av varer anført i tollbok A, til fortolling, klarering, kreditt- og transittopplag, frilager og frihavn. Tollbok C, for utgående: Fortløpende innførsel av alle tollpass over fartøy og varer som ekspederes til innen- og utenriks sted. Tollbok D (tidligere anhang til tollbøkene): I denne føres a) Kreditt- og transittopplagskonto med navnerregister b) Fortegnelse over henliggende uberiktigede varer fra foregående år c) Konfiskasjonsregnskapet d) Strandingsregnskapet e) Fortegnelse over målte fartøyer og hjemmehørende fartøyer på tollstedet (instruks 03.08.1859) f) Halvårs- og generalekstrakter g) Kassabøker for inn- og utbetalinger. Noen tollsteder har i stedet ført kassajournaler og restansebøker. Alle regnskapsbøkene er forsynt med summariske ekstrakter over månedlige og halvårlige beløp av de beregnede avgifter.”⁹⁹

I tillegg til hver av disse bøkene kommer bilagene til tollregnskapet. I regnskap er bilag “dokumentasjon av transaksjoner, f.eks. en faktura, et lønnsbilag eller et betalingsbilag. Bokføringsloven bruker ikke begrepet bilag, men dokumentasjon. I praksis brukes disse

⁹⁸ Bøhmer, "Regnskapsmateriale i tolletaten. Kassasjon og bevaring," 42.

⁹⁹ Rødsten, "Kassasjon av tollregnskapene 1871-1948," 1-2.

begrepene om hverandre. Regnskapsbilagene skal dokumentere de ulike postene i regnskapet, og det er derfor viktig at de er korrekt både i format og innhold.”¹⁰⁰

3.2 Gennomgang av kassasjonsbestemmelsens utvikling

Som tidligere nevnt er tollregnskaper omfangsrike og de tar opp mye plass i Riksarkivets hyller. Rødsten spekulerer i om det var nettopp den store mengden plass som disse dokumentene tar opp som er årsaken til at riksarkivaren (Birkeland) ikke lenger ønsket å oppbevare dem, og at dette var katalysatoren for Birkelands forespørsel for tilatelse til å kassere enkelte av disse. Rødstens spekulasjon understøttes av Birkelands egne utsagn, blant annet i hans brev til overbibliotekar Bruun datert 6. november 1871, hvor han beskriver tollregnskapene som en “voluminøs Branche,”¹⁰¹ eller i *Om Rigsarkivets Personale og dets Lønningsforhold* fra 1886 hvor han skriver at “[e]n særegen Klasse af disse moderne Arkivsager danner Regnskabssagene, der nu i store Masser er optagne i Rigsarkivet. Ved dem er det Hovedopgaven at reducere dem, at formindske deres Omfang, som ellers snart vilde sluge alt Rum i et Rigsarkiv.”¹⁰²

Rødsten gir inntrykk av at bestemmelsen om kassasjon av tollregnskapene var uheldig, særlig ettersom det utviklet seg til at en stadig større andel av regnskapene ble vurdert som kasseringsverdige, og at Birkeland fant lite positivt eller bevaringsverdige i disse. Rødsten selv beskriver tollregnskapene som verdifulle.¹⁰³ Dette inntrykket av Birkelands tilsynelatende forakt for tollregnskapenes verdi understøttes av Ole Kolsrud, som i *Norsk Kassasjonsproblematikk 1817-1861* beskriver Birkeland som en meget kasseringsvillig riksarkivar, med et så sterkt ønske om å kvitte seg med så mye av tollregnskapene som mulig at den fungerende sjefen for Revisjonsdepartementet, Elias Blix, måtte sette foten ned.¹⁰⁴ Birkelands egne ord ser ut til å kunne gi grunnlag for en annerledes tolkning av hans oppfatning om tollregnskapenes verdi, hvilket er et punkt jeg skal drøfte senere.

¹⁰⁰ Alltinn, "Krav til bilag," <https://www.altinn.no/no/Starte-og-drive-bedrift/Drive/Regnskap-og-revisjon/Hva-er-bokforingsplikt/Krav-til-bilag/> Dette er en moderne oversikt over statens krav til private bedrifters regnskapsbilag, men jeg vil anta at kravene til regnskapsbilag ikke har endret seg mye i essensen siden 1800-tallet og frem til nå, eller fra tollkontorene til private bedrifters regnskaper.

¹⁰¹ Michael Birkeland, "81. Til Overbibliothekar Chr. Bruun," i *Breve fra riksarkivar Birkeland (1848-1879)*, red. Fredrik Ording (Kristiania: Steen, 1920), 197.

¹⁰² "Om Rigsarkivets Personale og Dets Lønningsforhold," 273.

¹⁰³ Rødsten, "Kassasjon av tollregnskapene 1871-1948," 1.

¹⁰⁴ Kolsrud, "Norsk kassasjonsproblematikk 1817-1961," 35.

Først en redegjørelse for det konkrete hendelsesforløpet for de ulike kassasjonsbestemmelsene og rutinene for kassasjon av tollregnskapene fra 1871 til 1915, slik det fremkommer av kildene.

3.2.1 1871

Den 11. juli 1871 sender riksarkivar Birkeland et brev til Kirkedepartementet, hvor han ber om bemyndigelse til å kassere “de med Regnskabsprotocollerne følgende Pakker, efter hvert som de blive 20 Aar gamle.”¹⁰⁵ Basert i en antagelse om at han ikke ser at det “kan blive Spørgsmaal om af Toldregnskaberne at opbevare Andet eller Mere end selve Protocollerne.”¹⁰⁶ Kirkedepartementet videresendte brevet til Revisjonsdepartementet den 13. juli 1871, med spørsmål om Revisjonsdepartementet hadde noe imot at Rikarkivaren fikk en slik myndighet. Den 20. juli 1871 svarer Revisjonsdepartementet Kirkedepartementets forespørsel, med at de “Intet har at erindre imod”¹⁰⁷ at tollregnskapenes bilag kasseres av Riksarkivet etter at de blir 20 år gamle. Den 27. juli 1871 sender Kirkedepartementet så et kort brev til riksarkivaren, hvor de skriver: “Den ansøgte Tilladelse til at cassere de med Toldregnskabs-Protocollerne følgende Bilag, efterhaanden som de blive 20 Aaar gamle, meddeles herved.”¹⁰⁸

3.2.2 1878

I 1878 kom spørsmålet om kassasjon i tilknytning til tollregnskapene igjen på banen, men denne gangen var det tollregnskapene selv som ble diskutert. Bakgrunnen for denne forespørselen var tilsynelatende mer komplisert enn for 1871 forespørselen, og prosessen som førte frem til kassasjonsbestemmelsen av 1878 ble også mer komplisert enn det hadde vært i 1871.

I 1878 holdt Riksarkivet på med en reorganisering av Riksarkivets hyller og arkiveringssystem. Tollregnskapene var blant arkivaliene som skulle flyttes. Dette koblet med

¹⁰⁵ Riksarkivar Birkeland til Kirkedepartementet, 11.07.1871, RA/S-1577/B/Ba/L0001, Kopibok, Riksarkivet, Oslo.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Revisjonsdepartementet til Kirkedepartementet, 20.07.1871, RA/S-1577/E/Eb/L0255, Boks “Kassasjon 1840-1948”, Riksarkivet, Oslo.

¹⁰⁸ Kirkedepartementet til riksarkivar Birkeland, 27.07.1871, RA/S-1577/E/Eb/L0255, Boks “Kassasjon 1840-1948”, Riksarkivet, Oslo.

Birkelands ofte uttrykte bekymringer rundt Riksarkivets manglende plass, ser ut til å ha motivert han til å ta opp spørsmålet rundt tollregnskapene.

I notatet *Angaaende Rigsarkivets Lokale* av 1879 beskriver Birkeland hvordan Riksarkivet, til tross for at det i 1866 flyttet inn i et nytt og spesialbygd lokale tilknyttet Stortingsbygningen, allerede kunne kjenne på de begrensningene disse lokalene hadde. For det første var de ikke så brannsikre som man kunne ønske, men vel så viktig var mangelen på plass til å ekspandere. Helst ville Birkeland at Riksarkivet skulle ha blitt bygd et sted utenfor sentrumsområdet, med stor tomt og god mulighet til å ekspandere med flere lagerrom. Birkeland var tydelig bekymret for muligheten at Riksarkivet skulle ende opp i en slik situasjon hvor det ville degenerere til den tilstand organisasjonen hadde før 1866.

Den 28. august 1878 skriver Birkeland et brev¹⁰⁹ til kontorsjefen for arkivkontoret i Danmarks Riksarkiv, Johan Didrik Nicholaj Blicher Grundtvig¹¹⁰, for å spørre om hvordan man bevaringsvurderer disse arkivaliene i Danmark. Birkeland legger også frem hvordan han ønsker å foreslå en kasseringsordning i Norge, hvor man kun bevarer 3 av 10 årganger, altså tollregnskapene for folketellingsåret (som ble gjennomført hvert tiende år mellom 1815 og 1875¹¹¹), samt det foregående og det etterfølgende året.¹¹² Hvorfor han ønsket å bevare tollregnskapene tilknyttet folketellingsåret forklarer Birkeland hverken i dette brevet, eller i de senere skriftene, men det kan tenkes at han mente disse kunne være av spesiell interesse for statistikerne, og at det dermed kunne sammenligne eller sette dem i sammenheng med folketellingen. Birkeland synes heller ikke å tro at historikerene kan ha noen særskilt interesse for tollregnskapene, og dermed vil heller ikke være motvillige mot kassasjon. "Naar Statstikerne fremdeles have Anledning til for hvert Decennium at uddrage et Gjennemsnit af 3 Aar, synes de at burde være tilfredstillede. Og Historikere ville neppe gjøre Ophævelser."¹¹³

Svaret fra Grundtvig ser ikke ut til å ha blitt bevart, men 4. september 1878 sender riksarkivaren et brev til Statistisk sentralbyrå, hvor han beskriver kassasjonsrutinene for

¹⁰⁹ Riksarkivar Birkeland til arkivar Grundtvig, 28.08.1878, RA/S-1577/B/Ba/L0003, Kopibok, Riksarkivet, Oslo.

¹¹⁰ Adolf Ditlev Jørgensen, *Udsigt over de danske rigsarkivers historie* (Kjøbenhavn: Bianco Lunos kgl. Hof-Bogtrykkeri, 1884), 174.

¹¹¹ Statistisk Sentralbyrå, "Norske folketellinger," <http://www.ssb.no/a/folketellinger/>.

¹¹² Et problem med denne ordningen var at det ikke var noen folketelling i 1885, eller 1895. Etter 1875 var det kun en folketelling (i 1891) før år 1900, hvor man igjen begynte med ti års regelen. Her kan man ikke legge all skyld på Birkelands skuldre, da han i 1878 ikke kunne se inn i fremtiden.

¹¹³ Riksarkivar Birkeland til arkivar Grundtvig, 28.08.1878.

tollregnskapene i Danmark¹¹⁴, så man kan anta at svaret fra Grundtvig kom en gang i de 7 dagene mellom den 28.august og 4.september. I brevet til Statistisk sentralbyrå ber Birkeland igjen om bekreftelse for sitt forslag om å kassere alle tollregnskaper med unntak av de 3 tilknyttet folketellingsåret. Det er likevel tydelig at Birkeland har utviklet og raffinert både sine argumenter og sin holdning rundt bevaring siden brevet uken før. Blant annet fremlegger Birkeland nå den stipulasjonen at tollregnskapene fra før 1837 skal bevares i sin helhet og dermed være unntatt kassasjonsbestemmelsen, og at tollregnskapene må være eldre en 25 år før de kan kasseres.

Rødsten tolker det som at Grundtvigs svar modererte Birkelands synspunkter rundt kassasjon, og det kan godt være. Siden Grundtvigs brev ikke ser ut til å ha blitt bevart er det vanskelig å si dette sikkert, men den danske kassasjonsbestemmelsen som Birkeland referer til i sitt neste brev til det Statistiske sentralbyrå gir ikke stort grunnlag for å tolke det slik at Birkeland fikk et moderert syn kun på bakgrunn av kjennskap til disse rutinene. Det finnes heller ingen direkte bevis på at Grundtvigs brev inneholdt formående ord som bidro til at Birkeland fikk et mer "nyansert fagelig syn på kassasjonsproblemet."¹¹⁵ Jeg vil heller anta at Birkeland allerede hadde tenkt seg en kassasjonsfrist på 20 år eller mer, siden Birkeland ikke gir inntrykk av å ville endre på 1871-bestemmelsen om kassasjon av bilagene etter 20 år. Hadde Birkeland ønsket å kassere 7 av 10 årganger med tollregnskapene umiddelbart, er det rart at han ikke også ønsket å kassere bilagene med dem. Det er tross alt ikke mye poeng i å beholde bilag til dokumenter som for lengst er destruert. Birkeland har også ofte gitt inntrykk av at han legger stor vekt på alderskriteriumet i sine bevaringsvurderinger, hvor eldre dokumenter blir vurdert som mer bevaringsverdige en nyere.¹¹⁶ Derfor er hans vurdering av at tollregnskaper fra årene før 1837 skal unntas kassasjon også i tråd med Birkelands tidligere uttalte holdninger.

Birkeland legger i dette brevet også administrasjonens behov til grunn for beslutninger om kassasjon. "For hvert Aar stiger Antallet og Omfanget af disse Protokoller, om hvis Indhold der sjeldent og efter en vis Tids Forløb det ikke synes at være Spørgsmaal fra Administrationens Side."¹¹⁷

¹¹⁴ Rikarkivar Birkeland til Statistisk sentralbyrå, 04.09.1878, RA/S-1577/B/Ba/L0003, Kopibok, Riksarkivet, Oslo.

¹¹⁵ Rødsten, "Kassasjon av tollregnskapene 1871-1948," 2.

¹¹⁶ Birkeland, "81. Til Overbibliothekar Chr.Bruun."

¹¹⁷ Rikarkivar Birkeland til Statistisk sentralbyrå, 04.09.1878.

Birkeland plasserer dermed tollregnskapene i en gruppe med arkivalier, som han kategoriserer som “praktisk og historisk verdiløse.”¹¹⁸ Praktisk verdiløse fordi de tilsynelatende ikke er av noen interesse for Revisjonsdepartementet etter at de har blitt avlevert, og jo eldre de blir, desto mindre viktige ser de ut til å være for administrationene som avleverte dem. Historisk verdiløse fordi, i følge Birkeland, ingen historikere var interessert i hva tollregnskapene kunne belyse. Dette punktet, tollregnskapenes manglende historiske verdi, er et tema som vil bli behandlet mer utførlig senere i teksten.

Birkeland viser også en viss forbeholdenhet, og spekulerer om hvorvidt det å beholde 3 av 10 årganger var en for mild kassasjonsordning. Samtidig er han tydelig på at han ikke synes den danske kassasjonsrutinen er særlig god. Danskenes rutine, forteller Birkeland, hadde eksistert siden begynnelsen av 1800-tallet, og var slik at de hvert år kasserte alle tollregnskaper som var over 10 år gamle, med unntak av at de plukket ut deler av tollregnskapene for bevaring. “[...] dog, saaledes at der af Regnskabsbøgerne udtages eller udreves de saakalde generale Regnskaber (for hvert Toldsted især), Antegnelserne, de summariske Ekstrakter og de saakalde generale Bilag samt en Palle Skibsanmeldelser,[...]”¹¹⁹ Birkeland er av den oppfatning at det er bedre både fra et historisk-statistisk samt fra et arkivmessig standpunkt heller å bevare enkelte årganger i sin helhet, enn å bevare en liten del av alle årganger. I følge Bøhmer er dette resonnetet i tråd med proviensprinsippet, til tross for at det den gang ikke var et kjent begrep i Norge.¹²⁰ Birkeland kan ha tenkt seg at statistikken som Statistisk sentralbyrå førte over tollregnskapene, og som skulle dekke mellomrommene mellom tollregnskapene, fungerte omtrent som hvordan danskenes kassasjonsrutine fungerte. Statistikken ga ikke mulighet for dybdeundersøkelser i materiale, med en “god” oversikt over utviklingen, trender og endinger i eksport og import. Birkeland ville dermed “sikre” seg for fremtiden, ved å bruke statistikken som en erstatning for danskenes løsning, samtidig som man tok vare på enkelte årganger; så de kunne brukes i mer dypere undersøkelser hvis det ble behov for det. Som Birkeland skriver; “Bevarelse af enkelte Aargange, der ikke udelukkes Muligheden af Undersøgelser, som Fremtidens uforudseelige Behov kan fremkalde,[...]”¹²¹ Birkeland avsluttet brevet med å spørre om Statistisk sentralbyrå var enig med Birkelands synspunkter, eller om de hadde noe ”at erindre” mot en slik kassasjonsrutine.

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Bøhmer, "Regnskapsmateriale i tolletaten. Kassasjon og bevaring," 43.

¹²¹ Rikarkivar Birkeland til Statistisk sentralbyrå, 04.09.1878.

Svaret fra Statistisk sentralbyrå er desverre ikke blitt bevart i Riksarkivets boks for kassasjon, men vi vet at svaret var datert den 13. september 1878, da Birkeland henviser til en vedlagt avskrift av brevet i sitt brev til Kirkedepartementet den 18. september 1878.

I brevet datert 18. september ber Birkeland om at Kirkedepartementet gir ham bemyndigelse til å innføre den tidligere nevnte kassasjonsordningen, slik at tollregnskapene eldre en 1837 bevares fulstendig, mens tollregnskapene som er yngre kasseres etter 25 år, med unntak av de for folketellingsåret og det umidlebart foregående og etterfølgende året; "eller med andre Ord, at efter 1837 kun tre av ti Aargange beholdes."¹²²

På samme måte som i 1871 sender Kirkedepartementet et brev til Revisjonsdepartementet, der de viderefører Birkelands spørsmål. Svaret fra Revisjonsdepartementet kom den 3. oktober 1878, og meddelte at Revisjonsdepartementet atter en gang ikke hadde noen motforestillinger mot at Birkelands foreslåtte kassasjonsordning ble innført. Kirkedepartementet ga deretter i et brev datert 18. oktober 1878 Birkeland beskjed om at riksarkivaren fikk bemyndigelse til å innføre kassasjonsbestemmelsen.¹²³

I følge Rødstens artikkel ble tollregnskapene fra 1838 til 1843 og 1847 til 1853 kassert i 1879 etter regelen fra 1878.¹²⁴

3.2.3 1886

I 1886 kommer spørsmålet om kassasjon opp igjen. Denne gangen var bakgrunnen for at Birkeland tok opp spørsmålet at Revisjonsdepartementet i et brev datert 15. januar 1886 ber om tillatelse til å "overføre en Del af de ældste her opbevarede Arkivsager."¹²⁵ Bakgrunnen for denne forespørselen var at Revisjonsdepartementets eget arkiv var fullt og kunne ikke huse flere tollregnskaper.¹²⁶

¹²² Riksarkivar Birkeland til Kirkedepartementet, 18.09.1878, RA/S-1577/B/Ba/L0003, Kopibok, Riksarkivet, Oslo.

¹²³ Kirkedepartementet til riksarkivar Birkeland, 18.10.1878, RA/S-1577/E/Eb/L0255, Boks "Kassasjon 1840-1948", Riksarkivet, Oslo.

¹²⁴ Rødsten, "Kassasjon av tollregnskapene 1871-1948," 6.

¹²⁵ Revisjonsdepartementet til riksarkivar Birkeland, 15.01.1886, RA/S-1577/E/Eb/L0255, Boks "Kassasjon 1840-1948", Riksarkivet, Oslo.

¹²⁶ Rødsten skriver i "Kassasjon av tollregnskapene 1871-1948," 4. at Revisjonsdepartementet ønsket å avlevere tollregnskapene for årene 1876-81. Jeg har ikke i mine kilder funnet noe som støtter opp mot denne uttalelsen, annet en at Revisjonsdepartementet ønsket å avlevere de eldste arkivaliene de hadde i sitt eget arkiv, og at

Birkeland tar nok en gang kontakt med Statistisk sentralbyrå for fremme et forslag til en ny kassasjonsrutine, samt å gi byrået muligheten til å uttale seg om denne. Birkeland starter brevet, datert 27. januar 1886¹²⁷, med å beskrive hvor plasskrevende tollregnskapene var. De yngste tollregnskapene i Riksarkivets forvaring før 1886 var de fra 1875. I følge Birkeland opptok tollregnskapene for dette året alene over 13 løpende hyllemeter. Dessuten, påpeker Birkeland, tollregnskapene ser tilsynelatende ut til å få et større omfang for hvert år.

Birkeland anfører at han nå, i 1886, har ervervet seg mer erfaring rundt tollregnskapene enn det han hadde i 1878, og dette har gjort han overbevist om at den usikkerheten han hadde i 1878, om hvorvidt å ta vare på 3 av 10 årganger med tollregnskaper var en for mild kassasjonsregel. Da de “i Tidens Løb vil lede til Overfyldning av Archivet.”¹²⁸ og at “[d]eres Bevarelse synes at være af liden Interesse for det Offentlige, ialfald er der yderst sjelden Spøragsmaal om denne.”¹²⁹ Birkeland foreslår dermed at man i steden innfører den regel at man beholder kun tollregnskapene tilknyttet annethvert folketellingsår, samt det foregående og etterfølgende, altså 3 av 20 årganger. Han ønsket fremdeles å beholde alle tollregnskapene før 1837, og det fremkommer som at han også foreslår at den gamle kassasjonsordningen skal gjelde frem til de daværende avleverte tollregnskapene. På denne måten skulle tollregnskapene for 1876 beholdes, i henhold til kassasjonsrutinen av 1878, som bevarer tollregnskapene for 1844-46, 1854-56, 1864-66 og 1874-76. Birkeland foreslår også at man etter 1876 kun skulle beholde tollregnskapene for 1889-91. Dette passer ikke inn med hans 3 av 20 årgangsregel, men heller med hans ønske om å knytte tollregnskapene mot folketellingen. Den faste rutinen om at den norske folketellingen fant sted hvert tiår fallt ut mellom 1875 og 1900. Det ble bare holdt én folketelling, i 1891, og Birkeland ønsket åpenbart å tilpasse bevaringsrutinene til tollregnskapene til det Statistiske sentralbyråets nye praksis for folketellinger. Uansett årsak ser de siste tiårene av 1800-tallet ut til å være et særtilfelle for Birkelands ønskede kassasjonsrutine. Hvis man ønsket å beholde flere årganger med tollregnskaper, foreslo Birkeland at man kunne løse dette ved å tilbakesende dem til sitt respektive tollsted for oppbevaring der. Birkeland ønsket også å senke aldersfristen for

Birkeland i et senere brev hevder at tollregnskapene for 1875 er de nyeste de har i arkivet. Det kan godt være at jeg ikke har funnet alle kildene rundt denne hendelsen.

¹²⁷ Birkeland til Statistisk sentralbyrå, 27.01.1886, RA/S-1577/B/Ba/L0007, Kopibok, Riksarkivet, Oslo.

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ Ibid.

kassasjon fra 25 år for tollregnskapene, og 20 år for Bilagene, til “de ere 10 eller i det høyeste 15 Aar gamle.”¹³⁰

Etter to uker uten noe svar fra riksarkivaren hadde Revisjonsdepartementet tydeligvis fått nok av å vente, og sendte et purrebrev til riksarkivaren datert den 4. februar 1886.¹³¹ Det hastet tydeligvis for Revisjonskontoret nå, da de beretter at tollregnskapene for året 1885 allerede var begynt å ankomme Revisjonskontoret for revisjon. Dette brevet fikk et snarlig svar fra Birkeland, den 5. februar 1886¹³² sendte han et svar hvor han opplyser om at han har henvendt seg til det Statistiske sentralbyrå med den hensikt å undersøke om de fremdeles fant de kassasjonsreglene som ble satt opp i 1878 for hensiktsmessige. Birkeland lovet Revisjonsdepartementet et oppfølgende og utdypende brev så snart han hadde mottatt Statistisk sentralbyrås svar.

Det Statistiske sentralbyrået lot vente på seg med å svare, så den 17. mars 1886, nær to måneder etter Revisjonsdepartementets første brev, skriver Birkeland et purrebrev til det Statistiske sentralbyrå.¹³³ Dette brevet er påfallende i sin klarhet. Birkelands tidligere nøling omkring fremtidens usikkerhet rundt hva som kan vise seg betydningsfullt, ser ut til å ha forduftet i dette brevet. Særlig bemerkelsesverdig er utsagnet:

”I egentlig historisk Henseende ere Toldbøgerne af saa liden Værd, at jeg ikke vilde finde synderlig Betænkelighed ved at tilraade at de helt og holdent tilintetgjordes efter en vis Tids Forløb, da det statistiske Tabelverk maa forudsættes at ville tilfredstille en Historikers Behov.”¹³⁴

Likevel, samtidig som at Birkeland kommer med denne sterke påstanden om tollregnskapenes manglende historiske verdi, foreslår han nok en gang at tollregnskapene skal kunne sendes tilbake til sitt respektive tollsted for oppbevaring av flere årganger enn hva Riksarkivet kunne beholde, for der ville de muligens være av, legger han til, “en vis lokalhistorisk Interesse.”¹³⁵

¹³⁰ Ibid.

¹³¹ Revisjonsdepartementet til riksarkivar Birkeland, 04.02.1886, RA/S-1577/E/Eb/L0255, Boks “Kassasjon 1840-1948”, Riksarkivet, Oslo.

¹³² Riksarkivar Birkeland til Revisjonsdepartementet, 05.02.1886, RA/S-1577/B/Ba/L0007, Kopibok, Riksarkivet, Oslo.

¹³³ Riksarkivar Birkeland til Statistisk sentralbyrå, 17.03.1886, RA/S-1577/B/Ba/L0007, Kopibok, Riksarkivet, Oslo.

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Ibid.

Den 31. mars 1886 kom endelig svaret fra Statistisk Sentralbyrå. I brevet repeteres punktene i Birkelands to tidligere brev, og byrået bemerker at det “Intet har at erindre”¹³⁶ mot dette forslaget.

16. april 1886 sender så Birkland brevet han lovet Revisjonsdepartementet over to måneder tidligere. I dette brevet legger han frem saken slik han tidligere gjorde for Statistisk Sentralbyrå, og forteller at Statistisk Sentralbyrå har gitt sin bifallelse til Birkelands forslag. Han spesifiserer igjen nøyaktig hvilke årganger han ønsker å beholde, “Regnskaberne for 1914-37, 1844-46, 1854-56, 1864-66 og 1874-76 (samt for den tilbagestaaende Del af Aarhundredet 1889-91).”¹³⁷

Et interessant punkt er at, i dette brevet, legger Birkeland Revisjonsdepartementet under press, han hincer sterkt til at Riksarkivet ikke kommer til å akseptere avlevering av flere tollregnskaper før Revisjonsdepartementet går med på en mer omfattende og raskere kasseringsrutine:

”Under Forudsætning af, at Archivet befries for Opbevarelsen af de kassable Archivalier af denne Art, som ere ældre end 1876, finder jeg ingen Betenkelighed ved at gaa ind paa, at der nu fra 2^{det} Kontor afleveres af Toldregnskaberne deres Bilag Aargangene 1876-1880 inclusive.”¹³⁸

Birkeland forsetter med at han ville sette pris på at denne overleveringen ikke ville finne sted før Riksarkivet hadde fått ryddet plass og kassert.

Den 25. september 1886 kommer svaret fra Revisjonsdepartementet.¹³⁹ I brevet meddeler de sin villighet til å gå med på en mer omfattende kassasjonsrutine, men Revisjonsdepartementet understreker at de synes at Birkelands “høieste”¹⁴⁰ foreslåtte kassasjonsfrist, på 15 år, var Revisjonsdepartementets ønskelige valg. I dette brevet blir en kassasjonsfrist på 10 år beskrevet som “betænkeligt.”¹⁴¹ Et synspunkt som Revisjonsdepartementet kom til å endre

¹³⁶ Statistisk sentralbyrå til riksarkivar Birkeland, 31.03.1886, RA/S-1577/E/Eb/L0255, Boks “Kassasjon 1840-1948”, Riksarkivet, Oslo.

¹³⁷ Riksarkivar Birkeland til Revisjondepartementet, 16.04.1886, RA/S-1577/B/Ba/L0007, Kopibok, Riksarkivet, Oslo.

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Et interessant punkt her er at selv om brevet kommer med en meget pen avsenderinformasjon lydende; “Fra Den Kongelig Norske Regjerings Revisjons-Departement.” Så er brevet forfattet og signert av daværende Kirkeminister Elias Blix.

¹⁴⁰ Riksarkivar Birkeland til Revisjondepartementet, 16.04.1886.

¹⁴¹ Ibid.

raskt når Riksarkivet sluttet å ta imot tollregnskapene knappe 15 år senere.

Revisjonsdepartementet avviser også i dette brevet Birkelands idé om å tilbakesende tollregnskapene til tollkontorene for oppbevaring og bruk i lokalhistorisk forskning. I følge Revisjonsdepartementet hadde tollkontorene ikke passende lokaler for en slik oppbevaring.

Anne Marie Bøhmer påpeker i sin artikkel at hun synes at Kolsruds tolkning av dette brevet ikke er helt korrekt. Når Kolsrud hevder at Elias Blix "tillot seg faktisk å holde igjen,"¹⁴² påpeker Bøhmer at Birkeland faktisk kom med forslag om enten 10 eller 15 års kassasjonsfrist, selv om han tydelig helst ville ha den på 10 år. Bøhmer fortsetter videre; "at kirkeministeren mente det ikke var plass til kassabelt materiale på de enkelte tollsteder, kan vel heller ikke være å 'holde igjen'."¹⁴³

Kassasjonsbestemmelsen ble dermed i 1886 endret slik at tollregnskapene med bilag nå skulle kasseres etter 15 år, med unntak av 3 av 20 årganger, tilknyttet folketellingsårene. Dette innebar i praksis at etter denne kassasjonsbestemmelsen skulle kun tollregnskapene for årene 1889-91, 1909-11, 1929-31 osv. bevares for ettertiden.

Kassasjonsbestemmelsen fra 1886 ble stående frem til 1901. I mellomtiden mottok Riksarkivet to overleveringer av tollregnskaper fra Revisjonsdepartementet. I følge Rødsten søkte Revisjonsdepartementet om å få overført tollregnskapene for året 1876-81 i et brev datert 2. juni 1887, og Riksarkivet erkjenner at disse har blitt mottatt den 5. juli samme år.¹⁴⁴ Den 21. januar 1897 søkte Revisjonsdepartementet igjen om tillatelse til å overlevere Tollregnskapene for årene 1882-86, Riksarkivet aksepterte dette den 2. februar samme år.¹⁴⁵

1897 var det siste året Riksarkivet aksepterte overføring av tollregnskapene fra Revisjonsdepartementet. Dette var ett år etter at Huitfeldt-Kaas tok over stillingen som riksarkivar etter Birkelands død.¹⁴⁶

¹⁴² Kolsrud, "Norsk kassasjonsproblematikk 1817-1961," 35.

¹⁴³ Bøhmer, "Regnskapsmateriale i tolletaten. Kassasjon og bevaring," 43.

¹⁴⁴ Rødsten, "Kassasjon av tollregnskapene 1871-1948," 5-6.

¹⁴⁵ Ibid.

¹⁴⁶ Terje Bratberg, "H J Huitfeldt-Kaas," i Norsk biografisk leksikon. Store norske leksikon.

3.2.4 1901

Den 30. august 1901 informerte Revisjonsdepartementet om at de planla å avlevere nye serier med tollregnskaper til Riksarkivet. Revisjonsdepartementet henviser til Birkelands brev til det Statistiske sentralbyrå datert 27. januar 1886, som Revisjonsdepartementet hadde mottatt en avskrift av i 1886, og Rikarkivets aksepterte overføring i 1897. Denne gangen var det tollregnskapene med bilag fra 1889-1891, samt tollregnskapene for 1887 og 1888 som Revisjonsdepartementet ønsket å overføre.¹⁴⁷

Svaret fra riksarkivar Huitfeldt-Kaas var raskt og kontant. Allerede dagen etter, den 31. august 1901, skriver Huitfeldt-Kaas at Riksarkivet ikke har plass til å ta imot flere tollregnskaper. Han foreslår også at man skal legge tilside flere av bestemmelsene fra 1886, blant annet Birkelands forslag om å beholde tollregnskapene for 1889-1891, og at man skal senke kassasjonsfristen fra 15 til 10 år. I dette brevet refererer Huitfeldt-Kaas direkte til Birkelands brev datert 27. januar 1886.¹⁴⁸

Med dette brevet vi jeg påstå at Huitfeldt-Kaas slår hull på alle Birkelands tanker og vurderinger om tollregnskapenes mulige verdi. Det faktum at Huitfeldt-Kaas ikke ønsker å ta imot flere årganger av tollregnskapene og krever at Revisjonsdepartementet må oppbevare disse i sitt eget arkiv, samt at Huitfeldt-Kaas avfeier Birkelands synspunkt om at man burde beholde, i sin helhet, et utvalg av tollregnskapene, pluss at han senket kassasjonsfristen, åpnet for at Revisjonsdepartementet måtte bedrive kassasjon av tollregnskapene uten Riksarkivets involvering. Dette bryter med regelen om at kassasjon av departementsarkivene kun skulle foregå etter avlevering til Riksarkivet, og at det skulle være riksarkivaren som sto som initiativtaker for kassering. Ole Kolsrud påpeker at det ser ut til å ha vært et gradvis skifte i praksis i denne perioden mot at departementsarkivene gjennomgikk en kassasjonsprosess før de ble overlevert til Riksarkivet, som til slutt ble formalisert i instruksene for riksarkivaren og stiftsarkivarene fra 1904.¹⁴⁹

Det er bemerkelsesverdig at Huitfeldt-Kaas bare brukte én dag på behandling av denne saken, samt at han kun referer til Birkelands første brev til Statistisk sentralbyrå fra 1886, som

¹⁴⁷ Revisjonsdepartementet til riksarkivar Huitfeldt-Kaas, 30.08.1901, RA/S-1577/E/Ea/L0018/0001, Journal, Riksarkivet, Oslo.

¹⁴⁸ Riksarkivar Huitfeldt-Kaas til Revisjonsdepartementet, 31.08.1901, RA/S-1577/B/Ba/L0017, Kopibok, Riksarkivet, Oslo.

¹⁴⁹ Kolsrud, "Norsk kassasjonsproblematikk 1817-1961," 36. Riksarkivet, "Riksarkivarens instruks av 25.mars 1904," www.arkivverket.no/manedens/mars2004/monter.html.

Revisjonsdepartementet selv henviser til. Det kan oppfattes som at Huitfeldt-Kaas kun hentet opp dette brevet fra Riksarkivets kopibok fra 1886, og neppe satt seg nærmere inn i saken gjennom videre undersøkelser av bakgrunnen for og diskusjonen rundt kassasjonsbestemmelsene fra 1878 og 1886.¹⁵⁰ Birkelands brev til det Statistiske sentralbyrå den 27. januar 1886 er, om ikke så frittstående vedrørende Birkelands tanker rundt tollregnskapenes manglende historiske verdi som Birkelands senere brev fra 1886, relativt klar på det punktet at for Birkeland var tollregnskapene først og fremst et plassproblem. Huitfeldt-Kaas ser ikke ut til å forstå hvorfor Birkeland i det hele tatt ønsket å ta vare på deler av tollregnskapene, og hvis man kun leser brevet datert 27. januar 1886, uten å ha lest 1878 korrespondansen er det riktig at det ikke helt klart kommer frem hvorfor Birkeland foreslår delvis bevaring. Uansett årsak ser Huitfeldts-Kaas raske bestemmelse fra 1901 ut til å ha hatt betydelig innvirkning på Revisjonsdepartementets syn på tollregnskapene, og således bidratt til devalueringen av tollregnskapenes bevaringsverdi i de påfølgende årene.

3.2.5 1903

Det kan tydelig sees at når Revisjonsdepartementet selv måtte beholde tollregnskapene i sitt arkiv, ble det raskt knapt med plass, og Revisjonsdepartementets tidligere betenkelighet rundt kassasjon avtok i takt med den minkende plassen. Allerede den 9. mai 1903 søker Revisjonsdepartementet, med henvisning til Huitfeldt-Kaas' svar fra 1901, Riksarkivet om tillatelse til å senke kassasjonsfristen til fem år.¹⁵¹ Denne tilatelsen blir gitt fra Riksarkivet i et brev datert 13. mai 1903.¹⁵²

En ting som er verdt å bemerke her er at signaturen i kopiboken for dette brevet ikke er Huitfeldt-Kaas sin. Faktisk er ikke Huitfeldt-Kaas underskrift å spore i kopiboken for 1903, mellom den 28. april og den 20. mai. Dette kan indikere at Huitfeldt-Kaas ikke var tilstede ved Riksarkivet i denne perioden, og det kan også spekuleres i om Huitfeldt-Kaas ble gjort kjent med Revisjonsdepartementets søknad og godkjente den selv, eller om dette ble gjort av den personen som signerte i denne perioden på vegne av riksarkivaren.

¹⁵⁰ Riksarkivar Huitfeldt-Kaas til Revisjonsdepartementet, 31.08.1901

¹⁵¹ Revisjonsdepartementet til riksarkivar Huitfeldt-Kaas, 09.05.1903, RA/S-1577/E/Eb/L0255, brev, Riksarkivet, Oslo.

¹⁵² Riksarkivet til Revisjonsdepartementet, 13.05.1903, RA/S-1577/B/Ba/L0018, Kopibok, Riksarkivet, Oslo.

3.2.6 1908

I følge Ida Bulls artikkel *Kassasjon av tollregnskaper*, som hun skrev som et svar til Rødstens artikkel om tollregnskapene, la daværende stiftsarkivar Kristian Brinch Koren merke til enkelte av tollregnskapene under en tur til hovedstaden i oktober 1908, og fikk riksarkivarens tillatelse til å plukke ut enkelte serier for enkelte årstall, for oversendelse og innlemmelse i Stiftarkivet i Trondheim. Den 9. desember 1908 kvitterer han for motatte protokoller til Stiftsarkivet. Bull forteller at “i den medfølgende liste nevnes tollbøker for alle tollstedene fra Ålesund og Røros til Vardø og Vadsø, vesentlig for 1886.”¹⁵³ Bull påpeker videre at “i Statsarkivet finnes det imidlertid også tollbøker for årene 1882 og 1886, men det foreligger ikke noe skriftlig om når de er sendt hit.”¹⁵⁴ Dette kan indikere at Koren muligens ba om flere overføringer til Stiftsarkivet etter 1908.

Ett punkt som det kan være verdt å legge merke til, og som Bull også påpeker, er at en forutsetning for at Koren skulle kunne få tak i tollregnskapene fra 1886, er at i 1908 var tollbøkene for 1886 fremdeles ikke kassert. Til tross for at det i 1886 var fastsatt en 15 års kassasjonsfrist, som i 1901 var redusert til 10 år og i 1903 var redusert til 5 år. Det kan være fristende å forklare dette med at i 1897 ble tollregnskapene for 1882 til 1886 overlevert til Riksarkivet, og Huitfeldt-Kaas beslutning fra 1901 samt 5 års fristen fra 1903, i all hovedsak ser ut til å ha vært rettet direkte mot Revisjonsdepartementet og deres kasseringsrutiner. Derfor var slik at Riksarkivet ikke hadde inført denne kassasjonsrutinen riktig enda. Men dette tar ikke høyde for at tollregnskapene fra 1886 i 1908 var rundt 21 år gamle, og strengt tatt skulle vært kassert etter 15 år. Disse tollprotokollene passet heller ikke inn i Birkelands bestemmelse fra 1886 om helhetlig bevaring av utvalgte årganger, da Birkeland gjør det helt klart at ingen tollregnskaper for 1880-årene skulle bevares. Derfor må jeg konkludere med at med mindre noen misstolket eller fulgte en eldre kassasjonsbestemmelse er det vanskelig å forklare nøyaktig hvorfor disse dokumentene ble tatt vare på så lenge etter at de, etter planen, skulle ha vært destruert. Uansett årsak er det interessant, at Riksarkivet, som gjennom det hele var den parten som presset mest på for økt kassasjon og hevdet at de ikke hadde plass til å ta imot flere tollregnskaper, lot årganger av tollregnskapene bli værende i sitt arkiv lenge etter at de etter planen skulle ha vært kassert.

¹⁵³ Bull, "Kassasjon av tollregnskaper," 17.

¹⁵⁴ Ibid.

3.2.7 1915

Den 11. juni 1915 skriver Koren, som var blitt riksarkivar etter Ebbe Hertzberg, som på sin side fulgte Huitfeldt-Kaas, et internt notat til arkivar Haagen Krog Steffens om tollregnskapene.¹⁵⁵ I notatet skriver Koren at han er blitt opplyst av Revisjonsdepartementet at departementet gjennomførte kassasjon av tollregnskapene etter fem år. Koren selv syntes at dette var en merkelig ordning, og hadde lett etter kassasjonsbestemmelsen som førte til denne praksisen, men den eneste informasjonen han kunne finne av henvisning til kopibøkene var fra Birkelands tid. Han ba så Steffens om å gjøre videre undersøkelser omkring saken.¹⁵⁶ Etter dette notatet finnes det ikke, etter hva jeg har funnet av kilder, noe mer informasjon om hva som skjedde videre i 1915. Om Koren fulgte opp tollregnskapene i ettertid, eller om Steffens tok opp tråden med tollregnskapene, er det derfor ikke mulig å si noe sikkert om.

Om Steffens befatter seg videre med dette vet vi ikke, men Riksarkivets boks *Kassasjon 1840-1949*¹⁵⁷ inkluderer en meget godt utfylt og sortert mappe ved navn *Revisjonsdepartementet før 1900* og underoverskrift *Tollregnskaper*. Om dette er Steffens arbeid, som senere har blitt lagt til eller en uavhengig organisering på et senere tidspunkt kan jeg ikke si, men den første delen av mappen inneholder flere håndskrevne oversikter over kassasjonsbestemmelser skrevet med flere ulike håndskrifter.

I følge Bøhmer ble det ikke avlevert flere tollbøker til Riksarkivet før 1938, og kassasjonsspørsmålet ble ikke tatt opp igjen før 1948. Da ble det innført en kassasjonsrutine hvor to tollbøker fra hvert tollkontor skulle bevares hvert 5. år, og fra enkelte tollsteder skulle man ta vare på flere løpende årganger med tollregnskapene inkludert bilag. Begrunnelsen for dette var at man skulle kunne spore utviklingen av regnskapssystemer, skjemaer og blanketter, samt at man skulle ta hensyn til lokalhistoriske interesser. Som Bøhmer påpeker var dette en drastisk endring fra 1903, og innebar en mer omfattende bevaring enn Birkelands originale kassasjonsbestemmelse fra 1878.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Riksarkivar Koren til arkivar Steffens, 11.06.1915, RA/S-1577/E/Eb/L0255, notat, Riksarkivet, Oslo.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ RA/S-1577/E/Eb/L0255, Boks "Kassasjon 1840-1948", Riksarkivet, Oslo.

¹⁵⁸ Bøhmer, "Regnskapsmateriale i tolletaten. Kassasjon og bevaring," 44.

3.3 Oppsummering

Utviklingen av kassasjonsbestemmelsene for tollregnskapene følger i perioden fra 1871 til 1903 en tydelig trend, fra forsiktig kassasjon til total kassasjon.

Hovedmotivet bak kassasjonsbestemmelsene var plassmangel. Dette er en gjentakende bekymring i brevene fra denne perioden.

Samtidig var det en utvikling og en forskyvning av maktforholdet mellom Riksarkivet, Kirkedepartementet og Revisjonsdepartementet når det gjelder kassasjonsmyndighet, hvor Riksarkivet gradvis fikk retten til å gi bemyndigelse for kassasjon.

Det kommer også tydelig frem av kildene at verken Birkeland eller Huitfeldt-Kaas tillegger tollregnskapene noen utpreget verdi som historiske dokumenter. Bare stiftsarkivar Koren viser interesse for tollregnskapene som potensielle historiske kilder når han ber om å få overført noen regnskapsprotokoller til Stiftsarkivet i Trondheim, og innlemmer disse til tross for plassmangel hos stiftsarkivet. At Koren senere som riksarkivar tar opp saken i 1915, kan tyde på at han fremdeles har interesse for tollregnskapene, men det fremkommer ikke av kildene om han følger opp tollregnskapene kassasjonsbestemmelse videre etter 1915.

4 Riksarkivet som et selvstendig faglig organ

4.1 1871 til 1903 - fra forsiktig til total kassasjon

Som vi kan se er det en påfallende utvikling i tollregnskapenes kassasjonsbestemmelser, fra en forsiktig kassasjon, basert på nøye undersøkelser og argumentasjon vi i dag kanskje vil være uenig i, men som passer godt inn i datidens historiske tenkning, til en fullstendig kassasjon som ikke tok hensyn til noe annet en plassmangel. Samtidig med denne utviklingen, skjer det en kraftig endring i maktfordelingen mellom de ulike partene involvert i kassasjonsbestemmelsene. I 1871 sitter retten til å gi kassasjontillatelse hos Kirke- og undervisningsdepartementet, og de igjen gir ingen tillatelse før Revisjonsdepartementet har sagt seg enig. Riksarkivet og riksarkivaren må nøye seg med å be om lov. Dette gjentar seg i 1878, til tross for at i 1875 ble Riksarkivet formelt omorganisert til en selvstendig institusjon tilknyttet Kirke- og undervisningsdepartementet, hvilket betydde at Riksarkivet ikke lenger skulle sende sine forespørsler om kassasjon til Kirke- og undervisningsdepartementet, men rett til arkivskaper.¹⁵⁹ Det fremkommer likevel i brevene at Kirke- og undervisningsdepartementet fremdeles gav tillatelse til kassasjon så sent som i 1878,¹⁶⁰ så etablert praksis kan ikke sies å ha gjennomgått en hurtig endring i samsvar med omorganiseringen. Det er kanskje denne ordningen som driver Birkeland til å søke støtte for sin argumentasjon fra Grundtvig og Statistisk sentralbyrå i 1878? Derimot innen 1886 har den formelle endringen fra 1875 blitt innført også i praksis og alle henvendelser fra Riksarkivet går direkte til Revisjonsdepartementet, og det er også Revisjonsdepartementet som formelt gir tillatelse til kassasjon.¹⁶¹

Hvordan styrket riksarkivaren sin egen og Riksarkivets posisjon som et selvstendig faglig organ, både under Birkeland og i de påfølgende årene?

Kolsrud påpeker i *Norsk kassasjonproblematikk* at etter denne kassasjonsprosessen, hvor Elias Blix "holder igjen" fører til en reaksjon fra Birkeland, hvor han slutter å be om tillatelse til å

¹⁵⁹ Kolsrud, "Norsk kassasjonsproblematikk 1817-1961," 34.

¹⁶⁰ Se Riksarkivar Birkeland til Kirke- og undervisningsdepartementet, 18.09.1878 og Kirke- og undervisningsdepartementet til riksarkivar Birkeland, 18.10.1878.

¹⁶¹ Som nevnt tidligere er brevet med tillatelse til kassasjon fra Revisjonsdepartementet i 1886 er signert av kirkeministeren Elias Blix, og ikke skjefen for Revisjonsdepartementet Jakob Sverderup.

kassere og heller formulerer brevene slik at han spør om arkivskaper "har noe å erindre" mot kassasjon. Dette fører til en forskyvning som styrket Riksarkivets posisjon i praksis når det kom til kassasjonsbestemmelser, slik at Departementene gikk fra å gi kassasjonsbemyndigelse til å gi Rikarkivet råd. Kolsrud spekulerer også i om at dette kan skyldes Birkelands politiske engasjement som en moderat-konservativ stortingsmann fra 1880-84¹⁶², og at han dermed ikke satte særlig stor pris på "en slik irettesettelse fra en av det nye regimets menn"¹⁶³ slik Kolsrud tolker brevet fra Revisjonsdepartementet datert 25. september 1886, undertegnet av Elias Blix. Kolsrud fortsetter sin spekulasjon og foreslår at det kanskje var heller maktovertagelsen i Stortinget i 1884 som motiverte denne endringen fra Birkeland, mer enn 1875 omorganisering som ville den mer opplagte og naturlige tolkningen.¹⁶⁴

Hvis man ønsker å gi noe styrke til Kolsruds spekulasjoner så kan konflikten rundt riksarkivarens lønn muligens gi næring til en slik konflikt. Da riksarkivet skulle skilles ut som en selvstendig enhet og riksarkivarembetet skulle opprettes i 1875 ble det bestemt at riksarkivaren måtte lønnes bedre enn tidligere. I første rekke ble en lønn tilsvarende 4800 kroner foreslått, Daniel Rugaas påpeker at dette var et anstendig lønnsnivå om ikke lønnsledende for et slikt embete på den tiden.¹⁶⁵ I den tidligere stillingen som leder av Riksarkivet hadde lønnen vært på 2800 kroner, og som en personlig ordning hadde Birkeland tidligere mottatt et ekstra tillegg på 600 kroner. Forslaget ble imidlertid redusert til 4000 kroner etter at det ble klart at Birkeland var den mest sannsynlige kandidaten for det nye embetet.¹⁶⁶ Det finnes indikasjoner på at denne reduksjonen var motivert av politiske hensyn. "Fra opposisjonen kom det signaler om at Johan Sverdrup var sterkt interessert i denne omorganiseringen. Han ville foreslå en gasje på 6 000 kroner for en selvstendig riksarkivar. Men iveren kjølnet da han hørte om utsikten til å få Birkeland tilbake i denne posten."¹⁶⁷ 6 000 kroner tilsvarte en full professor-gasje. Etter at reduksjonen var et faktum ble det opprettet to lønnede verv, som begge ble gitt til Birkeland, noe som kan tolkes som regjeringens forsøk på å bøte på Stortingets beslutning.¹⁶⁸ Dette kan ha ført til at Birkeland

¹⁶² Michael Birkeland, i Norsk biografisk leksikon. Store norske leksikon

¹⁶³ Kolsrud, "Norsk kassasjonsproblematikk 1817-1961," 35.

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ Daniel Heggelid Rugaas, "En ubegrenset Fremtid". Riksarkivarembetet 1874-1886 (Masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2014).

¹⁶⁶ Ibid.

¹⁶⁷ Ibid., 34.

¹⁶⁸ Ibid., 38.

bar på en viss motvilje til sine politiske motstandere som påvirket hans relasjon til dem når de senere fikk statsmakten noen år senere.

Likevel, om denne tolkningen holder vann er jeg noe skeptisk til. For det første, så ber ikke Birkeland direkte om bemyndigelse til å kassere i sitt brev til Revisjonsdepartementet datert den 16. april 1886, eller i et brev til Finans- og tolldepartementet, datert den 17. september samme år, hvor han foreslår kassasjon av diverse avleverte dokumentserier fra departementet.¹⁶⁹ Altså sluttet Birkeland direkte å be om bemyndigelse før han mottar brevet undertegnet av Elias Blix den 25. september 1886.

For det andre er, som nevnt tidligere, verken Anne Marie Bøhmer eller jeg enige med Kolsruds tolkning av dette brevet, som et irettesettende brev hvor Blix "tillater seg å holde igjen."¹⁷⁰ Det faktum at brevet fra Revisjonsdepartementet var signert av Elias Blix hadde neppe stor betydning. Blix var på denne tiden kirkeminister og ikke sjef for Revisjonsdepartementet. Han fungerte åpenbart midlertidig som bestyrer for Revisjonsdepartementet i den ordinære statsråden, Jakob Sverderups fravær. Som bestyrer var Blix sin oppgave stort sett begrenset til å signere brev som ble forfattet av byråkrater innad i Revisjonsdepartementet. Kun i politisk sensitive eller viktige saker ville de bli aktuelt at Blix eller den fraværende ministeren involverte seg i saken. Kassasjon av tollregnskaper kan ikke sies, selv etter en meget raus vurdering av deres viktighet, å være umiddelbart politisk sensitivt eller ømtålelig.

Uansett årsak, innen 1901 hadde praksisen rundt kassasjonsbestemmelser forskjøvet seg slik at det nå var Riksarkivet, med riksarkivaren, som innehadde den reelle makten i kassasjonsbestemmelsene, og var den som tildelte bemyndigelse til kassasjon, tilsynelatende uten å be om råd fra arkivskaper. I 1903 ba faktisk departementet, som er arkivskaper, Riksarkivet om tillatelse til å gjennomføre kassasjon. Dette er et langt steg fra hvordan det artet seg litt over 20 år tidligere.

Denne utviklingen gjenspeiles i instruksene for Riksarkivar og stiftsarkivarer i fra 1904. I henhold til denne instruksjonen fikk Riksarkivaren ansvar for å føre kontroll med forvaltningsarkivene,¹⁷¹ og stiftsarkivaren skulle to ganger i året rapportere til Riksarkivaren

¹⁶⁹ Riksarkivar Birkeland til Finans- og tollredprtementet, 17.05.1886, RA/S-1577/B/Ba/L0007, Kopibok, Riksarkivet, Oslo. Se og; Riksarkivar Birkeland til Revisjondepartementet, 16.04.1886.

¹⁷⁰ Bøhmer, "Regnskapsmateriale i tolletaten. Kassasjon og bevaring," 43.

¹⁷¹ Marthinsen, *Arkivteori: en innføring*, 279. Se og; Riksarkivet, "Riksarkivarens instruks av 25.mars 1904".

om det organisasjons og kassasjonsarbeidet som stiftsarkivet hadde foretatt seg i den foregående perioden.¹⁷² Dermed ble det en offisiell forskyvning av maktforholdet i henhold til kassasjon og bevaringsbestemmelser i retning av riksarkivaren.

4.2 Statsarkivutvikling på 1800-tallet - En europeisk trend

Styrking av Riksarkivets stilling som et selvstendig faglig organ kan settes i sammenheng med lignende prosesser blant mange av de nasjonale og statlige arkiver i Europa i den samme perioden. Michel Duchein omtaler denne prosessen i sin artikkel *The History of European Archives and the Development of the Archival Profession in Europe*¹⁷³ publisert i 1992.

I følge Duchein starter denne prosessen med at den Franske Revolusjonen, Napoleonskrigene og det etterfølgende kaoset og politiske omveltningene avstatte mer eller mindre alle de etablerte statlige, administrative og juridiske strukturene i de berørte landene. Før disse store omveltningene hadde arkivene i stor grad vært til bruk for monarkiet og statsadministrasjonen som bevarer og forvalter av viktige rettslig og forvaltningsmessig dokumentasjon.¹⁷⁴

Etter disse enorme omveltningene kom arkivinstitusjonene dermed under kontroll av de nye statlige institusjonene i disse landene, hvor de som oftest ble oppfattet som et fossil fra den gamle orden og ble møtt med skepsis omkring deres relevans og nødvendighet. Ettersom arkivene mistet sin naturlige tilknytning til administrasjonen ble arkivinstitusjonene tvunget til å tenke nytt for å overleve. Måten arkivinstitusjonene og deres personale løste dette på var å nytolke deres funksjon til primært å være en bevaringsinstitusjon og ressurs for historieforskning. Denne endringen i formål fra *keeper of records* til forvalter av *historie* førte også til at arkivene utviklet seg til å bli åpne institusjoner hvor i første rekke forskere og etter hvert amatører for første gang kunne få tilgang til disse dokumentene.¹⁷⁵

Etterhvert som man kom lenger inn i det 19. århundre ble det stadig mer åpenbart at man ikke lenger kunne feie arkivinstitusjonene til side som historiske oppbevaringssteder og forvaltere, og at man igjen måtte opprette og knytte en sterkere kontakt mellom administrasjonen og

¹⁷² Kolsrud, "Norsk kassasjonsproblematikk 1817-1961," 36.

¹⁷³ Michel Duchein, "The History of European Archives and the Development of the Archival Profession in Europe," *The American Archivist* 55, no. Special International Issue (1992).

¹⁷⁴ *Ibid.*, 16.

¹⁷⁵ *Ibid.*, 17.

arkivene.¹⁷⁶ Dette førte til at arkivenes stadig forfallende situasjon i større grad ble satt på dagsordenen og i mange land ble det bygget nye bygg for å huse disse arkivene i mer moderne og egnede lokaler. Samtidig dukker det opp nye problemstillinger tilknyttet arkivenes egen forståelse av sin rolle som institusjon og om arkivteori. Arkivteorien som hadde ligget brakk i den foregående perioden, begynte på nytt å utvikle seg, ettersom man trengte nye systemer for å registrere, organisere og trygt oppbevare disse enorme mengder med papirer.¹⁷⁷

Ideen om arkiv som et historisk depot og forvalter av statens og nasjonens historie skulle imidlertid vise seg å være svært levedyktig.

4.3 Riksarkivets utvikling

Utviklingen beskrevet i kapittel 4.2 kan vi i grove trekk spore også i Norge, til tross for at vårt Riksarkiv ble opprettet sent i forhold til de kontinentale landene som Duchein baserer seg på. Det norske Riksarkivs opprettelse kom som følge av et behov for å dokumentere statsforvaltningens virksomhet, og fungerte som omtalt i kapittel 2 lenge som et depot for sentralforvaltningen. Slik liknet Riksarkivets funksjon den funksjonen statsarkivene hadde i de gamle europeiske statene. Fra 1840-tallet starter en prosess med gradvis styrking av Riksarkivets posisjon og autonomi. I 1839 opprettes, som nevnt tidligere, Riksarkivet som et eget kontor og i 1841 blir Henrik Wergeland den første med en fulltidstilling som byråsjef og dermed blir betegnet som den første norske riksarkivar. Dette var et viktig første steg, da vi hos Wergeland kan spore det første eksempelet på arkivteoretisk tenkning fra Riksarkivets side, slik Jørgen Marthinsen påpeker. I sin *Archiv-vise* fra 1843 fremlegger Wergeland sin oppfatning av arkiv som en institusjon hvis primæroppgave det er å gjenoppdage de verdifulle klenodiene som forteller om Norges eldste historie, og så videreformidle disse funnene slik at de kan bli offentlig kjent.¹⁷⁸ Dermed forflyttes Riksarkivets fokus fra et depot for statsadministrasjonen til en mer kulturell institusjon, i likhet med hvordan utviklingen hadde vært i resten av Europa.

I 1851 speiler man igjen utviklingen i Europa, med vektlegging av at arkivinstitusjonene trengte egnede lokaler for sitt virke, og man begynner prosessen med å utrede bygging av et

¹⁷⁶ Ibid., 18.

¹⁷⁷ Ibid.

¹⁷⁸ Marthinsen, *Arkivteori: en innføring*, 27-28.

nytt lokale for Riksarkivet.¹⁷⁹ Dette skulle vise seg å bli en langvarig prosess, men i 1866 ble det ferdigstillt nye lokaler for Riksarkivet i den nye Stortingsbygningen.¹⁸⁰ Lokalene Riksarkivet hadde oppholdt seg i før 1866 var til stor ulempe for det daglige arbeidet, og Riksarkivet var spredd utover flere uegnede nødlokaler. Blant disse var det særdeles utrivelige, mørke, fuktige kjellerlokaler, som Birkeland skriver at han, “har en Erinding om dette Arkivlokale, som ikke er utsat for at udviskes.”¹⁸¹ Det eksisterte også et noe bedre loft, som nesten hadde nok arbeidslys i sommermånedene, men med den ulempen at det snødde inn på loftet om vinteren,¹⁸² og til sist et lokale i Departementsgården hvor man, selv om sommeren, ikke oppholdt seg lengre en høyst nødvendig.¹⁸³

Dårlig egnede “nødlokaler” fører, i følge Birkelands erfaring, til dårlig organisering av arkivet, da man bruker mesteparten av sin energi på å “finne en plass”, ikke å sortere og organisere. Dette førte til at Riksarkivet før 1866 beskrives som et eneste stort kaos, hvor arkivalier som egentlig hørte sammen ble plassert i forskjellige bygninger, og når noe først var plassert et sted i arkivet, hadde det fått plassen sin spikret. Det var svært liten mulighet for å flytte på dokumenter. Riksarkivet var så kaotisk, i følge Birkeland, at han i 1863 forsikret sin daværende overordnede, statsråd Riddervold, at “det krævede syv Aar at blive fortrolig med Arkivet, og endda var man ikke riktig kjendt.”¹⁸⁴ Flytting av Riksarkivet medførte en betydelig større grad av organisering av dokumentene, og Birkeland hentyder til stadige omorganiseringer av Riksarkivets hyller i de påfølgende tiårene.¹⁸⁵

Den siste juridiske endring i Riksarkivets posisjon på 1800-tallet kom i 1875. Da ble, som tidligere nevnt, Riksarkivet skilt ut til en mer frittstående institusjon og riksarkivarembetet ble formelt opprettet.

¹⁷⁹ Michael Birkeland, "Ang. afgivelse af endel af Rigsarkivets lokale til bruk for Statsrevisionen," i *Historiske skrifter III*, red. Fredrik Ording (Oslo: Grøndahl & Søn, 1925), 250.

¹⁸⁰ *Ibid.*, 260.

¹⁸¹ *Ibid.*, 248-49.

¹⁸² Birkeland bemerker her at dette ikke var et stort problem, det gjaldt bare og jevnlig koste vekk snøen. En holdning som sier vel så mye om de utfordringene som Riksarkivet sto ovenfor, som de Birkeland trekker frem som totalt uegnede forhold. Jeg kan neppe se for meg at en arkivar i dag ville trekke lett på skuldrene av det faktum at det snør inn i arkivets lagerlokale.

¹⁸³ Birkeland, "Angaaende Rigsarkivets lokale," 248-49.

¹⁸⁴ *Ibid.*, 249.

¹⁸⁵ For eksempel i sitt brev til Statistisk sentralbyrå i 1886 hvor han igjen tar opp kassasjon av tollregnskapene da disse skal flyttes som en del av en større opprydding om omorganisering av Riksarkivets lagerhyller.

4.4 Birkelands utfordringer for faglig selvstendighet og kompetanse

Det var særlig under Birkelands andre periode som riksarkivar at utviklingen mot et selvstendig Riksarkiv virkelig kommer til syne. Under Birkelands ledelse skilles Riksarkivet ut, ikke bare juridisk, men også faglig som en selvstendig institusjon. Denne utviklingen kan spores i tollregnskapenes kassasjonshistorie.

Ett av hovedproblemene Birkeland måtte stri med var nettopp denne realiteten hvor Riksarkivet ikke lenger bare skulle fungere som en historisk forvalter. Birkeland selv hadde en solid bakgrunn som historiker, og denne bakgrunnen som historiker har vært et kjennetegn blant alle riksarkivarene fra Wergeland frem til og med forgjengeren til nåværende riksarkivar, Inga Reidun Bolstad. Koren skiller seg ut som riksarkivar da hans bakgrunn som historiker i all hovedsak var sentrert rundt lokalhistorie, mens de tidligere riksarkivarene, til tross for at flere av dem skrev lokalhistoriske verk, er mest kjent for deres rikshistoriske forskning.

Birkeland gir selv uttrykk for at han mener at Riksarkivet mangler kompetanse til å gjennomføre de oppgavene de er tvunget til ettersom at statsadministrasjonen igjen benytter Riksarkivet som et depot for sine saker. ”Det har sine store Betænkeligheder at levere altfor nye Arkivsager til et fra Administrationen ganske afløst Arkiv, hvis Personale har mere historisk Interesse end administrativ Indsigt.”¹⁸⁶

I henhold til sitatet ovenfor gir Birkeland, i et personlig brev fra 1871, uttrykk for at, etter hans oppfatning, var Riksarkivets som institusjon ikke tett tilknyttet statsadministrasjonen. At Riksarkivets personale ikke hadde god nok kompetanse og innsikt i statsapparatets behov, og at Riksarkivet primært fungerte som en historisk forvalter. Av denne årsaken hevder Birkeland at han innførte som regel at Riksarkivet ikke skulle ta imot dokumenter som var yngre enn 1815, men at det dessverre var vanskelig å følge denne regelen, og Riksarkivet hadde måtte beklage seg på å ta imot “store Masser, især Revisjonssager, for en enkelt megen voluminøs Branche (Toldregnskaberne) endog lige til 1860.”¹⁸⁷

Måten Birkeland helst ønsket å løse denne utfordringen i Riksarkivets dualistiske oppgave var ved å få innført en ordning hvor hvert departement opprettet egne arkiver som var bemannet

¹⁸⁶ Birkeland, "81. Til Overbibliothekar Chr. Bruun," 197.

¹⁸⁷ Ibid.

av en eller flere kvalifiserte arkivarer. Disse arkivarene kunne gjøre seg kjent med departements behov og dermed gjøre en bevaring og kassasjonsvurdering på grunnlag av administrasjonens behov og deres kunnskap om historiografi. Etter at en slik vurdering hadde blitt gjort kunne det som ble vurdert arkivverdig for Riksarkivet overleveres til og innlemmes i Riksarkivet.¹⁸⁸ Altså ser Birkeland ut til å ønske å beholde Riksarkivet som primært en forvalter av statens historie, og at han så ingen grunn til å anta at Riksarkivet kunne skaffe seg personale med den rette kompetansen til å bedrive bevaring og kassasjonsvurdering basert både på historisk og administrativt grunnlag.

Denne foreslåtte ordningen forble en ønskedrøm for Birkeland, og han virker oppgitt over situasjonen, hvor departementene ikke har en skikkelig arkivordning, men satte den yngste "kopisten" i departementet til å se til departementets arkivrom som en bigeskjeftigelse. Birkeland indikerer at det var vanlig med hyppige peronalutskiftninger blant disse arkivansvarlige.¹⁸⁹ Sannsynligvis fordi dette var en lite populær ekstraoppgave for departementets tjenestemenn. Så raskt det fantes en person lengre ned på rangstigen så ble ansvaret overført til denne. Dermed var det nær sagt umulig å gjennomføre en kvalifisert bevaring- og kassasjonsvurdering hos departementet og departementene endte opp med å oversende haugevis av dokumenter som Riksarkivets seks ansatte dermed måtte gjennomføre en bevaring- og kassasjonsvurdering for etter mottagelse.¹⁹⁰

Birkeland gir også uttrykk for at han skulle ønske at Riksarkivet kunne få økt sine bemidler slik at de kan ansette flere. Han påpeker i sitt notat *Om Rigsarkivets Personale og dets Lønningsforhold* fra 1886 at antallet ansatte ikke har økt i samsvar med økningen i Riksarkivets arkivstørrelse. "Medens Arkivets Masse altsaa er fordoblet er Arkivets Personale i Tal det samme som for tyve Aar siden: en Bestyrer (Rigsarkivar) to Fuldmægtige og tre Assistenten. Den senere tilkomne fjerde Assistent kan sættes ud af Betragtning, da han altid er beskjæftiget i Kjøbenhavn."¹⁹¹

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ Ibid.

¹⁹⁰ Ibid.

¹⁹¹ "Om Rigsarkivets Personale og Dets Lønningsforhold," 273.

4.5 Det Statistiske sentralbyrå og Riksarkivets bevaringsvurderinger

I betraktning av Birkelands uttalelse om at Riksarkivets ansatte hadde mer historisk interesse enn administrativ innsikt, så kan det være verdt å ta en nærmere titt på Birkelands kontakt med det Statistiske sentralbyrå og hvordan statistikk passer inn i denne sammenhengen.

Riksarkivets instruks fra 1837 hevder at et arkivstykke er kvalifisert for bevaring hvis det er av interesse i “antiquarisk, statistisk eller historisk Henseende.”¹⁹² Dette er den instruks som Birkeland hadde å forholde seg til i sin bevaringsvurdering. I tillegg kommer betingelsen at arkivaliene ikke lenger skulle være til nytte for administrasjonen sitt daglige arbeid, men det er viktig å huske på at dokumenter som fremdeles ble vurdert som nødvendige for daglig virksomhet i administrasjonen ideelt ikke skulle oversendes til Riksarkivet. Andre administrative behov skal vi komme nærmere tilbake til senere.

Så hva er de vurderingene som Birkeland gjør for å komme frem til sin kassasjonsforslag for tollregnskapene, og hvilke argumenter legger han til grunn, sett i sammenheng med instruksene?

Det første punktet i instruksene er antikvarisk verdi. Antikvarisk verdi defineres av to faktorer, alder og sjeldenhet. Tollregnskapene er enorme i omfang, det skapes nye hvert år og det finnes andre kilder som kan gi en del av den samme informasjonen som tollregnskapene, så de kan ikke akkurat defineres som sjeldne klenoider. De kunne heller ikke defineres som gamle i antikvarisk sammenheng. Så denne delen av instruksene passer ikke for tollregnskapene, og vi kan utifra kildene se at Birkeland heller ikke nevner dette punktet.

Når det kommer til å være av historisk interesse kan man argumentere for at tollregnskapene er kvalifisert. Mye av diskusjonen rundt tollregnskapene i ettertid har omhandlet nettopp dette spørsmålet, om tollregnskapene hadde historisk verdi eller ikke. Birkeland på sin side hevdet at tollregnskapene var uinteressante for historisk forskning. Selv om han viser noe forbeholdenhet om hva fremtiden kan bringe av nye forskningsinteresser, så konkluderer han at det ikke er verdt å beholde noe som sansynligvis ikke vil bli interesse for uansett. Dette er et punkt som Birkeland tar opp igjen og igjen i sine brev fra 1878 og 1886, så det er tydelig at

¹⁹² Bringslid et al., *“Ti der var papir over alt”*, 21.

Birkeland også erkjenner at tollregnskapene teoretisk kan kvalifisere etter historisk interesse punktet.

Men det er i statistikken Birkeland velger å legge hovedtyngden for sin bevarings- og kassasjonsvurdering. Det er her vi finner den mest sannsynlige årsaken til at Birkeland velger å involvere det Statistiske sentralbyrået i sin kassasjonsutredning. Birkeland heveder at Riksarkivets kompetanse i hovedvekt lå i historie og bevaring, samtidig så vet vi at Birkeland som riksarkivar søkte å innføre en høyere faglig diskurs hos Riksarkivet. Han korresponderte med kollegaer, særlig i Danmark om arkivfaglige spørsmål. Et eksempel på dette er Birkelands brev til Grundtvig, hvor han spør om den danske kassasjonsbestemmelsen om tollregnskapene lyder, åpner slik; "Forvisset om den Velvilje, hvormed de, kjære Kollega, optager og besvarer mine jevnlige Forespørgsler, kommer jeg nu atter med en Begjæring." Det er dermed solid grunnlag å anta at Birkeland satte pris på faglig ekspertise og hadde en lav terskel for å be om råd av de med mer erfaring eller høyere kompetanse.

Det Statistiske sentralbyrå¹⁹³ ble opprettet i 1876 som en selvstendig institusjon tilknyttet Finansdepartementet, på den måten speiler byrået den samme utviklingen som Riksarkivet opplevde i 1875. Forløperen til det Statistiske sentralbyrået var et tabellkontor som ble opprettet i 1832 "som produserte statistiske tabeller i et beskjedent omfang"¹⁹⁴, og som i 1868 blir omdøpt til det Statistiske kontor, som det forble frem til omorganisering i 1876. Hovedinitiativtaker for denne omorganiseringen var den daværende sjefen for organisasjonen, Anders Nicolai Kiær.

Kiær er et navn man ikke kommer utenom når man omhandler norsk statistikkhistorie på 1800-tallet. En pioner i faget, Kiær ble først ansatt i Tabellkontoret i 1861 og ble forfremmet til sjef i 1867, denne stillingen kom han til å beholde frem til 1913. Under Kiærs lederskap utviklet det Statistiske sentralbyrå seg til å bli en mer åpen institusjon. En av Kiærs hjertesaker var en økt offentliggjøring av statistikk, og kort tid etter at han ble sjef økte antallet publikasjoner fra det Statistiske kontor betydelig. Det var også andre måter Kiær satte sitt preg på institusjonen. Kiær innførte blant annet, fra 1875, viktige endringer i folketellingene, og han sørget for at sentralbyrået tok i bruk representativ utvalg som metode

¹⁹³ Den originale stavelsen av navnet var *Det statistiske Centralbureau*, men jeg har, for å gjøre det mer oversiktlig, valgt å holde meg konsekvent til det mer moderne navnet *det Statistiske sentralbyrå* i denne teksten.

¹⁹⁴ Tor Skoglund, "Anders Nicolai Kiær og Petter Jakob Bjerve - SSB-direktører som satte varige spor," *Samfunnsspeilet* 4 (2013): 33.

for statistisk undersøkelser på 1870 og 1880-tallet da dette var en ny metode som ble sett på med stor skepsis i fagmiljøet. Kiær brukte også mye tid og ressurser på å holde tritt med og til og med utvikle moderne statistiske metoder og modeller. «Statistikken måtte analyseres og kommenteres, mente Kiær. Han påpekte at de som laget statistikk, hadde særlige forutsetninger for dette, og at analysevirksomheten ga et godt grunnlag for å vurdere kvaliteten på statistikken.»¹⁹⁵

Med en så prominent og respektert leder som Kiær hos det Statistiske sentralbyrået er det sannsynlig at når Birkeland tar kontakt med det Statistiske sentralbyrået først i 1878 og igjen i 1886, så gjør han det for å få en tilbakemelding fra en av de ledende ekspertene innenfor ett av de fagfeltene som Birkeland ikke føler at han selv er kompetent i. Spesielt siden statistikk er et fagfelt som på 1800-tallet var nytt i Norge, og som gjennom hele århundret undergikk stadig utvikling i metode og teori, men som Birkeland var pålagt å skulle ta med i sin bevaringsvurdering.

Birkelands tilnærming til spørsmålet om tollregnskapene har verdi for statistikken er sentrert rundt to statistiske grupper. Den ene er handels- og sjøfartsstatistikerne. Her konkluderer Birkeland med at, etter hans oppfatning, så var det statistiske tabellverket så utfyllende at det måtte tilfredstille samtidens behov. Han kunne heller ikke se noen grunn til at disse statistikerne skulle ha noen grunn til igjen å måtte gjennomgå eller bearbeide det originale materiale.¹⁹⁶ Dette sa tydeligvis det Statistiske sentralbyrået seg enige i.

Den andre formen for statistikk som Birkeland tar opp er historiestatistikk. Som vi skal se i neste kapittel er dette mest sannsynlig en tidlig henvisning til lokalhistorisk forskning fra Birkelands side. Birkelands konklusjon er, i 1878, at det fra historiskstatistisk og arkivfaglig ståsted er det tilstrekkelig å beholde et utvalg av arkivseriene som vil kunne tilfredstille eventuell fremtidig interesse for fordypning i tollregnskapene, da disse årgangene fremdeles ville gi mulighet for en dypere forskning.¹⁹⁷

Birkeland behandler i 1878 flere av de faglige behov som måtte tas i betraktning når man skulle avgjøre kassasjon eller bevaring av tollregnskapene: om fremtidens uforutsebare behov, viktigheten av å bevare fullstendig deler av tollregnskapene for mulig fremtidig forskning, samt behovet for å ha et statistisk tabellverk som understøtter disse. Alt dette må tolkes som

¹⁹⁵ Ibid., 34.

¹⁹⁶ Rikarkivar Birkeland til Statistisk sentralbyrå, 04.09.1878.

¹⁹⁷ Ibid.

Birkelands forsøk på å finne et mest mulig optimal løsning på den evige konflikten mellom dybde og bredde, samt å sikre seg mot usikkerheten om hva som kan vise seg å være av interesse for fremtidens forskere, som han selv sier. Disse bekymringene ser derimot ut til å forsvinne totalt med Huitfeldt-Kaas bestemmelse av 1901.

4.6 Betenkelig kassasjon og tollregnskapenes administrative verdi

Det er interessant at Birkeland beskriver manglende administrativ innsikt som et svakt punkt både hos Riksarkivet og hos seg selv. I sin behandling av tollregnskapene, særlig i 1886, viser Birkeland at han vurderer administrative hensyn annerledes enn det Revisjonsdepartementet gjør. Han avfeier spørsmålet om tollregnskapenes verdi for administrasjonen med at det, etter hans observasjon, er det fra administrasjonens side ytterst sjeldent spørsmål om de tollregnskapene som Riksarkivet oppbevarer.¹⁹⁸ Birkeland hevdet i sitt brev at tollregnskapene så ut til å ha en lav, og ettersom de ble eldre, stadig synkende administrativ verdi.

På motsatt side hevder, som tidligere nevnt, Revisjonsdepartementet i 1886, at det er betenkelig med en kassasjonsbestemmelse hvor man kasserer etter 10 år. Hva kan Revisjonsdepartementet ha lagt til grunn for en slik vurdering? Og hvorfor skiller deres ståsted seg fra Birkeland og hans vurdering at en 10 års kassasjon ville være passende?

Det er lite sannsynlig at Revisjonsdepartementet (og i hvertfall ikke Blix som midlertidig departementssjef), hadde tollregnskapenes verdi som historiske dokumenter i tankene når de definerte den foreslåtte kassasjonsfristen på 10 år som betenkelig. Det er mest sannsynlig at Revisjonsdepartementet la administrative hensyn til grunn for denne uttalelsen. For en arkivskaper som Revisjonsdepartementet er den mest sannsynlige administrative verdien av tollregnskapene, i deres funksjon som rettslig vitnesbyrd og dokumentasjon for eventuelle senere undersøkelser av juridiske natur. Med andre ord, tollregnskapene kan, sammen med tollregnskapenes bilag, hjelpe til med å finne og dokumentere tollsvikt eller underslag. Dermed blir regnskapenes administrative verdi, fra Revisjonsdepartementets side, definert av to ulike ting. Revisjonsdepartementets kontrollrutiner før avlevering til arkiv, og foreldelsesfristen for slike lovbrudd.

¹⁹⁸ Birkeland til Statistisk sentralbyrå, 27.01.1886.

Svaret på hvorfor Revisjonsdepartementet i 1886 ønsket en 15 års kassasjonsfrist må derfor ha vært begrunnet enten i at foreldelsesfristen for slike saker, i 1886, var over 10 år, eller så følte Revisjonsdepartementet at de ikke hadde gode nok kontrollrutiner for sin gjennomgang av tollregnskapene. Det første punktet er det lett å motbevise. Foreldelsesfristen for tollregnskapene var i 1886 underlagt *Den norske straffelov* fra 1842. Der er foreldelsesfristen for bedrageri satt til 10 år i henhold til § 14 og § 29 i det 21. kapittelet: *Om Bedrageri, Falsk og anden Svig*¹⁹⁹ og § 14 i det 7. kapittelet; *Om omstendigheter der utelukker eller opphever straffeskyld*.²⁰⁰ Foreldelsesfristen for slikt grovt bedrageri har ikke endret seg frem til i dag.²⁰¹

Dermed er det lite sannsynlig at Revisjonsdepartementet la foreldelsesfristen til grunn for sin uttalelse om en betenkelig kassasjonsfrist. Om det var en mangelfull kontrollrutine som lå til grunn for Revisjonsdepartementets uttalelse er det vanskeligere å bevise eller motbevise, men det faktum at Revisjonsdepartementet ønsket en kassasjonsfrist som var 5 år lenger enn foreldelsesfristen, kan indikere at departementet ønsket å ha muligheten til å føre ettersyn med dokumentene i lang tid etter de var underlagt revisjon. Det kan også ha vært utvikling innenfor Revisjonsdepartementets bokføring som gjorde at de etter 1900 ikke hadde vesentlige motforestillinger mot å kassere tollregnskapene etter først 10 år og så 5 år.

Vi kan dermed her ane en ”Jenkinsonsk” tankegang fra Revisjonsdepartementets side. For dem ligger tollregnskapenes verdi først og fremst i deres evne som referanse for Revisjonsdepartementets arbeid og ser ut til å være tilknyttet deres behov for rettslig vitnesbyrd og dokumentasjon. Fra Birkelands side er dette tydeligvis noe han ikke har tatt høyde for i sin vurdering, og Revisjonsdepartementet begrunner aldri ovenfor Birkeland, i hvert fall ikke i de kildene som er kjent, hva de legger vekt på i forhold til tollregnskapenes verdi.

Birkelands ståsted ser heller ut til å ligne Schellenbergs teori, hvor hans sentrale problemstilling, i forhold til tollregnskapenes administrative verdi, er; om de fremdeles innehar en primærverdi, eller om denne primærverdien faller i fra når tollregnskapene overføres Riksarkivet. Og hvis primærverdien i så tilfelle ikke bortfaller ved overføring, hvor lang tid skal det gå før man kan definere denne primærverdien som opphevet?

¹⁹⁹ Otto Mejlænder, *Den norske straffelov: lov angaaende forbrydelser af 20de august 1842, tilligemed senere forandringer* (Kristiania: Mallings boghandel, 1896), 87 og 91.

²⁰⁰ *Ibid.*, 30-31.

²⁰¹ Se § 86 og § 372 i Straffeloven 2005. *Lov om straff* av 20. mai 2005 nr.28. 08.11.2015. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-05-20-28>.

Ole Kolsrud er, som tidligere nevnt, av den oppfatningen at, slik det norske arkivverket fungerer, må man akseptere at en del av det statsadministrasjonen produserer overføres til arkivverket før primærverdien til disse dokumentene har forsvunnet. Dermed arver Riksarkivet flere forvaltningsoppgaver som egentlig ikke hører hjemme hos Riksarkivet, men som Riksarkivet må akseptere for å sikre at de utfører sitt egentlige formål som institusjon og organisasjon på en forsvarlig måte, hevder Kolsrud. Dette ender opp i spørsmålet om hva Riksarkivets ”egentlige” formål er?

I følge *Hovedprinsipper for Riksarkivarens arbeid med bevaring og kassasjon i offentlig forvaltning* fra 2006 er formålet med bevaring av offentlige arkiver i Norge: ”[...] å sørge for at arkiver som har betydelig kulturell eller forskningsmessig verdi, eller som inneholder rettslig eller viktig forvaltningsmessig dokumentasjon, blir bevart og gjort tilgjengelige for ettertiden, jf. Arkivloven § 1.”²⁰² Vi kan her se en forening av de to ulike rollene som Riksarkivet er pålagt å fylle, mellom ressurs for forskningen og som oppbevarer av forvaltningens dokumentasjon. Dette prinsippet slik det er formulert her er selvfølgelig skapt for det moderne Riksarkivet, og på Birkelands tid var ikke denne dualistiske funksjonen like godt definert i instruksene for Riksarkivet, men dens problemstillinger var like mye til stede for Birkeland og hans etterfølgere.

Som nevnt tidligere var Birkeland klar i sin mening om Riksarkivets formål og hovedoppgave. Han ønsket at Riksarkivet i all hovedsak skulle være forvalteren av statens historie, og han forsøkte, etter sin egen uttalelse, å innføre en regel om at Riksarkivet ikke skulle ta imot ”moderne” arkivalier. Vi kan dermed anta at han helst bare ville motta arkivalier som allerede var garantert at de ikke lenger innehadde en primærverdi, og som derfor bare var verdifulle som kilder til forskning.²⁰³ Birkeland var også en foregangsfigur innenfor utgivelsen av kildeavskrifter her til lands, som er et punkt som omtales i neste kapittel. Hans engasjement for å tilgjengeliggjøre kilder og tilrettelegge for historieforskning påvirket nok også hans syn på Riksarkivet og dets rolle i det norske samfunnet.

²⁰² Riksarkivet, "Hovedprinsipper for riksarkivarens arbeid med bevaring og kassasjon i offentlig forvaltning," (10.08.2006), 2.

²⁰³ Birkeland, "81. Til Overbibliothekar Chr. Bruun," 197.

4.7 Konklusjon

Det er en tydelig trend i den siste delen av 1800-tallet mot at Riksarkivet og riksarkivaren styrket sin posisjon og sin myndighet i forhold til bevarings- og kassasjonsbestemmelser. Dette samsvarer med en tilsvarende styrking av Riksarkivet som en selvstendig institusjon, både organisatorisk og faglig. I begynnelsen ser dette i hovedsak til å komme som følge av formelle endringer, som blir etterfulgt av en ny praksis, men særlig i de siste tiårene av 1800-tallet er det tydelig at praksis endrer seg først, for så å bli formalisert i en ny instruks. Det norske riksarkivet er i slik sammenheng ikke unikt, men fulgte den genrelle europeiske utviklingen i statsarkiver i denne perioden.

Birkeland er kanskje den tydeligste pådriveren for å etablere Riksarkivet som en faglig kompetent og selvstendig institusjon. Samtidig er den rollen som Riksarkivet innhadde og fremdeles innhar i det norske samfunnet ikke helt forenlig med den visjonen Birkeland hadde for Riksarkivet. Dette fører til konflikt mellom Riksarkivet på den ene side, som helst vil forbli en institusjon dedikert til å sikre kildegrunnlaget for forskning, og statsforvaltningen på den annen side, som ikke har plass til å oppbevare sine dokumenter utover det nyeste og viktigste i sine egne arkiver, og derfor ønsker å overføre og lagre dokumenter hos Riksarkivet som de kan ha bruk for i fremtiden eller som dokumenterer deres arbeid.

I forhold til tollregnskapene forsøkte Birkeland tilsynelatende å løse dette dilemmaet ved å lene seg på Riksarkivets instruks fra 1837. Han avviste at tollregnskapene var av antikvarisk eller historisk interesse, og valgte å ta kontakt med Statistisk sentralbyrå for å forhøre seg med dem om tollregnskapenes statistiske verdi. Til tross for denne metodiske tilnærmingen til problemstillingen, bommet Birkeland på spørsmålet om tollregnskapene fremdeles hadde noen verdi for administrasjonen. Birkeland hevdet, basert på empiri, at tollregnskapene ikke innehadde noen administrativ verdi, da Revisjonsdepartementet viser liten til ingen interesse for tollregnskapene etter avlevering til Riksarkivet. Derfor konkluderte Birkeland med at tollregnskapene kunne trygt, utfra administrasjonsmessige verdibetraktninger, kasseres etter noen års forløp. Revisjonsdepartementet sa seg uenig i dette og ba om den lengste av Birkelands foreslåtte kassasjonsfrister. Man skal ikke overdrive Revisjonsdepartementets rolle som bremsekloss i forhold til kassasjonen av tollregnskapene, men det finnes en distinkt synergi mellom riksarkivaren og Revisjonsdepartementet når det kommer til tollregnskapenes kassasjonsbestemmelser. Hvor riksarkivaren ønsker en større og raskere kassasjon, og Revisjonsdepartementet er mer tilbakeholden.

Brevene fra Birkeland om tollregnskapenes kassasjon indikerer også at Birkeland førte en form for debatt med seg selv, om tollregnskapene kunne innha verdi for forskningen. At de altså hadde en sekundærverdi, for å bruke Schellenbergs begrep. Birkeland avslo kontant at denne verdien kan ligge i historieforskningen, men senere utvikling i den norske historieforskningen ville føre til at tollregnskapene til slutt ble definert til å ha verdi for historieforskningen.

5 Tollregnskapene og historiefaget

5.1 Norsk historiefags utvikling

Fra 1870-årene gjennomgår norsk historieforskning et generasjonsskifte, med en påfølgende tydelig forskyvning av forskerinteressen. Grunnen til dette er at i de tidlige årene av 1860-tallet dør flere av de gamle lederskikkelsene som P.A Munch (d.1863), R. Keyser (d.1864) og Chr.C.A Lange (d.1861).²⁰⁴ I følge Knut Kjeldstadli var disse de første som skapte en historisk forskertradisjon, kalt den norske historiske skole, og lignet den tyske historiske skolen som blant andre Ranke sto i spissen for.²⁰⁵ Etter deres tid var det en ny og markant yngre generasjon historikere som sto frem som de nye lederne for norsk historieforskning, og med dette generasjonsskiftet skjedde det som vanligvis skjer når generasjonsskifter oppstår; forskningstradisjonen endret seg. Sentralt blant disse nye norske historikerne var Michael Birkeland.

Særlig i 1850 og 1860-årene var det flere medlemmer av den såkalte Hollenderkretsen som ledet an mot en slik nytenking i historiefaget i Norge. Ottar Dahl beskriver Hollenderkretsen slik; “[...] en gruppe av unge, kritisk orienterte intellektuelle, som kom til å øve stor innflytelse både på de enkelte medlemmer og videre utover i 1860 årene.”²⁰⁶ Denne gruppen inneholdt flere som senere markerte seg i norsk intellektuelt samfunnsliv, blant annet var Paul-Botten Hansen, Henrik Ibsen, Jacob Løkke, Michael Birkeland og Ludvig Daae kjernemedlemmer av gruppen. Ernst Sars og Henrik Jørgen Huitfeldt-Kaas er bare to navn av en ytre kjerne også tilknyttet denne gruppen. I denne perioden trer Birkeland frem som en leder og inspirator særlig for de andre historikerne tilknyttet Hollenderkretsen. Gjennom sin sterke personlighet og sin rolle som uoffisiell leder påvirket Birkeland de andre medlemmene sterkt, selv flere år etter at Hollenderkretsen hadde sluttet å eksistere som en organisert gruppe. Ottar Dahl hevder at det er mer gjennom sin innflytelse i Hollenderkretsen og i sin senere stilling som riksarkivar enn gjennom sine litterære utgivelser at Birkeland var ansvarlig for utformingen av nye historiske teser i Norge. Blant annet hevder Dahl at Ernst Sars, til tross for hans etterhvert sterke politiske uenigheter med de konservative, fremdeles ga

²⁰⁴ Dahl, *Norsk historieforskning i 19. og 20. århundre*.

²⁰⁵ Knut Kjeldstadli, *Fortiden er ikke hva den en gang var - en innføring i historiefaget* (Oslo: Universitetsforlaget, 1999), 64-65.

²⁰⁶ Dahl, *Norsk historieforskning i 19. og 20. århundre*, 84.

uttrykk for Birkelandske historiefilosofiske tanker. Noe som sier en del om hvor innflytelsesrik Birkeland var på sine medhistorikere.

Med disse nye historikerne dukker evolusjonistiske grunnsyn opp i historieskrivningen. Evolusjonistisk historie var en omarbeidning og fortolkning av darwinismen for sosiokulturell vitenskapsfilosofi, i første rekke utviklet av Auguste Comte og Herbert Spencer. Sars trekkes oftest frem som et eksempel for denne tenkemåten i Norge, men i følge Ottar Dahl var dette en helhetlig reorientering blant Sars generasjon. Birkeland var tydelig en forkjemper av kontinuitetstenkning i historiefaget.²⁰⁷ Evolusjonistisk historietenkning baserer seg på en idé om at historien har en kontinuitet og at endring består av langsomme prosesser. Selv tilsynelatende brå endringer eller brudd i historien har i følge evolusjonistisk historietenkning dypere årsaker. Den evolusjonistiske historietenkningen utviklet seg, ettersom man nærmet seg inngangen til det 20. århundret, til postivistisk og marxistisk historietenkning. Begge disse formene for historietenkning har blitt kritisert for å være deterministiske og regnes nå som utdaterte teorier, men særlig den marxistiske historietenkningen er interessant i forhold til tollregnskapene ettersom at den historiske materialismen fører til et økt fokus på økonomiske og sosiale forhold, og dermed kan ha gitt et nytt syn på tollregnskapenes verdi som historiske kilder.

Et av de viktigste hovedpunktene i denne perioden er den økende profesjonaliseringen av historiefaget i Norge. Denne prosessen kommer kanskje tydeligst til syne i de institusjonene og organisasjonene som etableres i denne perioden. Blant annet ble *Den Norske Historiske Forening* opprettet i 1869 og dets hovedoppgave, og egentlige formål, var utgivelsen av *Historisk Tidsskrift*, som ble utgitt for første gang i 1870.²⁰⁸ Ottar Dahl påpeker at historikerne dermed fikk ett lenge etterlengtet faglig organ.²⁰⁹ Initiativtakeren for opprettelsen av Den Norske Historiske Forening var Birkeland, og han satt som formann for foreningen og arbeidet som *Historisk Tidsskrifts* redaktør fra opprettelsen frem til 1879.²¹⁰ En annen organisasjon som var viktig for profesjonaliseringen av historiefaget i Norge var *Det Norske Historiske Kildeskriftsfond*, senere kjent som *Kildeskriftsfondet*. Kildeskriftsfondet ble opprettet i 1857 og daværende riksarkivar C. A. Lange ble leder for denne virksomheten i kraft av sin stilling som riksarkivar.²¹¹ Igjen markerer Birkeland seg som en sentral person innenfor

²⁰⁷ Ibid., 82.

²⁰⁸ Ibid., 107-08.

²⁰⁹ Ibid., 108.

²¹⁰ Michael Birkeland, i Norsk biografisk leksikon. Store norske leksikon

²¹¹ *Norsk historieforskning i 19. og 20. århundre*, 70.

utviklingen av historievitenskapen i Norge og han arbeidet som leder for Kildeskriftsfondets utgivervirksomhet fra 1863 til 1886.²¹² Hvor han, som Ottar Dahl påpeker, gjorde "[...]en stor innsats i arbeidet med å samle inn og utgi kilder til norsk historie."²¹³

Fra å ha vært en relativt samlet gruppe med historikere i de tidlige årene av 1870-tallet, kom det raskt til gnisninger innad i gruppen. Dette kom i stor grad som følge av politiske idealer mer enn av fagmessige uenigheter, men ettersom at de politiske kontrastene ble større og mer markert, således ble også forskningsfeltet mer polarisert.

I 1850 og den første halvdel av 1860 årene var skandinavismen eller skandinaviske enhetideer en etablert og selvfølgelig del av norsk tankegods, men uten noen sterk tilknytning til det datidens politikk. Dette endrer seg fra 1864 med stiftelsen av *Det Skandinaviske Selskap* i mai det året som en første grunnsten i den stadig sterkere politisering av skandinavismen.²¹⁴ Det var denne økte politiseringen som også førte til det ideologiske bruddet blant Hollenderkretsen. Majoriteten av de ledende historikerne var høyreorienterte og politisk konservative, men Ernst Sars var politisk venstreorientert or sosialistisk i sine ideal, og han kunne ikke lenger forene sin historieforskning med sine politiske holdninger. Han brøt ut av gruppen, startet opp sin egen forskning etter sine prinsipper hvor han fremmet blant annet en mer nasjonalistisk tankegang. Som eksempel på dette kan det nevnes at det i stor grad var Sars fortjeneste at Henrik Wergeland er kjent som en av de store norske heltene av den nasjonalromantiske tidsånd.²¹⁵ Sars var også til tider den krasseste kritikeren av de konservative historikernes forskning. De konservative historikerne var mindre opptatt av ideer og idealer i historieforskningen enn det Sars var, hevder Dahl. De la mer vekt på empirisk forskning og søkte å ta hensyn til virkelighetens mangfold. Sars på sin side kritiserte dem for å være håpløse samlere uten evne til å skille mellom det som er vesentlig og det som er uvesentlig.²¹⁶

Disse elementene sammen, førte til, hevder Ottar Dahl, at man fikk et nytt syn på dansketiden som et forskningsområde i historieskrivningen og bidro til å flytte forskningsinteressen fra den eldre norske historien til en noe mer nyere tid. For første gang ble det gjort et konsentrert

²¹² Ibid., 122.

²¹³ Ibid., 127.

²¹⁴ Ibid., 104.

²¹⁵ Ibid., 156.

²¹⁶ Ibid., 111.

forsøk på å skrive historie om Norge og det norske folk i unionstiden.²¹⁷ Dette fører til et nytt fokus på, og søk etter, kilder for historieforskningen. Dette igjen førte til en økende interesse for arkivene som en ressurs for forskningen.

Her var Birkeland nok en gang en sentral aktør og på mange måter en foregangsfigur for norsk historieforskning. Som leder for Kildeskriftsfondet fra 1863 til 1886 var Birkeland drivkraften bak avskrivningen og utgivelsen av en stor andel kilder omhandlende norsk historie. Disse var hentet inn fra ulike opphavsteder, som andre europeiske arkiver, aviser ol. Birkeland fikk også innlemmet en rekke kildeavskrifter i Riksarkivet og under Birkelands tid som riksarkivar fikk han også, som nevnt tidligere, en sårt etterlengtet fjerde assistent, som permanent oppholdt seg i København. Denne assistentens arbeidsoppgaver var sentrert rundt å lete frem og skrive av kilder omhandlende Norge i det danske Riksarkivet.²¹⁸

Tollregnskapene kan endog ikke sies å ha blitt lagt mye vekt på i dette henseende. Hvilket i og for seg ikke er særlig overraskende, siden politisk historie i største graden var fokuset for historieforskningen i denne perioden. I de tilfelle hvor de konservative historikerne, som Birkeland var en del av, fokuserte på materielle faktorer, så gjaldt dette som oftest tilgjengeligheten av utnyttbar jord som en forklaring for Norges nedgangstid.

Ett unntak blant de konservative, som også er interessant i og med at han holdt stillingen som riksarkivar fra 1906 til 1912, var Ebbe Hertzberg, som skrev en avhandling om norsk industrihistorie utgitt i *Polyteknisk Tidsskrift* i 1882, og som ofte satte fokus på økonomi i sin historieskrivning. Hertzberg var også interessant nok en aktiv deltager i debatten rundt, og i utformingen av, en ny tollpolitikk rundt århundreskiftet. Hertzbergs hovedfokus for forskning lå dog i gammelnorsk tid og i rettshistorie, men vi kan likevel hos Hertzberg ganske tidlig spore den utviklingen som historiefaget skulle gå i retning av i tiårene før og etter århundreskiftet.

På mange måter kan årstallet 1905 betegnes som et vannskille i norsk historie og i norsk historieforskning. Oppløsningen av unionen med Sverige, sammen med gjennomføringen av en rekke demokratiske merkesaker rundt dette året, førte til store omprioriteringer i den politiske debatten. Disse sakene som tidligere hadde tatt opp så mye plass på den politiske agendaen var i stor grad løst og dermed ble det plass til nye saker. Koblet sammen med den

²¹⁷ Ibid., 81.

²¹⁸ Birkeland, "Om Rigsarkivets Personale og Dets Lønningsforhold."

ekstreme ekspansjonen som norsk industri opplevde i fra ca 1905 og frem til første verdenskrig, med de velkjente problemene tilknyttet industrialisering og nye demografiske forhold, ble sosiale og økonomiske problemstillinger satt for alvor på dagsordenen.²¹⁹ Historieforskerne var menn av sin tid og fattet også interesse for disse problemstillingene.

Denne nye generasjonen av historikere var ikke like samkjørte i en helhetlig politisk idé satt av en dominant historiker, slik Sars hadde gjort for den forrige generasjonen, men grovt sett deler Ottar Dahl dem inn i to grupper. Den marxistisk-historiske typen; som Halvdan Koht og Edvard Bull, og historikere som ser ut til å følge den konservative tradisjonen noe mer; som Oscar Albert Johnsen. På visse punkter ser det ut til å ha vært en større form for enighet blant disse nye historikerne; de var, i følge Ottar Dahl, veldig villige til å gjennomføre en revisjon av eldre historieoppfatninger, og i stor grad hadde de en tendens til å ville føre en mer objektiv og vitenskapsrettet historieforskning.²²⁰

Dette hang sammen med innførselen av nye metoder innenfor kildekritikk og i behandlingen av kilder hvor man forskøv fokuset vekk fra å diskutere pålitlighetene til kilder på detaljnivå og heller fokusere på kildenes tendens. Samt at man tok i bruk nye former for kilder, som for eksempel stedsnavn og lovttekster. Dahl kritiserer samtidig disse historikerne for at, selv om de satte stort fokus på kildekritikk, så var det sjeldent at de gjennomførte en like stor grad av selvkritikk.²²¹

En annen hovedtendens i denne perioden er en økende geografisk avgrensning av den rikshistoriske forskningen. Dette henger igjen sammen med det økende fokuset på sosiale og økonomiske problemstillinger. Sosiale strukturer kan på et makronivå være meget vanskelig å forske på grunnet deres kompleksitet, dermed løste flere historikere dette ved å begrense seg til lokale enheter og bruke disse som forutsetning for en dypere forskning. Undersøkelser rundt spesifikke historiske emner ble også mer vanlig i denne perioden. Ottar Dahl lister opp noen av disse emnene som; “byer og handel, jordeiendomsforhold, landskyld og jordpriser, administrative ordninger, militærorganisasjon, skattevesen osv.”²²²

At rikshistorien ble mer lokalt forankret førte dermed også til at interessen for lokalhistorie økte betraktelig i denne perioden og med dette også dens status som et forskningsfelt.

²¹⁹ Dahl, *Norsk historieforskning i 19. og 20. århundre*.

²²⁰ *Ibid.*, 231-32.

²²¹ *Ibid.*, 237.

²²² *Ibid.*, 244.

5.2 Tollregnskapene og lokalhistorie

I lokalhistorien finner vi hva jeg mener er hovednøkkelen til den revureringen av tollregnskapenes historiske verdi som skjer utover 1900-tallet. Dette starter så vidt under Koren og ender til slutt ender opp med bestemmelsen i 1948. I følge Bøhmer er en stor andel av de som i dag bruker Arkiverkets ressurser lokalhistorikere, slik at bevaringsvurdering ut i fra et lokalhistorisk perspektiv er, og burde være, en selvfølge for det moderne Arkivverket, og for Riksarkivet.²²³

Det som er interessant her er at i sin korrespondanse om tollregnskapene fra 1886 trekker Birkeland frem lokalhistorie som et forskningsfelt hvor tollregnskapene kan ha en verdi som et kildegrunnlag. Dette er veldig interessant ettersom, som Anne Marie Bøhmer påpeker i sin artikkel *Regnskapsmateriale i tolletaten*, må begrepet lokalhistorie ha vært ganske nytt i Norge på 1880-tallet.²²⁴ Samtidig er det viktig å merke seg at Birkelands holdning til denne lokalhistorien, og vi må anta til lokalhistorikerne, ikke vitner om stor profesjonell respekt for dette fagfeltet. Birkeland setter også et tydelig skille mellom historie og lokalhistorie, hvor tollregnskapene, i forhold til fagfeltet historie, innehar en så liten verdi at Birkeland egentlig ikke har noen motforestillinger om å gjennomføre en total kassasjon etter en viss tid. Samtidig, sier Birkeland, kan tollregnskapens muligens vekke en viss lokalhistorisk interesse.²²⁵ Dette er egentlig ikke en særlig overraskende holdning fra en historiker på Birkelands tid, det som er mest overraskende er at Birkeland i det hele tatt tar med lokalhistorie i sin vurdering av tollregnskapene.

For å forstå hvorfor dette endret seg fra Birkeland til den nye kassasjonsbestemmelsen i 1948 så må vi ha en kort innføring i lokalhistoriens inntog rundt århundreskiftet. For i likhet med historiefagets profesjonalisering fra 1870-årene, skulle lokalhistorien oppleve en lignende profesjonalisering noen tiår senere.

²²³ Bøhmer, "Regnskapsmateriale i tolletaten. Kassasjon og bevaring," 43.

²²⁴ Allerede i 1878 skriver Birkeland om at historiestatistikerne kan ha interesse av tollregnskapene. Se Rikarkivar Birkeland til Statistisk sentralbyrå, 04.09.1878.

²²⁵ Riksarkivar Birkeland til Statistisk sentralbyrå, 17.03.1886

5.2.1 Lokalhistoriens historie i Norge

Oscar Albert Johnsen skriver i sin artikkel "Den nyere lokalhistoriske forskning" i *Norsk historisk videnskap i femti år: 1869-1919*²²⁶ at lokalhistorieforskningen i Norge var før århundreskiftet, preget av manglende legitimitet som forskningsobjekt. De skriftene som ble utgitt innenfor emnet, på den tiden ofte betegnet som historisk-statistisk eller historisk-topografisk forskning, sentrerte seg rundt bygdehistorie og var som oftest gjennomført av personer med begrenset eller ingen akademisk bakgrunn i historie eller med erfaring som profesjonelle historikere. Johnsen bruker ordet "dilletanter"²²⁷ som betegnelse på disse forfatterene. Han påpeker også at kildematerialet disse "bygdehistorikerne" baserte seg på ofte var mangelfullt, unøyaktig eller av lite tillitsverdig opphav, og at det var i stor grad mangel på kildekritikk hos disse forfatterene. Rundt århundreskiftet endret dette seg. Som tidligere nevnt gjennomgikk historieforskningen en nyorientering rundt geografisk avgrensede historieforskning. Dahl legger stor vekt på denne nye interessen for sosial og økonomisk historie som årsak til at lokalhistorie ble mer synlig som fagfelt og dermed utviklet seg som et mer legitimt fokusområde for historieforskning. Slik at de norske historikerene begynte å skrive lokalhistorisk historie i tillegg til sin rikshistoriske forskning.

Johnsen på sin side utpeker i sær to hendelser som vendepunktet i prosessen mot å sette lokalhistorie på agendaen. I 1899 donerte høyesterettsadvokat Ingvar Nilsen 1000 kroner til Den Norske Historisk Forening, for det formål at foreningen skulle engasjere noen til å forfatte og utgi en "historisk-topografisk beskrivelse av Hurum."²²⁸ I 1904 donerte hans enke, fru Calla Wiel-Nilsen, 5000 kroner til Den Norske Historisk Forening, denne gangen øremerket forfating og utgivelse av historisk-topografiske bygdebeskrivelser. At faktiske og respekterte historikere ble belønnet for sitt bidrag av en så velrenomert organisasjon som Den Norske Historiske Forening førte til en økt legitimering av fagområdet. Samme år opprettet foreningen en komite for lokalhistorisk forskning.²²⁹

Grunnlovsjubileumet i 1914 satte også fart i interessen for lokalhistorie, særlig utenfor historikermiljøene. En rekke lokalhistoriske jubileumsverk ble utgitt rundt 1914, selv om Johnsen påpeker at det ikke var mange som holdt en særlig høy grad av faglig kvalitet.

²²⁶ Oscar Albert Johnsen, "Den nyere lokalhistoriske forskning," i *Norsk historisk videnskap i femti år: 1869-1919* (Kristiania: Grøndahl & Søn, 1920).

²²⁷ I *Bokmålsordliste 2. utgave* utgitt av Det Norske Samlaget i 2005 defineres dillettant slik; "Dillettant - en som fusker i et fag, har ikke nok kunnskaper el ferdigheter; ikke fagmann."

²²⁸ Johnsen, "Den nyere lokalhistoriske forskning," 284.

²²⁹ *Ibid.*

Komiteen for lokalhistorisk forskning hadde i årene etter 1904 blitt nedlagt, så etter en generalforsamling i Den Norske Historiske Forening i mars 1913, ble en ny slik komite opprettet. Hovedformålet for denne komiteen var å skape bedre arbeidsvilkår for lokalhistorisk forskning, gjennom rådgivning og tilrettelegging for å finne det beste kildemateriale og bruke det på en god måte. Dette i et forsøk på å øke kvaliteten på disse jubileumsverkene.²³⁰

Av de riksarkivarene som var involvert i eller viste interesse for tollregnskapenes kassasjonsbestemmelser, er Koren den som har den kanskje mest åpenbare tilknytningen til lokalhistorie. Som tidligere nevnt så var ikke Koren av de mest produktive historikerne involvert med Riksarkivet, men det lille Koren har gitt ut kan man dele inn i to hovedkategorier, kildeinformasjon og lokalhistorisk forskning. Som nevnt tidligere ga Birkeland også ut kildekrifter, men disse var i stor grad tilknyttet rikshistorie, eller organisasjoner og personer viktige for statsadministrasjonen. Korens utgivelser konsentrerte seg om handels- og industristandens historie i Trondheim. Som eksempel hans bok *E.C. Dahls bryggeri*²³¹ utgitt i 1906 eller *Trondhjems Gullsmede fra omkring 1680 til omkring 1860*²³² utgitt i 1896. Det er nettopp denne innsikten i den type lokalhistorie som Koren konsentrerte seg om som kan forklare hans til da tilsynelatende unike interesse for tollregnskapene.

Hvis man gjennomfører et frisøk i Nasjonalbibliotekets digitale database etter ordet tollregnskaper er en stor andel av resultatene nettopp lokalhistoriske bøker sentrert rundt norske byer. Som for eksempel; *Kristianssunds historie: Fra lokal til nasjonal frigjøring 1742-1814* av Arne Odd Johnsen, publisert i 1958.²³³ *Farsunds bys historie: En by blir til, fra stedets oppkomst til 1850* av Olav Arild Abrahamsen, publisert i 1997.²³⁴ Og det byhistoriske verket med det presise, men kortfattede navnet, *Drammen* av Tord Pedersen, publisert i 1961.²³⁵ At tollregnskaper brukes i slike byhistoriske verk, men sjeldent kommer opp i bygdehistorien har å gjøre med fokusområde for disse verkene. Byer er tradisjonelt et sentrum for handel og produksjon i sitt geografiske nærområde. Byer har også tradisjonelt hatt, i sin funksjon som et slikt handelssentrum, en tettere tilknytning til nasjonal og internasjonal

²³⁰ Ibid., 292.

²³¹ Kristian Koren, *E. C. Dahls bryggeri, Trondhjem: 1856-1906* (Trondhjem: Aktietrykkeriet, 1906).

²³² *Trondhjems Gullsmede fra omkring 1680 til omkring 1860* (Trondhjem: S. N., 1897).

²³³ Arne Odd Johnsen, *Kristianssunds historie: 1742-1814* (Kristiansund: Kristiansund kommune, 1958).

²³⁴ Olav Arild Abrahamsen, *Farsund bys historie: fra stedets oppkomst til 1850* (Farsund: Farsund kommune, 1997).

²³⁵ Tord Pedersen og Henning Alsvik, *Drammen* (Drammen: Drammen kommune, 1961).

eksport og import enn bygdene. Av de overnevnte lokalhistoriske verkene er alle tre byene kjent for sin internasjonale handel og eksport. Drammen var en eksportør av trelast og utviklet seg utover på 1800-tallet til å bli en av Norges viktigste industribyer.²³⁶ Kristiansund var også involvert i eksport av trelast, samt produksjon og salg av klippfisk og annen fiskerivirksomhet.²³⁷ Farsund ble grunnlagt av Joachim Brinch Lund, som var ”en betydelig handels- og industriherre som drev en utstrakt handelsvirksomhet over store deler av Europa.”²³⁸ Trondheim har også tradisjonelt vært et handels og eksportsentrum i Trøndelag. Den førindustrielle byen livnærte seg i stor grad på eksport av råvareproduksjon fra landsdelen, og etter industrialiseringen på 1800-tallet, ble Trondheim et knutepunkt for omfordeling, salg og eksport av områdets industrivarer.²³⁹ At Koren, med sin interesse for Trondheim bys historie, så verdien av tollregnskapene som informasjonskilder er i lys av dette kanskje ikke så overraskende.

Men det er ikke bare byhistorikere som har benyttet seg av tollregnskapene. Også de historikerne som har konsentrert seg om den norske sjøfartshistorien, har dratt nytte av tollregnskapene og deres informasjon. Boken *Arkivkilder til bruk i fartøyvernet* av Kjell-Olav Masdalen trekker frem tollregnskapene og beskriver deres nytte som kilder slik:

”Tollregnskapsbøkene gir opplysninger om utenrikshandel og skipsfart og inneholder årlige lister over skipsanløp ved tollstedene og over skip hjemhørende i tolldistriktene. Listene over hjemmehørende fartøyer gir opplysninger om fartøytype, navn, hjemsted, drektighet, alder, byggested, skipper og mannskapets størrelse.”²⁴⁰

En underkategori av tollregnskapene er konsumpsjonsregnskapene, hvor man også kan finne ”opplysninger om skipstrafikken mellom landdistriktene og byene.”²⁴¹ Her kan vi tydelig se den dybden i form av detalj-informasjon som tollregnskapene kan gi som kildemateriale.

²³⁶ Ibid.

²³⁷ Johnsen, *Kristiansunds historie: 1742-1814*.

²³⁸ "Farsun," i, Store norske leksikon

²³⁹ Kildenett, "Trondheim," <http://www.kildenett.no/portal/temaer/Trondheim>.

²⁴⁰ Kjell-Olav Masdalen, *Arkivkilder til bruk i fartøyvernet* (Oslo: Program for forskning om kulturminnevern, Norges forskningsråd, 1993), 19.

²⁴¹ Ibid.

5.3 Grunnlagsmateriale eller statistikk

Birkeland hevdet i sin behandling av tollregnskapenes kassasjonsbestemmelser at det statistiske tabellverket som ble ført av det Statistiske sentralbyrået var fullstendig god nok til å gi den nødvendige informasjonen man kunne ha behov for. Birkeland tok selvfølgelig ikke med lokalhistorisk, eller generell historisk forskning i denne vurderingen, da han allerede hadde avfeiet tollregnskapenes verdi for historien. Det sier seg likevel selv at en statistisk oversikt over et materiale aldri vil gi en like dyp og deltaljeorientert informasjon som tilgang til grunnlagsmaterialet. Dermed kan vi stille spørsmålet; når tollregnskapene ikke finnes som kildemateriale, hva slags informasjon har man fremdeles tilgang til?

Anne Marie Bøhmer redgjør i sitt innlegg, *Kassasjonspolitikken i Riksarkivet* fra Arkivverkets forskningsseminar i 1999 for noen av de mest sentrale punktene hvor statistikken ikke gir like utfyllende informasjon som tollregnskapene som grunnlagsmateriale. ”Den trykte handelsstatistikken inneholder oversikt over vareslag til Norge. Vi får derimot ikke opplysninger om hvilke vareslag som ble importert til det enkelte tollsted. Det står kun i tollbøkene.”²⁴² Hvis man skal skrive lokalhistorie er det betydelig mer nyttig å kunne vite hva slags varer som ble importert til det nærliggende tollstedet. Da denne informasjonen om hva slags type varer som ble importert kan si mye om blant annet hva slags ressurser som manglet lokalt og dermed måtte importeres, og det kan gi informasjon om typen eller mengden av luksus- og andre forbruksvarer som ble importert. Dette kan både si noe om velstandsnivået i det lokale samfunnet, men også, i sær hvis man har tilgang til flere årganger av tollregnskapene for tollstedet, kan man få innsikt i lokale utviklingen økonomisk og sosialt. Dette er informasjon som den nasjonale statistikken ikke like presist kan informere om, da tall fra de store og rike byene som Oslo (Christiania) og Bergen kan påvirke statistikken i en bestemt retning, og dermed gi et skjevt bilde på den virkelige situasjonen. En nasjonal statistikk om vareimport kan derfor ikke si noe meningsfullt om likviditet, næringsliv og handel i en lokal del av landet.

Bøhmer fortsetter så videre; ”Norges offisielle statistikk gir opplysninger om hva som ble betalt av laste- og fyreavgift ved de enkelte tollsteder, men vi får ikke rede på det enkelte skips navn, heller ikke kapteinens eller navnet på den som sto som importør eller eksportør.

²⁴² Anne Marie Bøhmer, "Kassasjonspolitikken i Riksarkivet," i *Arkivverkets forskningsseminar: Vette 1999* (Oslo: Riksarkivaren, 2000), 35.

Den type opplysninger finnes i tollbøkene.”²⁴³ Dette er igjen informasjon som er nyttig for lokalhistorisk forskning, da denne er mye oftere sentrert rundt viktige personer eller grupper i det lokale miljøet. For norsk maritim- og skipshistorie er dette også nyttig og interessant informasjon. Statistikkens informasjon på sin side er mest nyttig for en undersøkelse rundt utviklingen i avgiftsatser ved norske tollstasjoner, noe som selvfølgelig kan være nyttig og interessant i rett sammenheng, men de fleste lokalhistorikere vil nok heller ønske seg den informasjonen som tollregnskapene inneholder enn den som statistikken tilbyr.

²⁴³ *Ibid.*, 36.

6 Kassasjonsdilemmaet

Dette bringer oss til Anne Marie Bøhmers spørsmål rundt hvor mye og hva slags informasjon man kan si seg villig til å akseptere at vil gå tapt når man kasserer:

”I saker om kassasjon eller bevaring er det i dag en tilnæringsmåte å spørre om opplysningene finnes andre steder, om de er helt eller delvis dekket andre steder. Vi spør om det finnes statistisk materiale, og om dette kan erstatte grunnlagsmaterialet. Svaret kan falle forskjellig ut alt etter statistikkens og grunnlagsmaterialets art.”²⁴⁴

Som en arkivfaglig amatør skal jeg være forsiktig med å uttale meg for bastant om dette spørsmålet, men etter min mening beror svaret på dette spørsmålet på ståstedet til den som svarer. Hva man kan akseptere at vil gå tapt avhenger av ståstedet til den som gjør bestemmelsen, hans forståelse av sitt eget, og av arkivets formål, samt sin innsikt i arkivmaterialet og dets mulige forskningsmessige potensiale. Fra en historikers synspunkt vil ønsket nesten alltid være å bevare mest mulig av potensielt kildemateriale. Utfordringen blir derfor, for en historiker, eller en *arkivar som historiker* for å låne Roberts uttrykk, å oppdage den nytteverdigen ulike arkivalier kan ha for fremtidig forskning, samt å balansere ønsket om å bevare mest mulig av de dokumentene som kan være nyttige med den plass man har til rådighet. Bøhmer påpeker at; ”[d]et er et spørsmål om hvor skandaløs Birkelands avgjørelse var. At vi synes en besparelse på et par hundre hyllemeter er lite i forhold til tapet av informasjon, er å tenke utifra våre romslige magasiner, og ikke ta hensyn til tidligere tiders trangere vilkår.”²⁴⁵ Birkeland valgte å løse sitt dilemma ved å innføre en kassasjonsrutine som tok utgangspunkt i en utvalgsmetode, hvor Riksarkivet tok vare på noen få årganger av tollregnskapene og supplementerte disse med statistiske tabellverk som tok betydelig mindre plass. Bøhmer påpeker at Birkeland ser ut til å ha vært mye mindre opptatt av utviklingstendenser enn det som er vanlig for den moderne forsker, ”[...]ettersom han ikke la vekt på minst mulig sprang mellom hver bevarte årgang.”²⁴⁶ Birkeland prøver altså å finne den mest mulig optimale løsningen mellom plassmangel, dybdeundersøkelser og å sikre seg for fremtidens uforutsigbarhet. Samtidig var han som fagman, både innenfor arkiv og historie, begrenset av sin samtids tilgjengelige kunnskap og teori. Riksarkivar Huitfeldt-Kaas forkaster

²⁴⁴ Ibid.

²⁴⁵ Ibid.

²⁴⁶ "Regnskapsmateriale i tolletaten. Kassasjon og bevaring," 43.

Birkelands løsning i 1901, og det skal gå 47 år før tollregnskapene på nytt ble vurdert i Riksarkivet.

6.1 Oppsummering og hovedkonklusjon

Tar man utgangspunkt i tollregnskapene og utviklingen i deres kassasjonsbestemmelser i perioden 1871 til 1948 kan man spore flere ulike prosesser som til sammen ga et slikt utslag at tollregnskapene gikk fra en forsiktig kassasjon til en total kassasjon og tilbake til en forsiktig kassasjon. Gjennom tollregnskapenes kassasjonsprosess kan man spore den økte faglige og faktiske selvstendigheten som Riksarkivet, og riksarkivaren, opplevde gjennom denne perioden. På Birkelands tid var det hensynet til tollregnskapenes administrative verdi som fungerte som en bremsekloss for tollregnskapenes kassasjon, da det i hovedsak ser ut til å ha vært Revisjonsdepartementet som først og fremst fant verdi i tollregnskapene. Etter Korens tid endret dette seg diametralt og det var i henhold til deres verdi som historiske kilder at tollregnskapene ble vurdert som verdifulle. Derfor kan man også gjennom selve kassasjonsbestemmelsene og de begrunnelsene og vurderingene som ble gitt for kassering av tollregnskapene spore den utviklingen historiefaget og historigrafien gjennomgikk i denne perioden.

Hvorfor er nettopp tollregnskapene så omdiskutert? Tollregnskapene og tollregnskapenes kassasjonsprosess har vært gjenstand for mye arkivfaglig diskusjon på grunn av hva de representerer, vel så mye som for deres faktiske innhold. Tollregnskapene var en type arkivalier som havnet midt i en pågående konflikt innad i Riksarkivet, mellom arkivets to roller som forvalter av administrasjonens dokumentasjon og forvalter av nasjonens historie. Hvorfor endrer synet på tollregnskapene seg så betraktlig i løpet av denne perioden? Synet på tollregnskapene endres først og fremst på grunn av den historografiske utviklingen i Norge i denne perioden.

Tollregnskapenes faktiske eller reelle verdi har ikke opptatt meg så mye i løpet av arbeidet med denne oppgaven, utover hvordan de vurderes av de ulike aktørene. For meg er tollregnskapene ikke interessante med hensyn til deres konkrete innhold, men heller for hva de representerer og hva deres kassasjonsprosess kan belyse omkring diskusjonen rundt bevaringsvurderinger i Norge og arkivenes faglige selvstendighet. Svaret vil dessuten, etter min mening, være avhengig av ens ståsted og ens *"bias"*. Som Roberts påpeker kan man ikke forvente at arkivarer alltid skal gjøre korrekte bevarings- og kassasjonsvurderinger, når de

ikke har forutsetning for dette på grunn av en manglende tilgjengelig informasjon når de gjør denne vurderingen. Å kritisere arkivarer for å ha gjort ”feil” bevarings- og kassasjonsvurderinger når ikke hadde noen forutsetning for å gjøre en annen vurdering, blir å se på historien i etterpåklokskapens lys.

Samtidig er det viktig at arkivarene forsøker å frigjøre seg fra en transsynthet og forutintatte holdninger i forhold til sine vurderinger, og legge til rette for at man ikke er blind for de mulighetene som kan eksistere for å gjøre en annen vurdering enn den man originalt tenkte seg. Tollregnskapene er en god illustrasjon på disse prinsippene for å tilnærme seg bevarings- og kassasjonsvurdering metodisk og med et åpent sinn, både på godt og vondt.

Tollregnskapenes kassasjonsprosess kan dermed fungere som en advarende historie, om hvor viktig det er ikke å la seg blende av forutintatte holdninger, men også som en oppløftende historie om en type arkivalier som ble feid til side som ”verdiløse”, for så, etter at nye forskningsinteresser og en ny histografisk tenkning førte til en ny interesse for tollregnskapene som historiske kilder, fikk status som bevaringsverdige på bakgrunn av deres verdi. Og om et Riksarkiv som var både lydhør for den endrede interessen og opptatt av sin posisjon som en ”sikrer av statens historie”, og som dermed revurderte sin posisjon i forhold til tollregnskapenes verdi og endret kassasjonspraksisen for disse dokumentene i tråd med dette nye verdisynet.

Kilder

Arkiv

Riksarkivets husarkiv, Riksarkivet, Oslo.

Litteratur

Abrahamsen, Olav Arild. *Farsund bys historie: fra stedets oppkomst til 1850*. Farsund: Farsund kommune, 1997.

Birkeland, Michael. "81. Til Overbibliothekar Chr. Bruun." I *Breve fra riksarkivar Birkeland (1848-1879)*, redigert av Fredrik Ording, 253 s. port. Kristiania: Steen, 1920.

———. "Ang. afgivelse af endel af Rigsarkivets lokale til bruk for Statsrevisionen." I *Historiske skrifter III*, redigert av Fredrik Ording, 401 s. Oslo: Grøndahl & Søn, 1925.

———. "Om Rigsarkivets Personale og Dets Lønningsforhold." I *Historiske skrifter 3*, redigert av Fredrik Ording, 401 s. Oslo: Grøndahl & Søn, 1925.

Bringslid, Synøve, Ivar Oftedahl, Maria Press, og Torkel Thime. *"Ti der var papir overalt", Bevaring og kassasjon av arkiver i norsk lokalforvaltning på 18- og 1900-tallet*. Skriftserie 31. Oslo: Riksarkivaren, 2009.

Dahl, Ottar. *Norsk historieforskning i 19. og 20. århundre*. Oslo: Universitetsforlaget, 1959.

Jenkinson, Sir Hilary. *A manual of archive administration including the problems of war archives and archive making*. Oxford: The Clarendon Press, 1922.

Johnsen, Arne Odd. *Kristiansunds historie: 1742-1814*. Kristiansund: Kristiansund kommune, 1958.

Johnsen, Oscar Albert. "Den nyere lokalhistoriske forskning." I *Norsk historisk videnskap i femti år: 1869-1919*, 352 s. Kristiania: Grøndahl & Søn, 1920.

Jørgensen, Adolf Ditlev. *Udsigt over de danske rigsarkivers historie*. Kjøbenhavn: Bianco Lunos kgl. Hof-Bogtrykkeri, 1884.

Kjelstadli, Knut. *Fortiden er ikke hva den en gang var - en innføring i historiefaget*. Oslo: Universitetsforlaget, 1999.

Kolsrud, Ole. *En arkivpenn som har satt spor - Artikler av Ole Kolsrud*. Skriftserie 35. Redigert av Knut Johannessen Oslo: Riksarkivaren, 2011.

———. "Massearkiver og verditeori. Noen hovedlinjer i kassasjonsdebatten." I *En arkivpenn som har satt spor: artikler av Ole Kolsrud*, redigert av Knut Johannessen. Oslo: Riksarkivaren, 2011.

- . "Norsk kassasjonsproblematikk 1817-1961." I *En arkivpenn som har satt spor: artikler av Ole Kolsrud*, redigert av Knut Johannessen. Oslo: Riksarkivaren, 2011.
- . "Primærverdi, sekundærverdi og svensk arkivteori." I *En arkivpenn som har satt spor: artikler av Ole Kolsrud*, redigert av Knut Johannessen. Oslo: Riksarkivaren, 2011.
- Koren, Kristian. *E. C. Dahls bryggeri, Trondhjem: 1856-1906*. Trondhjem: Aktietrykkeriet, 1906.
- . *Trondhjems Guldsmede fra omkring 1680 til omkring 1860*. Trondhjem: S. N., 1897.
- Marthinsen, Jørgen H. *Arkivteori: en innføring*. Oslo: Riksarkivaren, 2012.
- Masdalen, Kjell-Olav. *Arkivkilder til bruk i fartøyvernet*. Oslo: Program for forskning om kulturminnevern, Norges forskningsråd, 1993.
- Maurseth, Per. *Sentraladministrasjonens historie*. Oslo: Universitetsforlaget, 1979.
- Mejlænder, Otto. *Den norske straffelov: lov angaaende forbrydelser af 20de august 1842, tilligemed senere forandringer*. Kristiania: Mallings boghandel, 1896.
- Pedersen, Tord, og Henning Alsvik. *Drammen*. Drammen: Drammen kommune, 1961.

Nettressurser

- Alltinn. "Krav til bilag." 10.9.2015. <https://www.altinn.no/no/Starte-og-drive-bedrift/Drive/Regnskap-og-revisjon/Hva-er-bokforingsplikt/Krav-til-bilag/>
- Arkivportalen. "Riksarkivet." 08.11.2015. <http://arkivportalen.no/side/aktor/detaljer?aktorId=no-a1450-01000000060741>
- Arkivverket. "Arkivverket vokste frem." 08.11.2015. <http://www.arkivverket.no/manedens/mars2004/arkivverket.html>
- . "Statsarkivet i Trondheim. Historikk." 08.11.2015. <https://www.arkivverket.no/arkivverket/Arkivverket/Trondheim/Historikk>
- Bjerkås, Ole, Norsk biografisk leksikon. Store norske leksikon, s.v. "Michael Birkeland." 08.11.2015. https://nbl.snl.no/Michael_Birkeland
- Bratberg, Terje, Norsk biografisk leksikon. Store norske leksikon, s.v. "H J Huitfeldt-Kaas." 08.11.2015. https://nbl.snl.no/H_J_Huitfeldt-Kaas
- Farsun, s.v. "Farsun." 08.11.2015. <https://snl.no/Farsund>
- Forvaltningsdatabasen. "Riksarkivet." 08.11.2015. <http://www.nsd.uib.no/polsys/data/forvaltning/enhet/21629/endringshistorie>
- Kildenett. "Trondheim." 06.11.2015. <http://www.kildenett.no/portal/temaer/Trondheim>

Riksarkivet. "Riksarkivarens instruks av 25.mars 1904." 08.11.2015.

www.arkivverket.no/manedens/mars2004/monter.html

Sentraladministrasjon, s.v. "Sentraladministrasjon." 08.11.2015.

<https://snl.no/sentraladministrasjon>

Sentralbyrå, Statistisk. "Norske folketellinger." 11.07.2015.

<http://www.ssb.no/a/folketellinger/>

Trykte og utrykte kilder

Bull, Ida. "Kassasjon av tollregnskaper." *Arkivposten. Internt meldingsblad for Arkivverket* Nr. 6 (1981): 17-18.

Bøhmer, Anne Marie. "Kassasjonspolitikken i Riksarkivet." I *Arkivverkets forskningsseminar: Vetre 1999*, 30-36. Oslo: Riksarkivaren, 2000.

———. "Regnskapsmateriale i tolletaten. Kassasjon og bevaring." *Arkiv, samhälle och forskning* 2 (1998): 41-45.

Duchain, Michel. "The History of European Archives and the Development of the Archival Profession in Europe." *The American Archivist* 55, no. Special International Issue (1992): 14-25.

Petersen, Theodor. *Kristian Koren og Axel Sommerfeldt: minnetale i fellesmøtet 9de mai 1938*. Trondheim: Kongelige norske videnskabers selskab, 1938.

Riksarkivet. "Hovedprinsipper for riksarkivarens arbeid med bevaring og kassasjon i offentlig forvaltning." 10.08.2006.

Roberts, John W. "Archival Theory: Much Ado About Shelving." *American Archivist* 50(1987): 66-74. 08.11.2015.

<http://americanarchivist.org/doi/pdf/10.17723/aarc.50.1.1357257455776g52>.

———. "Archival Theory: Myth or Banality?" *American Archivist* 53(1990): 110-20. 08.11.2015.

<http://americanarchivist.org/doi/pdf/10.17723/aarc.53.1.a56364w710276424>.

Rugaas, Daniel Heggelid. *"En ubegrændset Fremtid". Riksarkivarembetet 1874-1886*. Masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2014.

Rødsten, Sigurd. "Kassasjon av tollregnskapene 1871-1948." *Arkivposten. Internt meldingsblad for Arkivverket* Nr. 5 (1981): 1-8.

Skoglund, Tor. "Anders Nicolai Kiær og Petter Jakob Bjerve - SSB-direktører som satte varige spor." *Samfunnsspeilet* 4 (2013): 33-40.